KOSOVA

DJEPI I SHQIPTARIZMIT

KLISHE N. A. KOSTURI - TIRANË

949.651(093

BIBLIOTEKA SHQIPTARE

HAMIT KOKALARI

KOSOVA

DJEPI I SHQIPTARIZMIT

BIBLIOTEKA
DHURATE
KOMBET

TIRANE
MESAGJERIT SHQIPTARE
1943

ÇDO E DREITË I RËZERVOHET AUTORIT

Nr.inv.

SHTYPSHKRONJA E SHTETIT - TIRANË

PASQYRA E LËNDËS

Parathënëjë . . . . . faqe 7
Konsiderata historike . . . . . » 11
Konsiderata etnike . . . . . » 29
A) Hartat etnografike . . . . . » 31
B) Dokumenta etnografike të ndryshme . . . . » 32
C) Shifrat statistike . . . . . » 33
D) Proporcioni i populisis shqiptare . . . . » 38
Vepra e çkombëtarëzimit e kryer kundër elementit shqiptar të Kosovës . . . . . » 49
Kolonizimi jugosllav në Kosovë . . . . . » 59
Qëllimet e kolonizimit jugosllav . . . . . » 62
Rezultatet e kolonizimit jugosllav në Kosovë e në Metohi » 63
Pengimet e takuara nga kolonizimi jugosllav dhe reaksioni i elementit shqiptar . . . . . » 69
Anekse . . . . . » 73
Lumo Skendo: *Albanais et Slaves* . . . . . » 75
Jashar Erebara: *Fjalori Sërbisht-Shqip*, prej Ljuba Popa Kujunxhiq . . . . . » 83
Antonio Baldacci: *L'Albania* . . . . . » 85
Edmond Demolins: *Comment la route crée le type social* » 87
Justin Godart: *L'Albanie en 1921* . . . . . » 89
Carlo Tagliavini: *Le parlate albanesi di tipo Ghego-orientale (Dardania e Macedonia nord-occidentale)* » 95
Harold Nicolson: *Quand on faisait la Paix* . . . » 99
La Yougoslavie d'aujourd'hui . . . . . » 101
Urdhëri i Ministris së Drejtësis jugosllave me datë 4 Qershor 1938 . . . . . » 106
Pierre Loti: *Turquie agonisante* . . . . . » 107
Don Jean Bisak, Don Etienne Kurti et Don Louis Gashi: *La situation de la Minorité albanaise en Yougoslavie* » 109
Fletë propagande e djalëris kosovare . . . . » 113
Një ngjarje tragjike në Pejë (1938) . . . . » 117
Edith Durham: *Venti anni di groviglio balcanico* . . » 119
Bibliografi . . . . . » 127

PASQYRA E HARTAVE

Harta etnografike e Shqipërís, simbas J. J. Kettler-it . . faqe 32
Harta e banorëve të Kosovës me gjuhë amtare shqipen (botuar prej Qeveris jugosllave me statistikat e vitit 1921) » 40
Harta e banorëve muslimanë të Kosovës (botuar prej Qeveris jugosllave me statistikat e vitit 1921) . . . » 40
Harta e kolonizimit jugosllav në Kosovë, prej Besimtarit të Reformës Agrare jugosllave G. Krstiq . . . . » 68

PARATHËNËJE

Pak njerëz në Shqipëri e njohin Kosovën dhe krahinat e tjera shqiptare të veriut që traktatet ndërkombëtare u a kanë pas falur Malit te Zi dhe Sërbis më 1878 dhe më 1913; mund të thuhet se historija e Kosovës shqiptare dhe çështjet etnografike të saj janë në dijenin vetem të disa specialistëve. Librat mbi këto çështje nuk munguojnë, dhe sidomos në gjuhë të huaja ato formojnë një bibliotekë të pasur dhe provojnë shqiptarësin e krahinave në fjalë nga çdo pikëpamje. Mjafton të këndohen për këtë qëllim librat e dokumentat e botuara në ish-mbretërin jugosllave. Këto dokumenta pranojnë se shumica e popullsis në Kosovë është shqiptare, sadoqë përpiqen t'a fshehin ose t'a pakësojnë sasin e Shqiptarëve vënde vënde. Por ç'farë përfundimi do të jepte vallë një regjistrim i popullsis i kryer me paanësi të plotë? Sikur të realizohej do të ishte per né një dokument shum'i vlefshëm. Me gjithë këtë dokumentat e pregatitura prej sërbëve flasin mjaft në favorin t'onë dhe në këtë botim do të merren si themel sidomos dokumenta t'atilla. Për t'i plotësuar këto do të përdoren dhe botimet e të huajve që zakonisht kanë mbrojtur fqinjët t'onë të veriut gjer në një pikë sa që ata vetë e kanë gjykuar të tepëruar. Do të jepen si shëmbëll, në formë aneksesh në funt të këtij studimi, një sasi e vogël e vargut të pafundshëm të botimeve në gjuhë të huaja mbi shqiptarësin e Kosovës.

Por ajo që dihet më pak dhe që meriton të vihet në dukje është historija e Kosovës. Kosova nuk ka qënë vetëm djepi i rilindjes shqiptare, por ka qënë sidomos faktori kryesor i ngjarjeve historike që shkaktuan dhe siguruan krijimin e shtetit shqiptar dhe të liris s'onë kombëtare. Kosova ka qënë një fushë lufte e përherëshme ku Shqiptarët kanë derdhur gjakun e tyre shekuj me radhë në një luftë të dyfishtë kundër Turqve dhe kundër

Serbo-malazesve. Veçanërisht ngjarjet historike më me rëndësi, ato të periudhës se Lidhjes së Prizrenit (1877-1881) dhe ato të kryengirtjes së Kosovës (1909-1912), që patën si pasojë krijimin e shtetit shqiptar, ishin pothuaj kryekëput veprat e Kosovarëve. Vetëm Shqipëria e mbyllur në kufit e 1913-s pati fatin e mirë të gëzoje shpërblimin e therorive që bënë Shqiptarët e Kosovës, të cilët mjerisht, në vënd që të fitonin lirin e merituar, kaluan nga robërija turke në robërin sërbo-malazeze.

Me këtë rast e shoh për detyrë të falënderoj gjithë miqt që më ndihmuan në përpilimin e këtij botimi, dhe sidomos t'i shpreh mirënjohjen t'ime të thellë Zotit Rauf Fico për dokumentat që pati mirësin të më dorëzojë.

AUTORI

PJESA E I.

KONSIDERATA HISTORIKE

Ky studim ka për qëllim të japë, me anën e një përshkrimi historik dhe etnografik të shkurtër, një idé të përgjithëshme mbi ato krahina thjesht shqiptare të veriut dhe të veri-lindjes që ishin aneksuar prej Serbis e Malit të Zi pas luftës ruso-turke të vitit 1877 e pas luftës ballkanike dhe që në kohën e sundimit otoman bënin pjesë të vilajeteve të Shkodrës, të Kosovës dhe të Manastirit.

Në lëmën historike propaganda sërbe ka arritur mjerisht të bëjë çudira, sepse ka mundur t'a paraqesë Kosovën përpara opinionit të përbotshëm sikur t'ishte një vënd sërb. Në këtë punë vepra e propagandistëve sllavë ishte e përkrahur dhe prej ndihmës e bashkëpunimit të plotë të shtypit dhe literaturës së fuqive të mëdhà mbrojtëse të Sërbis. Propaganda shqiptare, me mjetet e saj tepër modeste, nuk ka pasur efektet e dëshërueshme sa do që dispononte argumenta më të forta dhe sa do që vetë realiteti fliste në favor të tezës shqiptare.

Një nga mjetet e propagandës sërbe ka qënë dhe folklora. Sërbët kanë egzaltuar në këngët e tyre popullore luftërat e tyre në Kosovë, por Shqiptarët kanë më shumë arësye se ata të jenë kryelartë për luftërat që kanë bërë kundër Turqve dhe kundër Sërbëve po në Kosovë, dhe këto vepra të lavdishme përmënden në këngët t'ona popullore, të cilat vetë Sërbët i kanë mbledhur dhe botuar në Beligrad, në rivistën *Prilozi Proncevanje narodne poezie* (1).

---

(1) Botimi në fjalë është një rivistë folkloristike sërbisht në të cilën gjënden shumë studime mbi folklorën e krahinave të ndryshme të Jugosllavis dhe posaçërisht gojëdhëna e vjersha shqipe të përkthyera në sërbishte ose të botuara në shqipe. Në këto studime këndonjësi takon shpesh herë shprehje shqipe si për shëmbëll: Bajraktar, kanga, cika, Dem Ahmeti, Ali Pashë Janina etj...

Në volumin e I të vitit të II, Mars 1933, nga artikulli i Sv. Stojaneviç, rezulton se gjer më 1500 nuk ka asnjë gjyrmë historike sërbe në Kosovë.

Në faqen 187 të numërit të II (viti 1934) po t'atij rivistë, është shkruar se rethet e Ohrit janë krejt shqiptare.

Po në atë numër në faqën 202, në artikullin e Dr. A. Urosheviç botohet

BIBLIOTEKA KOMBËTARE E KOSOVËS

Propaganda sërbe ka përdorur sidomos betejën e Kosovës (1389), të cilën e ka paraqitur si një mit të pavdekshëm të idealit kombëtar jugosllav dhe si argument për të justifikuar rivendikimet sërbe në Kosovë. Në fakt beteja e Kosovës, të cilën Sërbët e kanë përmëndur për së tepërmi duke i bërë të vetat të gjitha therorirat, ndodhi midis Turqvet dhe një koalicioni të krishterë nënë komandën e epër të mbretit sërb Lazar, i cili ra i vdekur në luft'e sipër.

Duhet pra të sqarohet mirë se beteja e Kosovës nuk ka qënë vepr'e Sërbëvet vetëm, por e një koalicioni të krishterësh të përbërë prej Sërbë, Shqiptarë, Bullgarë, Boshnjakë, Dalmatë, Ungarezë. Shqiptarët ishin të komanduar nga Princi Gjergj Kastrioti, gjyshi i heroit t'onë Skënderbej, por komanda e përgjithëshme i u-besua mbretit sërb Lazar, dhe kjo u-bë për shkak se asnjë nga ushtërit e tjera aleate nuk ishte komanduar nga një mbret dhe sepse ushtërija sërbe ishte më e madhja në numër.

Fuqit sërbe dhe ushtërit aleate që lëftuan në fushën e Kosovës u-përpoqën të ndalojnë invazionin turk me një shpeditë e cila kishte më shumë karakterin e një kryqëzate për t'i prerë, hovin rezikut mysliman se sa të një lufte me karakter kombëtar. Historianët e njohin këtë betejë si një kryqëzatë të ré kundra fuqis otomane që shtohesh dhe kërcënonte botën e krishtere të oksidentit.

Sidoqoftë fuqit shqiptare në këtë betejë sollën një kontribut të dorës së parë: « Më 1389 Gjergj II Ballsha, Theodor II Muzaka, Gjergj Kastrioti, stërgjysh i Skënderbeut, dhe disa princër shqiptarë të tjerë u-bashkuan me kralin Lazar të Serbisë, i cili organizoi një kryqëzatë

---

në gjuhën shqipe kënga e Dem Ahmetit, bashkë me përkthimin në sërbisht, kjo këngë refën trimërit e Dem Ahmetit në luftimet që ka bërë kundër Sërbëve në rethet e Mitrovicës.

Po n'atë numër në faqen 195, në artikullin e Tihomir P. Giorgevic thuhet se Shqiptarët kanë shumë gojedhëna, një sasi prej të cilave janë botuar n'atë numër të përkthyera në sërbisht.

Në faqen. 114, të numërit të I të vitit të IV (Mars 1935) thuhet se rethet e Kumanovës janë thjesht shqiptare dhe se elementet sllave që gjënden aty, janë kolonë të ardhur në vjetët e fundit.

Në këtë rivistë folkloristike gjënden në çdo fletë gjyrma karakteristike të egzistencës së elementit shqiptar në Jugosllavi, si në Mitrovicë, Shkup, Ohri, Drenice, në zonën e Gjilanit, në Kumanove etj... Janë botuar gjithashtu dhe fotografira shqiptarësh në kostumet dhe me instrumentin e tyre muzikal: lahutën.

Këto shënime janë nxjerrë nga rivista në fjalë prej studjonjësit D. Gjon Bizaku.

kundër Sulltan Muradit I. Ushtëria kryqësore, e përbërë prej Sërbësh, Bullgarësh, Bosnjakësh, Shqiptarësh, Vllehësh, Pollakësh dhe Hungarezësh u-përpoq me ushtërin turke në fushën e Kosovës. Në kësh-llën e luftës që u-mbajt nënë kryesin e kralit Lazar, Gjergj Kastrioti kishte proponuar që t'u bijen Turqve natën, po ky proponim nuk u-pëlqye nga shkaku që armiqt munt të shpëtonin nga një dishfatë e plotë e të iknin më t'errët (1). Il ranë pra ditën dhe u-dërmuan plotërisht prej Turqvet. Midis të vrarëvet ishin Sulltan Muradi I vetë dhe Teodor II muzaka (2). (*Historia e Skënderbeut*, prej Fan S. Nolit, Boston 1921, faqe 37).

Vetëm fati dhe rasti i solli Sërbët t'a zgjedhin Kosovën si fushë lufte, mbassi në realitet Kosova nuk ka qënë ndonjë here tokë sërbe e vërtetë dhe më von në rivendikimet e tyre Sërbët, para dhe pas luftës ballkanike, nuk kanë mundur të provojnë që krahina e Kosovës dhe krahinat e tjera shqiptare fqinje ishin sllave, dhe as që munt t'a provonin kur e aneksuan Kosovën, sepse numëri i Sllavëve ishte aty tepër i vogël.

Sa për shprehjen «Stara Serbija» d. m. th «Sërbija e Vjetër», që Serbët e përdorin zakonisht për të quajtur kështu Kosovën, duhet theksuar se ajo shprehje nuk ka asnjë bazë historike dhe se Sërbët e kanë çpikur vetë, nga mezi i shekullit XIX, për t'i shërbyer më mirë qëllimevet të tyre ekspansioniste në dëm të Shqipërisë. Këtë taktikë kanë përdorur dhe Bullgarët në propagandën e tyre me fjalën Maqedhoni e cila ka mbetur si një shprehje gjeografike që nga kohët e vjetëra kurse ata e kanë paraqitur Maqedhonin si një tokë iredente bullgare pa marrë parasysh egzistencën e elementevet etnike të tjera. Për shëmbëll Kaçaniku, Presheva, Kumanova, Shkupi, Tetova, Gostivari, Kërçova, Dibra, Struga, Ohrija, paraqiten si pjesë të Maqëdhonis

(1) «Im feindlichen Kriegsrath war der Vorschlag, den Feind wahrend der Nacht anzugreifen, von Georg Castriota aus dem uebermuethigen Grunde verworfen worden, dass die Nacht die Flucht der Feinde begunstigend, sie ihr gaenzlichen Niederlage entziehen koenne». - Hammer-Purgstall, Geschichete des Osmanischen Reiches. (Vell. I, L. V. f. 177, ed. Peth, 1840. - Fan S. Noli. «Historia e Skenderbeut», faqe 33, Shenim 1).

(2) «Ma Lazaro Dispoto de Servia e Marco Re de Bulgaria e Theodoro Mosachi secondo genito de nostra casa et altri Signori d'Albania uniti insieme vennero alla battaglia (de Cossovo), e fur rotti i christiani, e ci morse il predicto Theodoro che portava seco grossa banda d'Albanesi». — Hopf, Muzaka, faqe 273. (Fan S. Noli: «Historia e Skënderbeut», Boston 1921, faqe 38).

bullgare, kufit e së cilës janë shënuar arbitrarisht dhe pa asnjë kriter etnik e gjeografik.

Këtë sistem ka përdorur në jugë dhe propaganda greke me fjalën Epir, e cila në realitet në dokumentat historike dhe letrare të vjetëra është sinonim i Shqipërisë, ashtu si fjala epirote tregon çdo gjë që është shqiptare ose ka të bëjë me gjuhën shqipe. Gjuha shqipe tregohesh me fjalët « gjuhë epirote » dhe Skënderbeu njihesh në kohët e kaluara si Princ i Epirit, kurse propaganda e fortë greke i ka shlyer këto gjyrma përpara opinionit të përbotshëm.

Para dhe pas luftës ballkanike shumë krahina shqiptare u-aneksuan prej Sërbis sa që munt të thuhet se një Shqipëri e dytë ekzistonte jashtë kufivet politike të Shqipërisë dhe kishte mbetur nënë sundimin e sërbëve. Të gjitha këto krahina quhen zakonisht në gjuhen shqipe « Kosovë », edhe kur bëhet fjalë për krahinat që janë shumë larg nga « Fusha e Kosovës ». Për sa i përket krahinës së Pejës dhe Jakovës ajo njihet prej nesh si pjes'e Kosoves, kurse emri i saj i vërtetë në shqipe është « Dukagjin ». Të huajt e tregojnë me emrin « Metohi », që rjedh nga greqishteja dhe do të thote pron'e kishës.

Për të forcuar konsideratat historike, duhet kujtuar se ngjarjet e zhvilluara në ato krahina shqiptare kanë një rëndësi të veçantë. Para ardhjes së Romanëvet dhe te Sllavëvet në Ballkan vëndi ka qënë në dorë të Illirianëvet, stërgjyshëvet të Shqiptarëvet, të cilët u-shquan sidomos me mbretërit e tyre në kohën e Teutes, me kryeqytet Shkodrën dhe me mbretërin e Dardanis, me kryeqytet Shkupin. Fiset dhe mbretërit iliriane treguan një gjallëri të madhe dhe okuponin pjesën më të madhe të Ballkanit perëndimor. Veçanërisht mbretërija e Dardanis që përfshinte gjith Kosovën dhe kishte Shkupin si qendrë, ka lojtur një rol historik me rëndësi. Kur Roma i okupoi vëndet e ilirianëve këta i ruajtin traditat dhe racën e tyre, ndërsa invazionet sllave që erdhën më von u-përpoqën t'i asimilojnë me çdo mënyre, duke u-ndruar gjuhën, zakonet dhe fen, si dhe duke u vënë emra sllave qytetëve dhe katundeve. Për këtë arësye gjejmë sllavë në Ballkan që ruajnë edhe sot karakteristikat e racës iliriane dhe u ngjasin me shumë Shqiptarëve se sa Sërbëve. Në disa zona, të ndodhura midis Sërbis dhe Kosovës shqiptare, popullsija nuk munt të dallohet me saktësi nëse është sllave a shqiptare mbassi flet të dy gjuhët dhe ka

tradita e zakone të përziera. Si do t'a shohim dhe më poshtë vetë Sërbët e pranojnë se shumë bashkëkombas të tyre e flasin sërbishten edhe sot me aksent shqiptar, gjë që provon origjinën shqiptare të këtyre popullsive. Fise shqiptare kanë humbur kështu egsistencën e tyre përpara invasionevet dhe propagandës sllave dhe janë sërbizuar. Kështu kemi shëmbëllën e fisevet shqiptare të Kuçit e të Piperit dhe të Plavës e Gusis që janë sërbizuar von; të atilla shëmbëlla kemi dhe në Novi-Pazar e në Senicë. Gjithashtu disa autorë janë të mendimit që populli malazes ka më shumë afinitet si racë me popullin shqiptar se sa me popullin sërb. Njerëz të shquar sërbë janë sot krenarë për origjinën e tyre shqiptare dhe i kujtojnë me mburje emrat e fisevet shqiptare nga të cilat rjedhin. (1).

Në rivendikimet e sllavëvet mbi tokat e Shqiptarëvet, argumenti kryesor është ay historik. Si Sërbët ashtu dhe Bullgarët i bazojnë të drejtat e tyre në ngjarjet e kohëvet mesjetare, kur ata popuj invaduan Shqipërin dhe Greqin dhe krijuan mbretërit e tyre që në realitet ishin më shumë perandorira sllave me karakter fetar që përpiqeshin me çdo mënyre të arrinin në Adriatik. Perandorit e këtyre popujvet sllavë patën të gjitha jetë të shkurtër dhe u-detyruan mandej të tërhiqen duke u lënë vëndësve të drejtën e vetëqeverimit dhe tokat që ishin përpjekur t'i kolonizonin. Një shëmbëll të këtillë e patëm dhe në shekullin t'onë me Jugosllavin, e cila në realitet ishte një perandori që donte të sundonte popuj të ndryshëm si Kroatët, Boshnjakët, Malazestë, Hungarezët, Rumunët, Maqedhonasit dhe Shqiptarët. Dëshira e sundimit arriti gjer në pikën sa të fillojnë një vepër kolonizimi në shkallë të gjerë në Kosovë, vepr'e cila në këtë shekull dhe në mes të Evropës ishte një ndërmarrje kundër çdo parimi njerëzor dhe qyteterimit të sotëm, sidomos po të mirren parasysh metodat me të cilat u-zbatua.

---

(1) ... Uno tra i più dotti albanologi viventi, il croato Milan Sufflay sostiene che quanto a usi e costumi, quanto a struttura sociale e quanto a modo di vivere non vi è alcuna differenza fra il popolo albanese ed il popolo montenegrino.....

Già nei secoli scorsi Albanesi e Montenegrini venivano considerati un popolo solo. Noi vedremo nelle pagine che seguono l'analogia profonda che esiste tra le due genti. Vialla de Sommières, l'inviato di Napoleone presso il Vladica Pietro I, scriveva nel 1820: « Sous le règne même du fameux Scanderbeg, les habitants du Montenegro étaient confondus sous celui général d'Albanais ». (Antonio Baldacci: « L'Albania », Roma 1929, faqe XX).

Rivendikimet dhe programet e tyre të kolonizimit Sërbët dhe Bullgarët përpiqen t'i justifikojnë me egzistencën e ndonjë kishe të mbetur nga kohët e kaluara dhe që kujton sundimin e shkurtër të mbretervet të tyre në Kosovë a në Maqedhoni, pa marrë parasysh se Shqiptarët janë popullsi autoktone dhe se më shumë se çdo popull tjatër e kanë vaditur këtë tokë me djersën e tyre dhe me gjakun që kanë derdhur në sa e sa kryengritje që kanë bërë kundra Sërbëve dhe Turqve.

Nga ana tjatër, për të qënë edhe më objektiv, munt të thuhet se invazionet e ndryshmë të Sërbëvet dhe të Bullgarëvet ne Ballkanin perëndimor dhe jugor hyjnë në kategorin e sa e sa invazionevet të tjera që pa Evropa dhe Ballkani në kohën mesjetare, me këtë ndryshim se Sërbët dhe Bullgarët zunë vënd në Ballkan për gjithënjë, por kjo nuk munt t'u lejojë t'u hanë të drejtën popujvet fqinjë dhe aq më pak popujvet autoktonë.

Passi Turqit pushtuan Ballkanin dhe sundimi i tyre u-stabilizua për afrò pesë shekuj resht, Shqiptarët jo vetëm nuk u-asimiluan prej sunduësit të ri por e forcuan pozitën dhe racën e tyre. Në fillim të pushtimit të Ballkanit Turqit rezistencë më të fortë e gjenë në popullin shqiptar i cili e vazhdoi luftën afro një shekull, për një kohë më të gjatë dhe në një mënyrë më të shkëlqyer se sa popujt e tjerë të Ballkanit. Sidomos rezistenca e vazhduar dhe e pathyeshme e Skënderbeut u-a mbushi mënden Turqvet se kishin të bënin me një element të shëndoshë, të cilin u-përpoqën t'a asimilonin vetëm nga pikëpamja fetare dhe t'a mbanin të gjallë si racë, në mënyrë që populli shqiptar u-bë një shtyllë rezistence kundër rezikut sllav. Popujt sllavë, sado të mposhtur vazhdonin ekspansionizmin e tyre në dëm të popujvet të tjerë fqinj. Sikur Shqiptarët mos të kishin marre fenë muslimane, do të ishin asimiluar krejt nga Sllavët; kështu vetëm disa fise u-asimiluan kurse shumica shpëtoi. Shqiptarët e Kosovës, që ishin si pararoja e racës, zhvilluan kështu një luftë të dyfishtë dhe shekullore kundër sundimit turk që përpiqesh t'i mposhte sa më shumë dhe kundër infiltracionit dhe veprës së asimilimit që zhvillonin sllavët me anën e fes dhe të propagandës.

Kundër Turqvet që përpiqeshin t'i mposhtnin edhe më tepër, Shqiptarët ngrinin krye herë pas herë, gjë që provohet nga të pesëdhjet'e

katër lëvizjet kryengritëse shqiptare që regjistron historija turke, nga të cilat ajo e vitit 1668, që plasi në Mitrovicë, dallohet sidomos sepse muarnë pjesë në 'të gjithë Kosovarët. Kjo lëvizje u-shtri përtej Shkupit dhe kërcënoi rrugën e Selanikut (Taarih - Eb yl - Farruuk, faqe 13).

Prapë në Kosovë ndodhen më von ndërmarrjet për ringjalljen e Atdheut shqiptar.

Fakti historik që e filloi rilindjen shqiptare ndodhi në gjirin e vilajetit të Kosovës, në Prizrend, ku u-themelue lidhja e famëshme e njohur me emrin Lidhja e Prizrenit (1878). Nga Kosova filluan të zhvillohen degët e kësaj organizate madhështore që si një shkëndijë u-përhap nënë shtytjen e ndjenjës kombëtare në të gjitha anët e Shqipëris. Kosovarë ishin elementet kryesore të Lidhjes që e vunë në zbatim programin e mbrojtjes së interesavet shqiptare duke lëftuar kundra Malazesve, Sërbëve dhe Grekërve.

Krijimi i Lidhjes u-shkaktua nga traktati i Shën Stefanit (1877) i cili u-rishikua mandej në Berlin. Krerët shqiptarë të ardhur nga të gjitha anët e Kosovës dhe të Shqipëris për të marrë pjesë në mbledhjet e Lidhjes në Prizren vendosën: të shpëtojnë sidomos Atdheun nga copëtimi i dekretuar nga Kongresi i Berlinit në favor të kombeve fqinj; se dyti t'i imponojnë Qeveris otomane autonomin e Shqipëris brënda kufivet administrative të katër vilajeteve të Janinës, Manastirit, Shkupit dhe Shkodrës, me Ohrin si kryeqytet, e më në funt ta pregatitin kombin për luftën e fundit, për pamvarësin e tij të plotë.

Përveç kësaj Lidhja dërgoi në kongresin e Berlinit delegatët e saj, por desideratat e tyre as që u-dëgjuan, mbassi në ate mbledhje nuk kish njerëz që të tregonin dëshirë të mirë për të evituar të këqijat që i rezervoheshin Shqipëris.

Kështu u-vendos në atë Kongres copëtimi i tokavet shqiptare për të kënaqur lakmit sërbe, malazese dhe greke. Por vullneti i Shqiptarëvet të armatosur nuk u-përkul prej këtij vendimi të padrejtë; për të ruajtur integritetin tokësor shqiptar, Lidhja kundërshtonte me të gjitha fuqit dhe me rezistencën e saj krenare. Fuqit shqiptare lëftuan burrërisht në Plavë e Gusi dhe i shpëtuan ato krahina nga zgjedha malazese. Ashtu lëftuan në Hot dhe në Grudë si dhe në Ulqin ku Evropa u-detyrua të dërgojë një flotë ndërkombëtare për të kërcënuar Shqi-

ptarët dhe nga ana tjatër e shtrëngoi Sulltanin të bëjë një shpeditë për të dënuar kryengritësit shqiptarë që kishin vendosur më mirë të vdisnin se sa të lëshonin një pëllëmbë tokë të vëndit të tyre.

Rezistenca e organizuar e Lidhjes së Prizrenit u-solli për dy vjet me radhë shumë pengime Fuqive të Mëdha dhe Turqis vetë dhe përgënjeshtroi mendimin e atyre që pretendonin se Lidhja ishte një krijesë dhe një lodrë e Qeveris së Stambollit. Turqija mundi t'i dorëzonte Malit të Zi Podgoricën dhe Shpuzën, por kur erdhi puna për dorëzimin e Plavës dhe Gusis, fuqit shqiptare e kundërshtuan me armë. Si Mali i Zi ashtu dhe Qeverija e Stambollit nuk guxonin të përdornin forcën dhe çështja i u-besua një komisioni ndërkombëtar për caktimin e kufirit në vënd. Por Lidhja i drejtoi komisionit një ultimatum me të cilin njoftonte se nuk munt të njihte asnjë vendim të marrun pa pëlqimin e saj.

Me gjithë kërcënimet që bënte, Mali i Zi nuk kishte mjaft fuqi për të filluar një vepërim kundër Shqiptarëve dhe Turqija vetë nuk munt të përdorte forcën sepse populli shqiptar ishte ndezur gjer në pikën sa vrau Mehmet Ali Pashën në Jakovë dhe nga ana tjatër fuqija shqiptare sa vente po shtohej dhe organizohej.

Mbi ndërhyrjen e Italis u-arrit në një regullim të ri: në vënd të Plavës dhe Gusis u-vendos t'i jepej Malit të Zi Triepshi, Hoti Gruda dhe Klementi, të banuara me populsi shqiptare katolike. Mirëpo Shqiptarët katolikë, të bashkuar me bashkëkombasit e tyre muslimanë çfaqën kundërshtimin e tyre për dorëzimin e këtyre vëndeve Malit të Zi, ndërsa Prenk Bib Doda, në krye të 10 mijë Mirditasve dhe Malësorëve prej fisesh të ndryshme u-pregatit t'u vinte në ndihmë.

Përpara këtij qëndrimi të patundur të Shqiptarëve, Fuqit e Mëdha u-detyruan të marrin një vendim të tretë: dorëzimin e Ulqinit Malit të Zi. Po dhe në këtë rast Shqiptarët çfaqën kundërshtimin e tyre dhe pa humbur kohë zunë pozitat mbi kodrat reth Ulqinit. Por këtë herë puna dukej më e lehtë për Fuqit e mëdha sepse këto vendosën të bëjnë një demostrasion detar duke dërguar në Ulqin një flotë ndërkombëtare për të siguruar dorëzimin e qytetit. Me gjithë këtë dhe këtë herë përfundimi dukej i dyshimtë sepse vetë Ambasadori i Francës në Stamboll, në një letrë drejtuar Qeveris së tij më 27 Gusht 1880, shprehesh me këto fjalë: «Sjellja e Shqiptarëvet është në një shkallë sa që Qeverija turke nuk ka besim në vetëhen e saj

e s'ndodhet në gjëndje për t'u-zotuar në një dorëzim tokash, për të cilën Liga Shqiptare nuk konsenton. Liga Shqiptare më shumë se kurdoherë duket më pak e dispozuar për të lënë copa të tokës shqiptare. Edhe Porta e Naltë as që do t'a shtrëngojë me forcë (1) ».

Edhe popullsija e Ulqinit u çfaqi me shkresë Fuqive të mëdha keq-ardhjen dhe kundërshtimin e saj për dorëzimin e qytetit Malit të Zi dhe në bashkëpunim me organet e Lidhjes filloi të organizohej për një rezistencë të armatosur. Flota ndërkombëtare, që ardhi afër Ulqinit për të kryer detyrën e saj, u-shtrëngua të qëndrojë dy muaj pa arritur asnjë rezultat. U-desht të vinin fuqit e dërguara prej Sulltanit të cilat pas një luftimi me Shqiptarët arrijtin të kryejnë dorëzimin e qytetit Malit të Zi më 26 Nëntor 1880, ngjarje të cilat u-konstatuan dhe prej flotës që qëndronte në ujërat e Ulqinit prej dy muajsh.

Po në atë kohë Hodo Pasha një nga krerët e Lidhjes dhe Bib Doda, kryetari i Mirditasvet që ishte solidarizuar më parë me Shqiptarët që kishin vendosur të kundërshtonin me armë dorëzimin e Triepshit, Hotit, Grudës dhe Klementit, u-kapën prej Turqvet të cilët me një anijë-lufte i dërguan në mërgim, dhe Oroshit, kryeqëndër e Mirditës, i vunë zjarrin.

Vlen të shënohet se në kohën e Kongresit të Berlinit disa burrave shteti englezë u ishte mbushur mëndja të perkrahnin tezën e të drejtavet të Shqipëris kundër lakmivet të Sërbëve dhe Malazesve dhe të mendonin që atë herë për krijimin e një provincë të madhe shqiptare të përbërë prej katër vilajeteve: të Shkodrës, Kosovës, Manastirit dhe Janinës (2). Midis së tjeravet nxjerrim një pjesë të një letre të Ambasadorit englez në Stamboll Lord Goshen drejtuar Ministrit të Jashtëm me 26 korrik 1880: « Si une Albanie forte était constituée, les motifs d'occupation par une puissance étrangère, en cas

(1) Mehdi Frashëri: « Liga e Prizrenit edhe efektet diplomatike të saj », Tiranë 1927, faqe 30. Për hollësira të tjera mbi këtë periudhë të rëndësishme të historis së Shqipëris vëlejnë të shqyrtohen dhe « Lidhja e Prizrenit », prej Xhafer Belegut (Tiranë 1939), dhe botimet e posaçme të rivistës « Leka » (Shkodër 1938-1940) që kanë nxjerrë në dritë shumë dokumenta historike të asaj kohe.

Shih dhe Antonio Baldacci: « L'Albania », Roma 1929, faqe 139-140.

(2) Shih në « Albanais et Salves », prej Lumo Skendo-s, pjesët e nxjerra nga « L'Albania et la question d'Orient » prej Princit Albert Ghica, Paris 1904, dhe nga « Libri i Kaltërt » englez mbi çështjen shqiptare.

de dissolution de l'empire ottoman, disparaitraient. Une Albanie barrerait le chemin au Nord et maintiendrait la péninsule balcanique entre les mains et sous l'autorité de ceux qui l'occupent. Autrement la puissance des Albanais constituerait une difficulté insurmontable au moment où des troubles surgiraient. Une population en grande partie musulmane serait une source de grande difficultés pour les contrées slaves et grecques qui l'envahiraient. Je considère que la probabilité de l'intervention européenne dans la péninsule balcanique diminuerait en proportion de l'établissement de la nationalité albanaise ».

Problemi shqiptar nuk munt të përcaktohesh më mirë por mjerisht të gjitha këto mendime dhe dokumentat e tjera përkatëse u-mbuluan nga pluhuri i arkivave zyrtare dhe kur u-riçel çështja shqiptare në raste të tjera, sidomos në kohën e luftës ballkanike dhe në konferencën e Ambasadorëve në Londër më 1913, nuk u-muarrën parasysh.

Dihet se mbretëris sërbe Kongresi i Berlinit i dhuroi Nishin, Leskovacin, Prokupljen, Kurshumlin dhe Vranjën, krahina që n'ato kohë ishin të banuara në shumicë prej Shqiptarësh, kurse sot shumica e popullsis së tyre është sërbe për shkak të infiltracionit sllav. Por sërbët ahere të pakënaqur nga sa u falte Kongresi i Berlinit sepse lakmia e tyre vente duke u-shtuar, sulmuan tokat shqiptare më të afërme në jugë dhe arrijtin në portat e Prishtinës, në grykat e Kulinës, ku mbassi u-përpoqën me disa fuqi të pakëta shqiptare që arritin në vënd, u-dërmuan dhe u-shtrënguan të tërhiqen drejt vijës që u-kishte caktuar Kongresi.

Përpjekjet e Shqiptarëve dhe luftërat heroike të tyre në kohën e Lidhjes së Prizrenit përbëjnë epopén shqiptare që poeti kombëtar At Gjergj Fishta e bëri të pavdekëshme në poemin e tij « Lahuta e Malcis ».

Veprimtarija e Lidhjes nuk mbaroi me kaq: epizodi më i shquar i asaj periudhe ndodhi në funt me rastin që u-muarrën masat e duhura për t'i siguruar Shqipëris autonomin e saj. Ngjarjet u-zhvilluan sidomos në Kosovë dhe me gjithë se përpjekjet e Shqiptarëve dështuan dhe u-shtypën prej fuqive turke, vëlejnë të vihen në dukje më

shumë se të gjitha ngjarjet e tjera të asaj kohe sepse formojnë një dokument historik të vlefshëm që provon vullnetin e popullsis së Kosovës për liri dhe për pamvarësin e Shqipëris.

Lidhja kishte pregatitur sheshin me kohë për të bërë një mbledhje të përgjithëshme në të cilën do të mirrin pjesë përfaqësuesat e të gjitha krahinave shqiptare për të kërkuar zyrtarisht nga Sulltani autonomin e Shqipëris. Me rastin e kësaj mbledhjeje qëndra e Lidhjes u-transferua përkohësisht nga Prizreni në Dibër me qëllim që të luftonte aspiratat e Bullgarëve në Maqedhoni dhe lëvizjet e komitave të tyre që atëhere kishin filluar të vepëronin në lindje të Shkupit dhe në Përlep.

Në Tetor 1880 pesëmijë përfaqësuesa të ardhur nga të gjitha krahinat shqiptare u-mblodhën në Dibër dhe midis së tjerave vendosën të kërkonin zyrtarisht nga Sulltani autonomin e Shqipëris etnike.

Prëmtimet e bëra më parë prej Sulltanit në raste të ndryshme kryetarëve shqiptarë nuk po zbatoheshin, prandaj Lidhja duhesh të vepëronte pa humbur kohë. U-caktua si kryeqytet Ohri dhe u-vendos që krahinat e Shqipëris etnike autonome të administroheshin nga nëpunësa shqiptarë, me gjuhë zyrtare shqipen dhe me shkolla shqipe në të gjitha viset. Njëkohësisht u-muarrnë masa për të lëftuar çetat bullgare.

Kërkesat e mbledhjes i u-paraqitën Sulltanit, por mbassi mbetën pa përgjegje Lidhja mori inisiativën dhe filloi të vinte në zbatim programin e vetë duke dbuar prefektët e emëruar nga Stambolli dhe duke i zëvëndësuar këta dhe nëpunësa të tjerë me njerëzit e saj. Kështu u-dbuan prefektat e Shkupit dhe të Dibrës; dhe valiu i Prishtinës, i kërcënuar nga fuqit shqiptare, u-aratis. Mbassi shpërndanë disa nga garnizonet turke dhe muarrnë dhe municione, fuqit shqiptare e shtrijtin autoritetin e Lidhjes në Shkup, Prishtinë, Mitrovicë, Prizren, Dibër, ndërsa Jakova, Luma dhe të tjera krahina i bashkuan fuqit e tyre me ato të Lidhjes. Në Shkup dhe në Prizren garnizoni turk u-mbyll në fortesë dhe populsija shqiptare lidhi besën që të bashkohesh me Lidhjen.

Përpara kësaj gjëndjeje Sulltani u-ndodh shumë ngushtë dhe nuk dinte se ç'vendim të merrte: të zbatonte premtimet për autonomi të bëra më parë Shqiptarëve, apo t'a çdukte Lidhjen me forcë mbassi reziku i jashtëm për Turqin ishte shuar përkohësisht. Shumë nga

njerëzit e rethit të tij e kështillonin për vëndimin e dytë dhe kështu u-bë. Më 25 Mars 1881, një ushtëri turke e armatosur mirë me mjete moderne dhe e komanduar nga Dervish Pasha arrinte nga Selaniku në Shkup, ku u-arestuan me një herë shumë anëtarë të degës së Lidhjes në atë qytet dhe u-dërguan në Selanik prej ku më von u-përcollë për internim në keshtjellën e Rodosit. Mandej Dervish Pasha dha urdhër për të pushtuar gjithë hekurudhën Shkup Mitrovicë.

Mbi këtë, Lidhja i dha kushtrimin Kosovës dhe fuqit shqiptare u-grumbulluan në krahinën e Stimljes, midis Prishtinës dhe Prizrenit. Në përpjekjen që ndodhi atje, fuqit shqiptare përpara forcave ushtarake turke të armatosura mirë u-detyruan të tërhiqen duke lënë 300 të vrarë dhe të plagosur. Pas pak kohë ushtërija turke shkoi në drejtim të Prizrenit, Jakovës dhe Pejës, ku mori masa kundra udhëheqësve të fuqive shqiptare dhe kundra drejtuësave të Lidhjes, prej të cilëve një pjesë u-arratisën, disa u-internuan dhe disa të tjerë u-mbajtën si peng me qëllim që t'i pritesh hovi ndonjë sulmi që munt të bënin malësit (1).

Me gjithë këtë Lidhja e Prizrenit pati më von një periudhë ringjalljeje dhe filloi rishtaz nga veprimtarija në Pejë, ku më 1899, në një mbledhje në të cilën muarrën pjesë krerët shqiptarë për të kundërshtuar kërkimet dhe lakmit e fuqive ballkanike fqinje, u-vendos: a) mbrojtja e tokave të Sulltanit nga çdo grabitje; b) kundërshtimi për çdo ndryshim në administrimin e Maqedhonis. «Katër vjet më von (1903) u-bë një protestë simbas bisedimeve dhe vendimeve të Pejës kundër projekteve austro-ruse për reforma në Maqedhoni dhe me këtë rast tremijë Shqiptarë të Kosovës ngritnë krye dhe vranë për raprezalje Konsullin e Rusis Scherbinë në Mitrovicë». (Antonio Baldacci: *L'Albania*, faqe 141). Në realitet vrasja e konsullit të Rusis ndodhi sepse ay kishte marrë pjesë në luftimet kundër Shqiptarëve.

Duhen përmëndur më në funt luftërat e Shqiptarëve kundër (1)

---

(1) Për hollësira të tjera mbi këto ngjarje shih kapitullin e fundit në: «Lidhja e Prizrenit» prej Xhafer Belegut.

(1) Në lidhje me këto ngjarje vlen të hidhet një vështrim në librin e shkrimtares engleze Edith Durham «Venti anni di groviglio balcanico» për-

Turqis gjatë periudhës 1908-1912, nga të cilat beteja e Kaçanikut (1910) dhe fitorja që i shpuri kryengritësit shqiptarë, nënë udhëheqjen e krerëve të tyre Isa Buletini, Hasan Prishtina dhe Azem Bejto, në qytetin e Shkupit dhe gjer në Veles (1912), dëshmojnë vulnetin e pathyer të Shqiptarëve që të realizojnë indipendencën e Atdheut të tyre me integritetin tokësor të Shqipëris. «Në 1909, fiset muslimanë të Kosovës ngritën krye duke marrë si shkak pagimin e taksave dhe vetëm në funt të tetorit kryengritja dukej se u-mposht nga forcat e mëdha turke. Luftimet u-zhvilluan sidomos në distriktin e Lumës, ku Isa Boletini udhëhiqte Rebelët. Më 1910 të tjera fise të Kosovës ngritën krye po për atë arësye; gjatë shtinës së verës 50 mijë ushtarë të regullтë turq mezi mjaftuan për të çarmatosur popullsin. U-shkatëruan katunde të tëra dhe u-kryen gjithë atrocitetet në të cilat Turqit dinë të tregojnë zotësi, por Shqiptarët u-betuan që të çpagonin në Turqit vuajtjet që këta u kishin shkakëtuar komandantëve të rebelëvet» (A. Baldacci: l'*Albania*, faqe 143). Dhe në Shqipërin e mesme dhe të jugës shpirtërat ishin ndezur kundër Turqis, por aty më shumë se sa për taksat, pakënaqësija vinte nga ndalimi i mësimit të gjuhës shqipe, sepse Turqit e Rinj mbyllën shkollat shqipe

---

kthyer dhe botuar në italisht më 1923 (Firence), libër i cili është një histori e vërtetë e ngjarjeve të Shqipëris dhe të Ballkanit përgjithërisht në fillim të këtij shekulli. Midis së tjerave shkruan:

«Gli Albanesi di Kossovo insorsero. Ancora Isa Boletin si pose alla loro testa, e li condusse di vittoria in vittoria fino alla presa di Uskub. I consoli esteri attestarono che in Uskub la condotta delle truppe albanesi fu esemplare.

«Poichè gli Albanesi vittoriosi accennavano di marciare su Monastir, i Turchi chiesero una tregua, riconobbero i quattro vilayet di Janina, Scutari, Kossovo e una parte di Monastir come provincia albanese autonoma.

«Fu rovesciato allora il Governo Giovane-Turco, e a Costantinopoli tenne il potere un gabinetto più moderato.

«Ma erano gli stati balcanici quelli che avevano progettato di prendersi ciascuno una porzione d'Albania; su ciò erano d'accordo più che mai, e la Russia approvava. Sicchè essi pensarono di dover subito assalire il popolo albanese, prima che non fosse riescito a consolidarsi. «Delenda est Albania!», e affrettarono i preparativi di guerra». (faqe 267).

«Iniziando le ostilità, il Montenegro sperava di occupare tutti i distretti compreso Prizren, prima che i Serbi fossero pronti. La Bulgaria doveva trattenere i Turchi, poi Nicola e Ferdinando si sarebbero divisa la penisola.

«Ma i Serbi presero loro Prizren, facendo accorto il Montenegro de' suoi errori di calcolo. Era da sapere che una guerra balcanica senza la Russia imponeva a tutti gli Stati della penisola di non restar neutrali. I piani montenegrini dunque fallirono. Gli stessi loro successi iniziali erano dovuti ai Malissori. Ma quando, imbaldanziti, i Montenegrini presero a trattare il territorio albanese come conquista, e i Malissori insorsero loro contro, fu subito altra faccenda. I Malissori buttarono il berretto montenegrino, si ritrassero

që më parë ishin lejuar simbas programit liberal të çpâllur prej tyre. Politika e Turqvet të Rinj ishte ndryshuar dhe ishte bërë më e reptë se ajo e Sulltan Hamidit: qëllimi i kësaj politike të rè ishte që të turqizonte me forcë popullsit jo turke të Perandoris otomane. Pas shpeditës, me forca të konsiderueshme që bëri Turgut Shevqet Pasha në muajin prill kundër Malësivet të Shkodrës ku pësoi mjaft dëme, në muajin Maj bashkoheshin dhe Mirditasit me rebelët dhe proklamonin autonomin e tyre duke emëruar një qeveri provizore. Një komitet qëndror shqiptar ishte formuar dhe kërkonte që gjithë vëndet shqiptare të përmblidheshin në një vilajet të vetëm, që shkollat shqipe të mbaheshin prej shtetit dhe që milicia shqiptare në kohë paqe duhesh të bënte shërbimin ushtarak në tokë shqiptare. Vijonin dhe njëmbedhjetë pika të tjera për të cilat shqiptarët kërkonin zbatimin nga ana e Turqis: njohja e kombësis shqiptare, përdorimi i gjuhës shqipe në shkollat dhe në administratën lokale, garancira të ndryshme mbi funksionimin e administratës në Shqipëri, pagimi i dëmevet të kryera nga ushtërit e operasioni kundër kryengritësve, dënime kundër fajtorëvet, çlirimi i të dënuarvet politikë etj... Nga frika e një ndërhyrje nga ana e të huajvet qeverija e Stambollit i dha urdhër Turgut Pashës që t'u bënte koncesione Shqiptarëvet, koncesione të cilat në realitet mbenë të pazbatuara. Në fillim të vitit 1912 qeverija turke përpiqet t'i marrë Shqiptarët me të mirë dhe dërgon në Shkodër ministrin e brëndëshme për t'u-marrë vesh me Shqiptarët për reformat që munt të bëheshin në Shqipëri, por Shqiptarët as që afrohen. Malësorët dhe Mirditasit fillojnë të levizin rishtaz dhe kryengitja përhapet gjer në Kosovë ku merr proporcione të jashtëzakonëshme. Kryengritësit passi marrin Prishtinën. drejtohen për në Shkup dhe arrijnë gjer në Veles duke kërcënuar kështu rrugën e Selanikut. Përpara këtyre ngjarjeve qeverija turke përunjet, shpërndan parlamentin, u premton autonomin Shqiptarëvet dhe pranon të trembëdhjetë pikat e kërkesave të tyre. Në ato

---

e chiesero a me se assalire i montenegrini alle spalle, o tagliarli fuori dalle loro basi. Io li pregai a scartare l'una e l'altra idea, perchè credevo ancora nell'onestà delle grandi potenze, e speravo si sarebbe resa giustizia all'Albania. Ma oggi deploro il mio ingenuo consiglio». (faqe 272-273).

Përveç ngjarjeve historike, libri në fjalë përmban përshkrime etnografike si dhe përshkrime mbi veprën e çkombëtarëzimit të kryer nga shtetet ballkanike kundër elementit shqiptar.

kohë çështja bëri bujë të madhe, i hapi sytë botës dhe i detyroi të huajt të njohin realitetin: « Les Arnautes quatre années durant résistent, guerroient,. reculent, reviennent et au jour favorable entrent victorieux sur cette place du Konak (Uskub) où ils installent leur chef ». (Gabriel Louis-Jaray: *Au jeune Royaume d'Albanie*, Paris 1914, faqe 189).

Koalicioni i fuqive ballkanike që ndiqte me vërejtje zhvillimin e gjëndjes nuk e shihte me sy të mirë krijimin e një Shqipërije autonome e cila do t'u pakësonte pjesët që do t'u takonin kur të copëtohesh Turqija e Evropës midis tyre. Disa muaj më vonë aleatët ballkanikë hynin në fushën e luftës kundër perandoris otomane dhe arësyet e kësaj ndërmarrjeje luftarake kanë qënë, siç e pohojnë vetë të interesuarit, dobësimi i Turqis nënë grushtet që i kishin hequr kryengritjet shqiptare dhe frika e krijimit të një Shqipërije të lirë me kufit e saj etnike. « Ministri bullgar Gjecov pranon në veprën e tij *l'Alliance Balcanique* se kryengitja shqiptare ka qënë shkaku determinonjës i koalicionit dhe i luftës që u-fillua kundër qeveris fatzeze të Komitetit « Bashkim e Përparim »: orvajtja shqiptare, shkruan ay, kishte nxjerrë në shesh dobësin dhe pazotësin e tij.

Kështu kryengritjet dhe luftërat e Shqiptarëvet që për pak i siguruan indipendencën Shqipëris etnike që më 1912, përfunduan në dobi të shtetevet të tjerë ballkanikë, të cilët kur filluan luftën e tyre kundër Turqis e gjetën sheshin të pregatitur për një fitim të shpejtë dhe të sigurtë, dhe kontributi që kishin dhënë Shqiptarët për rëzimin e sundimit otoman në Ballkan shkoi në dobi të fuqivet ballkanike aleate. Kjo gjëndje u-konstatua atëherë dhe nga të huajtë dhe prandaj këtu i a lëmë më mirë fjalën Antonio Baldacci-t i cili më 1913 në botimin e tji *Il nuovo stato d'Albania*, faqe 16, shprehesh me këto fjalë: « Una narrazione imparziale potrebbe chiaramente provare che gli ostinati e sanguinosi combattimenti degli Albanesi per la libertà contro la centralizzazione Giovane-Turca (1909-1912) formano una delle vere cagioni dei grandi e rapidi progressi di guerra degli Alleati. Ciò dovranno sempre ricordare con gratitudine i popoli balcanici perchè sono stati gli Albanesi che hanno fatto la fortuna degli altri ».

Duhet theksuar nga ana tjatër se Manastiri dhe Shkupi ishin berë qendrat e propagandës për çlirimin e kombit, në Manastir

u-mblodhën kongreset e para të gjuhës shqipe (1908), ndërsa qendrat e shoqatës Bashkimi për mësimin e gjuhës shqipe u-përhapën në të gjitha qytetet e Kosovës pas shpalljes së Hyrijetit (1908). Gazeta e rivista në gjuhën shqipe botoheshin në Shkup e në Manastir.

Lëvizja shqiptare zgjojti ahere kureshtin dhe interesimin e të huajvet dhe «Albanian Committee» në Londër paraqiti më 1913 në Konferencën e Ambasadorëve një hartë të Shqipëris etnike që i afrohet mjaft vijës etnike të vërtetë. Materiali për një punë të këtillë nuk mungonte sepse shumë studioza ishin marre me çështjen që më parë dhe kishin botuar harta etnografike të ndryshme që me gjithë mungesat dhe të metat e tyre deri diku plotësojnë njera jatrën. Këto harta janë riprodhuar në librin e Lumo Skëndos *Albanais et Slaves* (Lausanne 1919) dhe në botimin *Les Bulgares dans leurs frontières historiques, ethnographiques et politiques* (Berlin 1917) prej D. Rizoff.

Një hartë etnografike e vlefshme është dhe ajo e Prof. Dr. J.J. Kettler, botuar në Berlin më 1919.

PJESA E II.

KONSIDERATA ETNIKE

Nga pikëpamja etnike, popullsia e krahinavet shqiptare që kishte aneksuar ish-shteti jugosllav, është kompaktësisht autoktone shqiptare, dhe as që meriton t'i atribuohet ndonjë rëndësi numërit fare të vogël Sllavësh (Sërbë, Malazes, Maqedhonas) të infiltruar gjatë sundimit otoman, i cili siç dihet mbyllte syt përpara këtij infiltrimi, për arësye të ndryshme, mbassi traditat ushtarake të perandoris otomane ishin bërë shkak që shtetasit prej feje muslimane e kishin lënë mbas dore pak nga pak çdo aktivitet tregëtar dhe industrial me të cilin merreshin me shumë elementet e krishterë të asaj Perandorie. Nga ana tjatër infiltrimi i elementeve sllavë në Kosovë e në krahinat e tjera shqiptare favorizohej dhe nga fakti që pronarët shqiptarë thrisnin bujq sllave dhe i sillnin nga vënde të larga për të punuar tokat e tyre, kurse katundarit shqiptar i pëlqente më shumë të rinte zot në tokën e tij ose të shkonte ushtar. Popullsija shqiptare, për shkak të thirrjeve të shpeshta nënë armë dhe luftërave të brëndëshme për ahmarrje, pësonte pakësime që pronarët dhe autoritetet i zëvëndësonin me katundarë dhe bujq sllavë, të cilet ishin më puntorë e të qetë dhe nuk kishin detyrime ushtarake.

Me gjithë keto infiltrime të elementeve sllave, egzistonte në kohen e perandoris otomane një Shqipëri etnike ku shumica dërmuese e popullsis ka qënë kurdoherë shqiptare. Kjo Shqipëri etnike, me gjithë që nuk kishte asnjë karakter politik ose administratif më vetëhe, ruante një fizionomi thjesht shqiptare dhe kompakte kundër kërcënimevet dhe penetrasionit sllave, dhe e siguronte integritetin e vetë me një mbrojtje strategjike të vërtetë: është për të shënuar se në krahinat periferike të kësaj Shqipërije etnike, katundet shqiptare gjënden nëpër male e gryka dhe janë vendosur nëpër pozita natyrale të sigurta për t'u-mbrojtur më mirë nga invazionet e sllavëve. Ky fenomen munt të shihet në krahinat e Shkupit, Kumano-

vës, Preshevës, Podujevës, Mitrovicës, Pejës, Peshterit etj..., të cilat përbëjnë një mbrojtje strategjike të vërtetë reth fushës së Kosovës dhe Dukagjinit (Metohis).

Në fenomenin e këtyre infiltrimevet sllave që shoqëroheshin edhe me politikën e assimilimit e sllavëzimit të elementit shqiptar me anën e propagandës fetare e me mësimin e gjuhëvet sllave dhe toleroheshin prej Perandoris otomane, Rusia cariste zbuloi bash mjetin politik më të mirë për të përhapur iden pansllave ndëpërmjet të krijimit të shtetevet të krishterë në Turqin e Evropës, të cilët mandej do të përpiqeshin me çdo mënyrë per ta tronditur Turqin me qëllim që ta dbonin nga Ballkani. Krijimi dhe smadhimi i shtetevet ballkanikë të lidhur mbas qeres së Rusis cariste fatalisht do ta sillte punën gjer në copëtimin e tokavet thjesht shqiptare.

Me gjithë këtë elementet sërbe e malazese të infiltruara gjer më 1912 në krahinat shqiptare që më von do të aneksoheshin nga Jugosllavia, nuk përfaqesonin vecse 5% të popullsis së përgjithëshme, por çka meriton të vihet në dukje është fakti se në krahinat në fjalë, sidomos në veri të distriktevet të Shkupit, Kumanovës dhe Tetovës, Gostivarit e Kërçovës, as para as pas vitit 1912, nuk figuron asnjë element bullgaro-maqedhonas. Por dhe n'ato vise shqiptare si Shkupi, Tetova, Gostivari, Kërçova, Struga, Ohri, Manastiri, ku elementi Maqedhonas ka mundur të infiltrohet para vitit 1912, numëri i tij ka qënë kurdoherë pa rëndësi në krahasim më numërin e Shqiptarëvet.

Nga pikpamja etnike krahinat e jona që ishin aneksuar prej Jugosllavis, paraqiten në mënyrë të padiskutueshme me një fizionomi krejt shqiptare. Kjo ka qënë dhe është e ditur prej të gjithëve, dhe as që do t'ishte nevoja të jepen prova. Mjafton vetëm të radhitim këtu poshtë, më qëllim që të japim një dokumentim të shkurtër dhe në një formë sa më të përmbledhur përshkrimin etnografik të këtyre viseve.

Katër lloj dokumentime etnografike ilustrojnë të drejtat e Shqipëris mbi Kosovën dhe mbi krahinat shqiptare që e rethojnë: a) hartat etnografike; b) dokumenta etnografike të ndryshme; c) shifrat

(1) Shifrat e këtyre statistikave janë riprodhuar në librin «Albanais et Slaves» të Lumo Skendos dhe në botimin «Shqipnija përpara Konferencës së Paqës».

statistikore; d) përpjestimi i popullsis shqiptare në krahasim me elementet e huaja që prej kohe kanë mundur të infiltrohem atje.

A) **Hartat etnografike.** — Të botuara nga autorë të huaj, edhe kur këta janë prej origjine sllave, ato pasqyrojnë përgjithërisht fizionomin thjesht shqiptare të Kosovës. Këto harta që kanë qënë riprodhuar në librin e autorit bullgar D. Rizoff *Les Bulgares dans leurs frontières historiques, ethnographiques et politiques* (Berlin 1917) dhe në librin *Albanais et Slaves* (Lausanne 1919) të Lumo Skëndos, munt të konsiderohen si variante të njerajetrës sepse midis tyre egzistojnë pak ndryshime.

Një nga hartat etnografike më të reja është ajo e Prof. J.J. Kettler (Flemming, Berlin 1920), e cila ka mundur të konfirmojë të drejtat t'ona në një kohë kur infiltrimi sllav në Kosovë kishte filluar të bënte efektet e veta. Harta e Kettlerit si dhe ajo e Kiepertit (Berlin 1876) meritojnë më shumë se të tjerat të merren si bazë sepse janë veprat e dy autorëvet të shquar dhe me autoritet në lëmën etnografike, dhe mbassi që të dy janë prej kombësie gjermane, duhen konsideruar gjithashtu objektivë dhe të paanëshmë. Simbas këtyre hartavet është tokë shqiptare katërkëndëshi që përmblidhet midis një vije që në Veri vete nga Novi-Pazari në Leskovac, në Lindje nga Leskovaci në Kumanovë, Shkup, Veles; në Perëndim nga Novi-Pazari në Gusi e në bregun ekstrem veri-perëndimor të liqenit të Shkodrës.

Përveç këtyre në librin e shkëncëtarit italian Roberto Almagià me titull « *Albania* » (Rome, 1930), në faqen 173 është botuar një hart'e Shqipëris që tregon zonat e banuara kompaktërisht nga Shqiptarë në vitin 1875. Simbas kësaj harte që pasqyron përfundimin e studimevet etnografike mbi Shqipërin, vija etnike shqiptare niset nga Novi-Pazari, vete në Lindje mbassi bën një të kthyer të vogël në Jugë, mandej drejtohet për në ekstremin verior afërsisht në rethet e Nishit; zbret gjer në një pikë të ndodhur në veri-lindje të Vranjës, kthehet në perëndim për të zbritur mandej drejt jugës mbassi e lë jashtë Vranjën dhe vazhdon gjithënjë drejt Jugës në drejtim të Manastirit, mbassi merr brënda Preshovën, Kumanovën, Shkupin, Tetovën, Gostivarin e Kërçovën.

Në veri-perëndim kjo vije etnike përfshin brënda Rozhain, Tu-

tinin, Istokun, Pejën, Plavën, Gusìn, Podgoricën, Hotin, Grudën dhe Ulqinin.

Por hartat etnografike më interesante janë ato që u-botuan më 1924 së bashku me librin e statistikavet të regjistrimit të popullsis jugosllave të vitit 1921: njera nga hartat tregon popullsit me gjuhë amtare shqipen e një tjatër tregon popullsit muslimane të ish-Jugosllavis. Simbas hartës linguistike të përmëndur, kufiri etnik shqiptar kalon shumë në Veri të Mitrovicës dhe shkon në drejtim Jugë-Lindje afër Vranjës, duke përfshirë brënda Mitrovicën, Vuçiternin, Prishtinën, Podujevon dhe mandej zbret në Jugë shumë në Lindje të Gjilanit që përfshihet brënda së bashku me Preshovën e Kumanovën; më në funt vija etnike rethon Shkupin dhe arrin në Jugë në afërsit e Velesit.

Harta e dytë, ajo e popullsis muslimane cakton po ato vija me ndryshimin që merr brënda edhe Novi-Pazarin dhe në të gjithë Kosovën tregon një densitet popullsije më të madhe, siç do t'a shohim më poshtë.

Në disa zona hartat në fjalë paraqësin dhe mungesa. Për shembëll elementi shqiptar gjëndet dhe në zona të ndodhura pertëj krahinavet shqiptare të Kosovës, si në Leban. Me gjithë se simbas statistikavët të vitit 1921 gjënden afro tremijë Shqiptarë në Leban, ata nuk figurojnë në hartat e lart përmëndura.

B) **Dokumenta etnografike të ndryshme.** — Hartavet etnografike të përmëndura më lart, duhet t'u shtojmë edhe një varg dokumentash e studimesh që provojnë se ku shtrihet dhe gjer ku arrin Shqipërija etnike. Këto prova i gjejmë në veprat e studiozëvet të huaj të shquar dhe me autoritet në çështje etnografike, dhe prej të cilëve disa e kanë shëtitur vëndin vetë. Midis tyre duhet përmëndur Georg von Hahn dhe vepra e tij *Albanesische Studien* (Jena 1854) e cila i përfshin të katër vilajetet (Janinë, Shkodër, Shkup dhe Manastir) brënda kufive etnike të Shqipëris. Është i rëndësishme nga pikëpamja etnografike e gjeografike dhe vepra e tij *Reise von Belgrad nach Salonik.* (Vienë 1868).

Një nga autorët që e kanë njohur dhe përshkruar mirë Shqipërin etnike është dhe shkrimtari frances Ami Boué me veprën e tij *La Turquie d'Europe* (Paris 1840, vol. II, faqe 13).

Po japim këtu poshtë disa dokumenta dhe një listë të veprave të studiozëvet të huaj të tjerë që kanë folur mbi Shqipërin etnike:

H.N. Brailsford: *Macedonien, its races and their future* (London 1906, faqe 271).

Noel Buxton: *Europe and the Turks* (London 1907, faqe 48-49).

Charles Woods: *La Turquie et ses voisins* (faqe 83).

Antonio Baldacci: *Il nuovo stato d'Albania (Rivista militare italiana*, Roma 1913, faqe 4).

Gabriel Louis-Jaray: *L'Albanie inconnue* (Paris 1913, faqe XIV, XXI, 10, 52, 56, 71, 73) dhe *Au jeune Royaume d'Albanie* (Paris 1914, faqe 80, 170, 171).

Epaminondas Mavromatis: Studim i botuar në fletoren *Akropolis* të Athinës, dhe riprodhuar në *Pettermans Mitteilungen* 1884. vol. 30.

Carl Sax: Erlauterung zu der ethnografische Karte der Europische Turkei.

Dokumentat diplomatike të botuara në librat e kaltërta engleze (Blue Books) pas vitit 1870.

Statistikat turke të vitit 1912.

Statistikat austriake, të përpiluara në kohën e okupasionit në luftën e madhe.

Statistikat e institutit kartografik të Sofies.

Hartat etnografike dhe pjesët më interesante të vepravet të lart përmëndura janë riprodhuar në veprën *Albanais et Slaves* të Lumo Skëndos (Lausanne 1919), e cila është një enciklopedi e vërtetë e gjithë çështjeve historike dhe etnografike mbi Shqipërin gjer më 1919. Në këtë vepër përmënden edhe botime të tjera mbi këto çështje. (Shih më poshtë anekset).

C) **Shifrat statistike.** — Simbas statistikavet turke dhe austriake dhe simbas shumicës së autorëvet, numëri i Shqiptarëvet që banojnë në tokat e ish-Shtetit jugosllav arrin reth 800.000 frymëvet (1). Edhe statistika jugosllave e vitit 1921 tregon një numër Shqiptarësh përmbi 700.000, por i quan muslimanë. Mbassi në ish-Jugosllavin nuk ka pasur Turq veçse në një sasi shumë të vogël, munt të themi se vetë statistika jugosllave e kishte njohur realitetin etnik shqiptar. Numëri i Turqvet në ish-Jugosllavin nuk ka kaluar

kurrë të 60.000 frymët të cilët kanë qënë të vendosur afër kufirit bullgaro-jugosllav, sidomos në Shtip, e në Kavadar.

Në sasin e muslimanëve, statistika jugosllave një pjesë të tyre e konsideron si sërbe, dhe egzazheron numërin e tyre. Sidoqoftë këta janë dhe e ndjejnë vetëhen shqiptarë. Në kohën e sundimit otoman, për shkak të mungesës së priftërinjve, Shqiptarët katolikë dhe ortodoksë thrisnin priftërinj sllavë, të cilët i kthenin katolikët në ortodoksë dhe mbassi flisnin vetëm sllavisht u mësonin Shqiptarëvet sllavishten. Mandej këta Shqiptarë të sllavizuar janë këthyer në fenë myslimane.

Numëri 441.000 banorë prej gjuhe amtare shqipen që tregohen po n'atë statistike nuk ka qënë tjatër veçse një mistifikim për të fshehur realitetin. Kriteri i përdorur për regjistrimin e vitit 1921 është ay i gjuhës amtare, kriter i cili ka një vleftë relative sepse nuk merr parasysh racën, origjinën, zakonet dhe ndjenjat e popullsis. Nga ana tjatër personat që bënin regjistrimin shënonin arbitrarisht sërbishten si gjuhë amtare; mjaftonte që një kryetar familje të dinte dy fjalë sërbisht, ay dhe gjithë familja e tij shënoheshin si sërbë.

Një shënjë që zbulon haptazi qëllimin e ish qeveris jugosllave për të shpërngulur elementin shqiptar është fakti se ndërsa statistika jugosllave e mëpasme, ajo e vitit 1931, egzazheronte numërin e Turqvet të Jugosllavis dhe e çmonte në afro 132.000 frymë, marrëveshja turko-jugosllave e vitit 1938 parashikonte shpërnguljen e 250.000 Turqve. Në vitin 1926 kur u-bë tentativa e parë për një marrëveshje turko-jugosllave po për këtë qëllim, palët parashikonin që të shpërngulnin afrò 400.000 të ashtuquajtur Turq, të cilët në realitet s'munt të ishin tjatër veçse Shqiptarë.

Një vështrim në librin mbi regjistrimin e popullsis së Jugosllavis më 1921 na tregon me një herë se distriktet shqiptare ishin banuar në shumicë dërmuese prej Shqiptarësh. Për këtë qëllim mjafton të krahasohen midis tyre të dy shtyllat e muslimanëvet (shqiptare) dhe të serbo-kroateve, emër me të cilin statistika përfshin të gjithë Sllavët e Jugosllavis: Malazes, Boshnjakë, Kroatë, Serbë, Bullgarë Maqedhonas, Shqiptarë muslimanë të sllavizuar ose gjysmë të sllavizuar dhe Shqiptarë ortodoksë të sllavizuar ose jo. Per sa u përket Shqiptarëvet të sllavizuar, duhet shënuar se po të merret parasysh

edhe numëri i tyre, numëri i përgjithshëm i Shqiptarëvet që jetonin në Jugosllavi kalon përmbi një milion frymë. Shkruan Prof. Antonio Baldacci në librin e tij *Albania* (Rome, 1929) në faqen 178: « In conclusione io computo, in seguito ai miei accertamenti che gli Albanofoni, compresi perciò i Serbi musulmani arnauti, che parlano indifferentemente in famiglia il serbo e l'albanese) superano in Jugoslavia il milione di individui. Di questi, affermo, 700.000 sono Albanesi purissimi.» Gjithë po në atë veprë të Baldaccit figuron përshkrimi i disa qyteteve të Shqipëris etnike, me karakteristikat e tyre të posaçme dhe me shifra mbi popullsin, të cilat shifra qëndrojnë ndënë realitetin.

Tash po të nxjerrim disa shifra nga statistika jugosllave e vitit 1921 do të shohim se si në shumë krahina rezulton sasija dërmuese e popullsis shqiptare me gjithë mistifikimet e kurdisura nga kompilatoret e statistikës:

	Muslimanë (Shqiptarë)	Sërbë (dhe Malazes, e Sërbë të ardhur)
ZVEÇAN	50.266	21.019
Mitrovica (komuna)	6.712	3.976
Vuçiterni	19.841	4.683
Drenica	17.864	1.588
KOSOVA	124.176	47.185
Prishtina (komuna	9.233	4.757
Gjilani	48.377	22.135
Graçanica	18.914	9.895
Labi	25.251	2.514
Nerodmilje (Ferizaj)	22.401	7.834
PRIZREN	77.304	27.816
Prizren (komuna)	10.934	4.855
Gora	12.210	6.365
Podgora	11.366	1.905
Podrima	26.250	5.383
METOHIJA (Dukagjin)	65.381	16.212
Peç (Peja), komuna	9.187	6.027
Jakovica (Jakova)	25.604	1.017
Peç (Peja), rethi	17.367	3.451

Për sa i përket Metohis (Dukagjini) numëri i banorëvet që flasin gjuhën shqipe në statistikën në fjalë rezulton më i madh se numëri i muslimanëve. Numëri i atyre që flasin gjuhën shqipe është shënuar me shifrën 70.920. Diferenca prej më shumë se pesëmijë frymë që egziston midis kësaj shifre dhe asaj së muslimanëve përfaqëson numërin e Shqiptarëve katolikë. Në realitet numëri i Shqiptarëve katolikë n'atë krahinë është më i madh.

Në shifrat që radhiten më sipër, numëri i sllavëvet përbëhet prej elementesh të ndryshëm si sërbë, kroatë, malazes, gjë që ia shton rëndesin numërit të shqiptarëvet. Në disa krahina të tjera si në Shkup, Kumanovë, Tetovë,etj... në shtyllën e sërbo-kroatëvet përfshihet dhe elementi maqedhonas, i cili është sllav prej gjuhe, prej fés dhe prej traditavet, kurse etnikisht nuk është sllav por më shumë prej race iliro-trako-maqedhone e kryqëzuar me sllavë në disa krahina ndërsa ka mbetur më e kulluar në disa të tjera. Nga ana tjatër një pjes'e elementit maqedhonas etnikisht është arumune, dhe ruan edhe sot gjuhën dhe traditat rumune. Nga pikëpamja politike elementi maqedhonas është i përçarë, simbas ndjenjavet që ushqen në tri grupe të mëdha: filosërbë, filobullgarë, filorumunë. Kjo gjëndje e elementit maqedhonas e forcon edhe më tepër shumicën e grupit etnik shqiptar, i cili nga çdo pikëpamje paraqitet më kompakt:

	Muslimanë (Shqiptarë)	Sërbë (Sllavë maqedhonas dhe Sërbë të ardhur)
Shkup (komuna)	15.713	22.310
Shkupi (rethi)	24.299	29.790
Kaçanik	10.487	233
TETOVA	70.213	53.508
Tetova (komuna)	8.196	7.090
Galiçnik	5.180	8.738
Gornji Polog (rethi i Tetovës)	19.335	9.050
Donji Polog (Gostivari dhe rethi)	33.031	14.470
Kumanovë (komuna)	4.071	9.204
Zegligovo (rethi i Kumanovës	11.757	27.943

Presheva	17.673	19.732
OHRID	24.041	48.318
Ohri (Komuna)	4.317	4.766
Gorni Debar	9.011	8.571
Ohri (rethi)	225	19.330
Struga	10.480	15.651

Për të kuptuar mirë shifrat e reshtuara këtu sipër dhe për t'i interpretuar si duhet do të jepen më poshtë disa shpjegime në kaptinën ku do të shqyrtohet proporcioni i popullsis shqiptare.

Sa do që disa nga shifrat e reshtuara më sipër janë të favorëshme për elementin shqiptar, duhet patur parasysh se ato qëndrojnë gjithënjë larg realitetit, sepse janë përpiluar nga një autoritet që ka pasur kurdoherë për qëllim ta shdukë ose ta shpërngulë elementin shqiptar nga ato vise. Në leximin dhe interpretimin e statistikavet jugosllave duhet patur gjithënjë në sy se mistifikimi ka qënë sistemi i zakonshëm për të fshehur numërin e elementit shqiptar; këto mistifikime shtetet ballkanikë i kanë përdorur në shkallë të gjerë njeri kundër tjetrit, por mjerisht i kanë përdorur sidomos kundër elementit t'onë.

Statistika më e ré mbi popullsit muslimanë të Jugosllavis jugore është ajo e komunitetit musliman (Ulema Mexhlisi) të Shkupit, botuar në Sarajevo në kalendarin e vitit 1941 dhe që tregon në një pasqyrë të përgjithëshme (faqe 24) sasin dhe përqindjen e popullsis muslimane të çdo distrikti për vitin 1939:

	Muslimanë	Përqindja mbi popullsin e përgjith.
Perane (Rozhai)	14.862 (Shqiptarë e Sllavë)	45%
Bitolja (Manastir)	13.252 (Shqiptarë)	16%
Velesi (Koprulu)	12.939 (Shqiptar'e Turq)	27%
Vuçiterni	25.644 (Shqiptarë)	90%
Gjilani	63.783 (Shqiptarë)	74%
Gostivari	38.786 (Shqiptarë)	70%
Dibra	12.995 (Shqiptarë)	60%
Jakova	34.885 (Shqiptarë)	87%
Kaçaniku	13.124 (Shqiptarë)	98%

Kërçovë (Kiçevo)	20.967 (Shqiptarë)	52%
Mitrovica	14.173 (Shqiptarë)	45%
Kumanova	21.044 (Shqiptarë)	16%
Novi-Pazari	38.705 (Shqiptarë e Sllavë)	66%
Rahova (Orahovac)	35.150 (Shqiptarë)	90%
Ohri	5.267 (Shqiptarë)	15%
Peja (Peç)	46.827 (Shqiptarë)	66%
Plava	8.753 (Shqiptarë)	32%
Podgorica	5.412 (Shqiptarë e Sllavë)	13%
Podujeva	30.184 (Shqiptarë)	95%
Presheva	24.048 (Shqiptarë)	60%
Prizreni	73.430 (Shqiptarë)	90%
Prilepi	15.569 (Shqiptarë)	16%
Prishtina	37.226 (Shqiptarë)	70%
Resnja (Resan)	5.645 (Shqiptarë)	28%
Senica	18.893 (Shqiptarë e Sllavë)	65%
Shkupi (Skoplje)	57.791 (Shqiptarë)	43%
Drenica (Serbica)	25.054 (Shqiptarë)	100%
Tivari (Stari Bar)	8.742 (Shqiptarë e Sllavë)	49%
Struga	15.925 (Shqiptarë)	51%
Tetova	57.310 (Shqiptarë)	88%
Ulqini	7.497 (Shqiptarë)	—
Ferizaj (Uroshevac)	29.240 (Shqiptarë)	80%

Shpjegimet mbi këto numëra do të jepen më poshtë në kaptinën që vijon, ku do të shqyrtohet përqindja e popullsis shqiptare mbi popullsin e përgjithëshme.

D) **Proporcioni i popullsis shqiptare.** — Kemi thënë më lart se në krahinat shqiptare të aneksuara nga Jugosllavija, sasija e Sllavëve të infiltruar para vitit 1912 përfaqësonte 5% të popullsis së përgjithëshme. Me gjithë se pas vitit 1912 infiltrimi sllav në Kosovë shkoi duke u-shtuar dhe me gjithë se më von qeverija jugosllave përdori çdo mjet për këtë qëllim, elementi shqiptar mundi të ruajë një proporcion të fortë. Kështu munt të konstatohet për shëmbëll se simbas statistikes jugosllave të vitit 1921, në Vuçitern, Prishtinë, Graçanicë, Ne-rodmilje, Prizren, elementi musliman (shqiptar) paraqitet në

një shumicë dërmuese, ndërsa në Drenicë, Lab, Podgorë, Podrimë, Has, Kaçanik, elementi shqiptar ka një shumicë aq të madhe për kundrejt Sllavëve sa që këta as që meritojnë të përmenden. Për këtë qëllim këndonjësi munt të konsultojë shifrat që kemi paraqitur më sipër. Shifrat më të favorëshme për elementit t'one janë sidomos në Has (6.377 Shqiptarë kundër 2 Sërbë), dhe në Kaçanik (10.487 Shqiptarë kundër 233 Sërbë).

Realiteti i pakontestueshëm që flet në favor të Shqiptarëve të Kosovës ka qënë konkretizuar edhe më mirë në hartat anekse në librin e statistikës jugosllave të vitit 1921. Harta e muslimanëve të Kosovës tregon se shumica e zonave janë të banuara me 75 gjer më 100% muslimanë (Shqiptarë). Këto zona ndodhen në veri dhe në jugë të Mistrovicës. Atë përqindje kanë dhe krahinat e Podujevos, Vuçiternit, Laushës (Drenicë), zonat e ndodhura midis Gjilanit e Vraniës, sidhe Presheva, Kumanova, Kaçaniku, Ferizaj (Uroshevac), Rahova (Orahovac), Suha Reka, Prizreni, Tetova, Gostivari e Kërçova (Kiçevo). Krahinat e tjera që përfshihen brënda kufirit etnik shqiptar tregojnë një përqindje Shqiptarësh prej 50 gjer më 75%.

Edhe harta linguistike e gjuhës shqipe, me gjithë se e fsheh numërin e vërtetë të Shqiptarëve e konfirmon përqindjen e tyre të madhe 95-100% në veri të Mitrovicës, në Podujevo, në zonen midis Vuçiternit e Laushës (Drenicë), në zonën e ndodhur në lindje të Gjilanit, në Kaçanik, në Rahovë (Orahovac) dhe në perëndim të Prizrenit; harta në fjalë tregon 75-95% Shqiptarë në distriktet e Kumanovës, Preshevës, Ferizait (Uroshevac), Prishtinës, Vuçiternit, Suha Rekës, Tetovës, Gostivarit, Kërçovës.

Munt të heqë vërejtjen e këndonjësit fakti se ne këto dy harta Drejtorija e statistikës së Belgradit nuk ka përdorur një sistem të njejtë në paraqitjen e përqindjeve: në harten e parë përdoret shifra 75-100%, kurse në hartën e dytë përdoren dy shifra të ndryshme: 75-95% dhe 95-100%. Me këtë sistem në hartën e dytë, do me thënë në atë të gjuhës shqipe, rezultojnë më pak zona të shënuara me ngjyrë të thellë se sa në hartën e popullsis muslimane; gjë që ndodh edhe kur tregohen zona më përqindje të barabartë. Për shëmbëll në hartën e muslimanëve zonat e Kumanovës dhe të Preshevës janë shënuar me ngjyrë të thellë dhe uniforme simbas përqindjes së caktuar në legjendë: 75-100%. kurse në hartën e gjuhës shqipe mbassi është përdorur një sistem i

ndryshëm, po ato zona (Kumanova dhe Presheva) që kanë një popullsi shqiptare 75-95% tregohen me një ngjyrë më të shplarë, në mënyrë që densiteti i popullsis shqiptare paraqitet më i dobët përpara këndonjësit që hedh vështrimin e parë mbi atë hartë.

Për të plotësuar më mirë këto përshkrime, shtojmë edhe një dëshmi po prej burimit zyrtar jugosllav: Besimtari i reformës agrare jugosllave G. Krstiq, në librin e tij *Kolonizimi i Sërbisë jugore* (Sarajevo 1928) çqetesohet shumë për densitetin dhe kompaktësin e elementit shqiptar të Kosovës, dhe kjo e shtyn të jetë aqë shovin dhe antishqiptar në zbatimin e reformës agrare jugosllave. Ky autor tregon 72% Shqiptarë në Kosovë kundër vetëm 24% Sllavë (faqe 78) dhe në Kaçanik më pak se 3% Sllavë kundër një shumice dërmuëse prej 97% Shqiptarë dhe as që e sheh të nevojëshme t'i quajë Shqiptarët: muslimanë, turq a sllave siç përpiqet të bëjë statistika zyrtare jugosllave, sepse gjëndja demografike e Kosovës nuk munt të fshihet.

Për sa shikon qytetin e Shkupit, me gjithë se në kohën e regjimit jugosllav, elementi shqiptar nuk ka pasur shumicën absolute të popullsis, siç ngjet në disa qytete e distrikte shqiptare të tjera, duhet pasur parasysh fakti se ne atë qytet dhe në rethet e tij kemi të bëjmë me një element që nuk egziston në krahinat e tjera; ky element përbëhet prej Maqedhonasvet. Këta, së bashku me Sërbët e infiltruar që prej vitit 1912, përbënin popullsin sllave të qytetit, e cila popullsi po të ndahesh më dysh, në Sërbë dhe në Maqedhonas, e humbiste vlerën e saj si shumicë, në menyrë që popullsia shqiptare kishte në qytet shumicën relative përkundrejt të dy elementevet sllave veç e veç. Nga ana tjatër duhet theksuar se popullsija sërbe e Shkupit nuk ka qënë vëndëse sepse përbëhesh prej nëpunësa, oficera, punëtore etj. të ardhur nga të gjitha anët e Jugosllavis së bashku me familjet e tyre. Për këtë aresye në numërin e përgjithëshëm të *popullsis vëndëse*, elementi shqiptar ka pasur në Shkup kurdoherë shumicën absolute.

Simbas statistikavet jugosllave të vitit 1921 (faqe 16), rethi Shkupit kishte një popullsi të përgjithëshme prej më shumë se 50.000 frymë, nga të cilet 24.299 figuronin si muslimanë (Shqiptarë) dhe vetëm 18.032 frymë, statistika në fjalë i njihte si Shqiptarofonë. Si mbas statistikës në fjale numëri i Sllavëve arrinte në 29.790, numër i cili është i egzazheruar Tash po të merret parasysh se në numërin e Sllavëve përfshihen të paken dy elemente të ndryshmë: Sërbë dhe Maqedhonas

nga Shkupi: me mijëra familje shkuan në vend-lindjen e tyre, në Sërbi duke lënë një vënd të zbrazët që s'ka se si mbushet dhe që e bën sot gjëndjen etnike të jetë krejt në favor të Shqiptarëve, të cilët sot në qytet arrijnë afrò 30.000 frymë kundrejt një pakicë maqedhonase e sllavësh të tjerë që mezi arrijnë numërin 15.000 frymë. Proporcioni i *popullsis vëndëse* sè qytetit sot është afrò ay që jepet prej autorit frances të lart përmëndur Gabriel Louis-Jaray. Në sasin e përgjithëshme të *popullsis vëndëse*, Shqiptarët kanë pasur kurdoherë shumicën absolute. Këtë gjë e konfirmon autori bullgar Jordan Ivanov dhe Hahn-i, i cili jep këto shifra: 13.000 muslimanë, 7.000 ortodoksë dhe 800 israelitë. Muslimanët janë pothuaj të gjithë Shqiptarë, kurse ortodoksët janë të ndarë në Bullgaro-maqedhonas, Serbë dhe Arumunë (Reise von Belgrad nach Salonik, Vjenë 1868).

Shkupi është një qëndrë shqiptare jo vetëm nga pikëpamja etnike por edhe nga pikëpamja gjeografike, ekonomike dhe e komunikasioneve, mbassi ndodhet në mes të dy krahinave me rëndësi të Shqipëris etnike: Kosoves dhe Tetoves. Per këtë arësye Shqiptaret kanë lojtur kurdohere nje rol të dores se pare në zhvillimin ekonomik të qytetit, dhe kanë pasur kurdoherë shumicën e *popullsis vëndëse*.

Në statistikën e vitit 1921, për krahinat e Kumanovës (Zegligovo) dhe të Preshevës, numëri i sllavëve rezulton të jetë tepër i madh në krahasim me atë të Shqiptarëve për shkak se krahinat në fjalë shtrihen tepër në lindje dhe në distriktin e tyre përmbledhin edhe zona sllave, kurse Shqiptarët ndodhen në zonën perëndimore në shumice kompakte.

Sidoqoftë statistikat sërbe duhen marrë me rezervë, sepse numërin e Shqiptarëve e çvleftesojnë dhe numërin e Sërbëve e ritin më shumë se ç'është. Nga ana tjatër në numërin e Sërbëve futin dhe elemente të tjera: Shqiptarë ortodokse, Shqiptarë muslimanë të sllavizuar ose gjysmë të sllavizuar, Shqiptarë katolikë, Bullgaro-maqedhonas, popullsira sllave jo vëndëse si Sërbët e ardhur.

Nga ana tjatër këto statistika nuk i shënojnë kurrë katundet një nga një me popullsit e tyre përkatëse, sepse një sistem i tillë do ta nxirrte më shumë në dukje elementin shqiptar. Uniteti administratif më i vogël është komuna, në të cilin është më lehtë të përzihen dhe të ngatërronen përqindjet dhe numëri i popullsive të ndryshme. Por edhe për komunet nuk jepet veç e veç sasija e popullsive prej race të ndry-

shme, por shuma e përgjithëshme e të gjithë banorëve pa dallin race dhe feje. Me këtë mënyrë kontrolli i shifrave në vënd është pothuaj i pamundur.

Në statistikat në fjalë në numërin e popullsis së qyteteve nga ndonje herë shënohen dhe banorët e katundeve sllave që ndodhen afër qytetit. Ky sistem është përdorur për shëmbëll për qytetin e Shkupit.

Për sa i përket përqindjes së popullsis shqiptare simbas statistikave të komunitetit musliman që janë riprodhuar disa faqe më lart, në disa krahina ajo i afrohet shifrës 100%: Drenicë (Sërbicë), Kaçanik, Podujevo, Prizren, Rahovë, Vuçitern, Tetovë. Në shumë krahina të tjera proporcioni qëndron përmbi 50% kurse në disa të tjera mbetet ndënë 50%. Përqindjet e vogëla ndodhen përgjithërisht në ato krahina që gjënden në periferin e Shqipëris etnike, sepse atje kufiri administrativ i krahinës shkon edhe më tutje për të përfshirë brënda zona të banuara nga sllavë, përkundrejt të cilëve popullsija shqiptare, me gjithë që kompakte, mbetet në pakicë. Qeverija jugosllave i zgjeronte kështu distriktet për së tepërmi me qëllim që përqindja e shqiptarëve ndër statistikat të rezultonte më e vogël dhe elementi sllav të favorizohej si nga pikëpamja etnike ashtu dhe nga pikëpamja elektorale. Kështu ndodh për shëmbëll për krahinat e Kumanovës dhe të Preshevës, të cilat shtrihen për së tepërmi drejt lindjes gjer në Kratove dhe Kriva Palanka duke përfshirë brënda shumë sllavë, kurse zonat thjesht shqiptare të këtyre dy krahinave ndodhen në perëndin të lumit Pçinja dhe kanë një popullsi kompakte shqiptare me një proporcion afrò 100%, e cila është vendosur në faqen lindore të malit Karadag (Crnagora) në një varg prej afrò shtatedhjetë katundesh.

Me sistemin administratif në fjalë përqindja e popullsis muslimane në distriktin e Kumanovës zbret kështu në 16% dhe në distriktin e Preshevës në 60%. Kështu ndodh edhe në krahinat e tjera periferike: në Veles, Mitrovicë, Plavë, Podgorice, Tivar.

Nga ana tjatër në krahina të tjera si ajo e Shkupit, ku statistika e komunitetit musliman shënon një përqindje prej 43%, duhet marrë parasysh se në kohën e Jugosllavis popullsija sllave përbëhesh në Shkup e në rethet prej një sasije të madhe Sërbësh të ardhur nga të gjitha anët e Jugosllavis (nëpunës, oficera, punëtorë, katundarë, kolonë etj. dhe familjet e tyre). Po të zbritet numri i këtyre (afrò 40.000)

nga popullsija e përgjithëshme, proporcioni i popullsis muslimane arrin 65%.

Statistikat e komunitetit musliman, të riprodhuara më lart, janë kompiluar në vitin 1939, d.m.th. të paktën pas njëzet vjet sundimi jugosllav, kohë në të cilën, qeverija e Belgradit me programin e kolonizimit që u-zbatua në shkallë të gjerë, arrijti ta pakësojë përqindjen e popullsis shqiptare. Siç do të shihet edhe më poshtë, me rastin e shqyrtimit të veprës së çkombëtarizimit dhe të kolonizimit, reforma agrare dhe kolonizimi jugosllav që kishin dy efekte kryesore, vendosja e kolonëvet sllavë dhe shpërngulja e detyrueme e elementit shqiptar, nuk arritin me gjithë këtë t'a cenojnë proporcionin e popullsis shqiptare, e cila edhe sot, me gjithë vuajtjet që pësoi, e sundon elementin sllav në numer. Duhet pasur parasysh nga ana tjatër se elementi shqiptar i Kosovës është mjaft prolifik, gjë që i ka lejuar të ruajë të pakten densitetin që kishte para luftës ballkanike; për këtë arësye as emigrimi i detyruar as persekutimet dhe masakrat nuk e kanë cénuar sasin e tij të përgjithëshme.

Statistikat e komunitetit musliman duhen marë dhe ato me rezërvë sepse kanë mungesa për shkak se shërbimi i gjëndjes-civile i komuniteteve fetare muslimane përgjithërisht nuk ka funksionuar mirë dhe për shkak se shpesh herë familjet muslimane nuk i regjistrojnë të gjithë fëmijët e tyre.

Për sa i përket zonavet të Manastirit, Përlepit, Resnjës dhe Ohris, të cilat historikisht, gjeografikisht dhe etnikisht kanë qënë kurdoherë shqiptare, përqindja e popullsis shqiptare atje paraqitet më e vogël se në krahinat e tjera të Kosovës. Manastiri ka lojtur një rol të rëndesishëm në historin e Shqipëris dhe ndodhet brënda kufivet natyrale të Shqipëris, porse proporcioni i vogël i popullsis shqiptare t'atjeshme munt të bëhet shkak që një ditë kjo popullsi të shkëmbehet me elementin sllav të krahinës së Dibres, Tetovës dhe Strugës, i cili ka prirje të largohet.

Vetëm në sektorin e Manastirit, shkëmbimi i popullsis shqiptare munt të ketë një realizin pratik, kurse në asnjë nga krahinat e tjera të Shqipëris etnike shkëmbimi nuk munt të zbatohet sepse elementi shqiptar është kompakt dhe në proporcion të madh.

Përfundimisht në krahinet shqiptare të përshkruara më sipër dhe të aneksuara nga Jugosllavijs banon një popullsi shqiptare prej afrò në-ndëqindimijë frymësh, prej të cilëve një sasi fare e vogël përbehet prej Shqiptarë të sllavizuar ose gjysmë të sllavizuar.

Sasija e popullsis shqiptare mbi popullsin e përgjithëshme të a-tyre viseve arrin një proporcion prej afrò 80%, kurse pjesa tjatër prej 20% përbëhet prej elemente etnike të ndryshme si Sërbë e Malazes, banuës të vjeter a kolonë, në anën e Malit të Zi, prej Serbë të vjetër e Serbë kolonë në fushën e Kosovës e në krahinat fqinje, prej Sërbë, Maqedhonas sllavë dhe Arumune në anën e Maqedhonis.

Popullsija shqiptare pra nuk ka vetëm shumicën në sasi por është dhe një element etnik kompakt dhe i bashkuar si nga pikëpamja racia-le ashtu dhe nga pikëpamja politike dhe i sundon më mirë kështu elementet e pakicës të përçara në raca e kombësira të ndryshme, dhe të përhapura si ishuj të vegjël në « detin shqiptar ».

PJESA E III.

VEPRA E ÇKOMBËTARIZIMIT E KRYER KUNDËR ELEMENTIT SHQIPTAR TË KOSOVËS

Me copëtimin që pësoi Shqipëria pas luftës ballkanike në traktatin e Bukureshtit, qendrat dhe pjesat më të begatëshme të provincavet a vilajetevet shqiptare të perandoris otomane mbetën në duart e shtetevet ballkanikë. Aleatët ballkanikë, kur filluan luftën kundër Turqis më 1912 kishin caktuar si një nga qëllimet e tyre edhe çlirimin e « vëllezërvet shqiptarë », kurse në realitet i konsideruan Shqiptarët dhe vëndin e tyre si një pjesë të njëjtë me perandorin otomane. Kështu Shqipëria humbi Janinën, Manastirin dhe Shkupin me juridiksionet e tyre, që pësuan gjer djé të gjitha të zezat e politikës demografike të zbatuar nga Sërbët e Grekët kundër elementit shqiptar.

Kufit e 1913-s i linin Shqipëris si qëndër me rëndësi vetëm Shkodrën, që mbetej e mutiluar dhe ajo nga një pjes'e madhe e juridiksionit të saj, dhe që me mbeturinat e tre vilajetevet të tjera shqiptare formoi teritorin e Shtetit të ri shqiptar.

Q'atehere fillojnë vuajtjet më të këqia për popullsit shqiptare iredente. Vepra e çkombëtarëzimit, e filluar nga Turqit e Rinj, që përdorën çdo mjet për të shtypur rilindjen e kombit shqiptar, u-vazhdua prej Sërbëvet pa pushim, me metodë dhe energji. Gjer më 1921, popullsit shqiptare të vëndevet të shkelura u bënë viktima e ushtarakëvet sërbë dhe të « çetnikëvet » o çetavet të organizuara me qëllim që të çfarosin elementin shqiptar. Kështu u-masakruan me mijëra shqiptarë, u-dogjën dhe u-plaçkitën me qindra katunde, prona të panumërta u-konfiskuan. Midis së tjeravet po përmëndim botimin « Les Droits de l'Albanie à ses frontières naturelles » të Komitetit të Shqiptarëvet iredente (Vlorë 1921) ku tregohet bilanci i tmerrshëm i atrocitetevet sërbe në Rugovë e në të tjera vënde të Kosovës: 12.371

të vrarë, 22.110 të burgosur, 6.050 banesa të prishura, 10.526 të plaçkitura (1).

Mandej u-përdorën si mjete çkombëtarëzimi emigrimi i detyruem dhe masakrat. Të gjitha përdhunimet e atrocitetet nuk e arritën qellimin e dëshëruar prej sunduesvet tiranikë, sepse raca shqiptare, që kish mundur të konservohej midis vuajtjesh shekullore, ka ditur t'u bëjë ballë me një rezistencë të fortë dhe me një shpirt therorie të jashtëzakonshme keq-përdorimeve të pashoqa të kryera nga Sërbët.

Gjëndja e Shqiptarëvet iredente pas luftës botnore nuk u përmirësua aspak, me gjithë detyrimet që kishte marrë Jugosllavia përkundrejt pakicavet.

Kështu popullsit shqiptare të Kosovës u-detyruan të durojnë metodat e sërbizimit që ishin të ndryshme: mosnjohja e grupit etnik shqiptar, masakra me shumicë, emigrimi i detyruar, moslejimi i mësimit të gjuhës shqipe nëpër shkolla, refuzimi i së drejtës së shoqërimit, obstruksionizmi dhe mistifikimi elektoral, dhe më në fund grabitja e tokavet me mjete paqësore, si kolonizimi i tokavet të Shqiptarëvet me Sërbë dhe e ashtu quajtura reforma agrare jugosllave.

Para se të shqyrtojmë këto mjete grabitjeje, është e nevojëshme të theksojmë se data 1912 përbën një pikënisje për sërbizimin e Kosovës. Në fakt kemi parë më sipër se, ndërsa gjer më atë datë elementi serbomalazes i infiltruar aty përbënte vetëm 5% të popullsis së përgjithëshme, nga 1912 e tëhu ky infiltrim shkoi duke marrë proporsione të mëdha, për shkak të metodavet të sërbizimit të lartpërmëndura që më von u-ngritën nga Qeveria e Belgradit në sistem politik, me qëllim që të realizohej fuzionimi i dëshëruar i elementevet etnike të ndryshmë që përbënin atë mozaik popujsh që quhej Jugosllavi. Sidomos elementi etnik shqiptar, kompakt dhe i shumë, ishte një kokëçarje për Jugosllavin. Zbatimi i mjetevet grabitëse të lartpërmëndura bëhet më rigoroz pas vitit 1927, me një herë pas paktit të miqësis italo-shqip-

---

(1) Shif gjithashtu:

a) Enquête dans les Balkans. Rapport de la Commission d'enquête de la Dotation Carnégie pour la Paix internazionale. Paris 1914.

b) Albanians Golgotha. Anklageakten gegen die Vernichter des Albanervolkes. Gesamelt und herausgegeben von Leo Freundlich Wien 1913.

c) Edith Durham: « The Struggle of Scutari ».

d) Edith Durham: « Venti anni di groviglio balcanico ».

tar. Po në atë vitin 1927 Shtabi madhor jugosllav fillon të vërë në zbatim një plan kolonizimi me qëllime ushtarake. Shtatmadhoria në fjalë e shihte të rezikshëm elementin shqiptar të ndodhur në zonat e kufirit dhe që shtrihej thellë në teritorin jugosllav. Prandaj vendosi të kolonizonte një ryp toke gjatë kufirit shqiptaro-jugosllav me elemente sllave.

Mjetet e përdorura nga Sërbët për të grabitur tokat e Shqiptarëvet me qëllim që t'i detyronin këta të linin vatrat e tyre ishin plani i kolonizimit dhe reforma agrare.

Për të arritur në kolonizimin e tokavet të Kosovarëvet, qeveria jugosllave kishte nxjerrë ligje të posaçme të cilat i konsideronin tokat private të një ose më shumë krahinave si toka shtetnore dhe titujt e pronësis ose *tapit* e tyre quheshin të pavlefshme. Gjithashtu konsiderohesh si e pavlefshme dhe e drejta e pronësis që rezultonte nga posedimi i gjatë që Shqiptarët kishin mbi tokat e tyre, e drejtë që për ligjët e perandoris otomane vëlente zakonisht si një titull pronësie ose *tapi*.

Kështu pra, zotnuesat e tokavet zvisheshin automatikisht nga e drejta e pronësis. Por këto masa zbatoheshin vetëm kundër Shqiptarëvet, sepse pronarvet sërbë e malazes, autoritetet sërbë u lëshonin dokumenta pronësie të reja, ligjisht të vlefëshme, ndërsa në bazë të urdhëravet kategorike të Qeveris së Belgradit autoritetet gjyqsore jugosllave nuk u lëshonin Shqiptarëvet tituj pronësie të tillë.

Ato toka të ashtu quajtura shtetnore mateshin dhe ndaheshin në parcela që u dorëzoheshin mandej, mbas një procedure të shpejtë, kolonistëvet sërbë e malazes.

Për sa shikon reformën agrare, qëllimi i paracaktuar prej saj ishte identik me atë të kolonizimit, duke pasur si ndryshim midis tyre vetëm metodën e zbatimit.

Me anën e Reformës agrare çpronësoheshin përgjithërisht pronat e quajtura çifliqe, dhe që mandej u ndaheshin bujqvet që s'kishin toka. Reforma agrare vepëronte nënë maskën e një qëllimi shoqëror të mirë, por në realitet çifliqet e çpronësuara u ndaheshin vetëm Sërbëvet, Malazesvet, dhe Maqedhonasvet.

Përveç kësaj çpronesoheshin vetëm çifliqe që ishin pron'e Shqiptarëvet dhe që në Kosovë nuk kanë qënë kurrë çifliqe të mëdha.

Çpronësimi i filluar më parë kundrejt çifliqevet arriti më von të

goditë edhe pronat më të vogëla. Numëri i pronavet shqiptare të çpronësuara kështu nga reforma agrare jugosllave arrin në njeqind mijë.

Këto të dy mjete grabitjeje shoqëroheshin dhe nga një sëri, veksasionesh të çdo lloji, si masa administrative arbitrare, përhapje lajmesh alarmante mbi emigrimin e detyruar, kërcënime nga ana e autoritetevet lokale dhe bilé persekutime.

Me gjithë këtë, përfundimi i gjithë kësaj vepre nuk ishte kurdoherë emigrimi i Shqiptarëvet. Mbassi ishte praktikisht e pamundur shpërngulja dhe emigrimi i një sasije të madhe prej qindramijë frymësh, u-krijua kështu në Kosovë një gjëndje e ré bashkëjetese shoqërore e njohur vetëm në kohën medievale: u-themelua me fjalë të tjera një raport i ri feudal midis Sllavësh çfrytëzuësa dhe Shqiptarësh të çfrytëzuar. Dhe me të vërtet në më të shumën e rastevet, bujku shqiptar vazhdonte t'a punonte tokën e vetë jo si pronar, siç ishte më parë, por si vasal i pronarit të ri sllav, zotnuës i titujvet të pronësis që i kishin lëshuar autoritetet jugosllave. Ky pronar i ri ishte shpesh herë një shtetas sërb ose malazes që as dinte dhe as mund t'a punonte tokën që i kishte falur qeveria jugosllave; ahere, mbi kërkimin e tij, ish-pronari shqiptar vazhdonte t'a punonte tokën duke ndarë me 'të prodhimet gjysmë për gjysmë.

Duhet theksuar së këta zotnuësa të rinj të tokavet të Shqiptarëvet, me t'u-krijuar kjo lidhje midis patronit dhe servit, e linin fushën dhe ktheheshin në punet e tyre gjetiu.

Porse nga ana tjatër, të tjere patronë të rinj të tokavet të Shqiparëvet, dhe që ishin përgjithësisht kriminale, komitaxhinj dhe çetnikë plot me merita të veçanta përkundrejt Qeveris së Belgradit, sepse kishin qënë zbatuësit e zellëshëm të programit të çfarosjes me çdo mjet të grupit etnik fatzez shqiptar të Jugosllavis, vendoseshin në tokat e grabitura me menyrat e ditura, dhe të shtyrë e të përkrahur gjithënjë nga Qeveria dhe nga shtabi madhor jugosllav kishin arritur të vendoseshin edhe në kopshtrat e atyre Kosovarëvet të mbetur në vënd me qëllim që t'ua bënin këtyre jetesën të pamundur, dhe të padurueshme.

Vetë Sërbët e kanë zbuluar qëllimin e vërtetë të planit të kolonizimit dhe të reformës agrare. Me të vërtetë fiduçiari i Reformës Agrare G. Krstiq ka pas botuar në Sarajevo, më 1928, një libër me ti-

tullin *Kolonizimi i Sërbisë Jugore*, të cilit i është aneksuar dhe një hartë me planin e kolonizimit të Kosovës.

Autori në fjalë thotë se gjer më 1927 reforma agrare nuk është zbatuar kundër elementit shqiptar me energjin e duhur dhe mandej tregon numërin e kolonistëvet sërbë e malazes të infiltruar në Kosovë gjer më 1927. Shqyrton gjithashtu dhe menyrat e ndryshme me të cilat mund të përmirësohesh zbatimi i reformës agrare, e cila, siç e kemi parë, ka pasur për qëllim largimin e elementit shqiptar nga Kosova. G. Krstiq-i është i pamëshirëshëm kundër elementit shqiptar, dhe mbassi propozon që asnjë lehtesi nuk duhet t'i tregohet këtij elementi, qërton ata deputetë të cilët, për arësye politike dhe elektorale, i kanë favorizuar nga ndonjë herë Shqiptarët.

Do t'a shqyrtojmë më hollësisht veprën e këtij zyrtari sërb, në kapitullin e fundit të këtij studimi; nga kjo veprë rezullton vetëm një pjes'e vogël e gjëndjes së mjeruëshme që e kish goditur Kosovën shqiptare; me gjithë këtë vëlen të shikohet sepse nxjerr në dritë qëllimet e fshehta të politikës jugosllave.

Në zbatimin e planit të kolonizimit dhe të reformës agrare, politika jugosllave e inspiruar dhe nga Shtabi madhor, ka pasur qëllime të shumëllojta, që mund të përmblidhen si më poshtë:

a) Vendosja gjatë kufirit me Shqipërin të një sasie Sërbësh e Malazesësh, me qëllim që të zbatohesh plani i shtabit madhor jugosllav.

b) Pakësimi dhe mundësisht asgjësimi i densitetit dhe kompaktësis së popullsis shqiptare, duke infiltruar kudo elemente sllave, pa marrë parasysh arësye ushtarake ose strategjike.

c) Grabitja e tokavet më pjellore me qëllim spekulimi.

Përfundimisht mund të thuhet se politika sërbe në Kosovë ka pasur si rezultat nga një anë krijimin e një sistemi shoqëror tipi feudal me të gjitha të këqijat dhe vuajtjet që do të ridhnin për Kosovarët, dhe nga ana tjatër emigrimin e detyruem të afrò 130.000 Shqiptarëvet, prej të cilevet pjesa më e madhe shkuan në Turqi, ndërsa një pakicë prej disa mijëra frymësh erdhi të gjejë strehë në Shqipëri, ku Shteti mundi t'i instalojë duke bërë mjaft sakrifica.

Prirja e politikës jugosllave për të dbuar me çdo mënyre elementin shqiptar pati një shprehje konkrete në akordin turko-jugosllav të vitit 1938, në baze të të cilit Turqia pranonte të instalonte në tokën e

vetë 250.000 të ashtu-quajtur Turq të Jugosllavis. Zbatimi i këtij akordi ishte siguruar me financimin e të dy palëvet dhe me një procedurë të paracaktuar (1). Akordi në fjalë në realitét nuk krijonte një gjë të ré; përkundrazi konsakronte formalisht çka po pregatitesh në dëm të Kosovarëvet që prej vitit 1912 do më thënë dbimi i tyre nga Kosova. Qeverit turke dhe jugosllave e kishin filluar këtë punë me kohë dhe egzistonte një projekt për shpërnguljen e 3-400.000 Shqiptarëvet nga Kosova, që në vitin 1926. Kjo çështje është përmëndur atëhere dhe në shtypin turk, në kryeartikujt e fletorevet *Haqimijeti Milije* dhe *Milijet* me datë 17 prill 1926.

Dy interesa bashkoheshin për realizimin e akordit turko-jugosllav: nevoja e Turqis që të popullonte stepet e Anadollit me bujq të mire siç janë Shqiptarët e Kosovës, dhe interesi jugosllav që t'a largonte me çdo mënyre elementin shqiptar. Kemi parë se për të

---

(1) Fletorja turke «Tan» nr. 1150, datë 12-7-1938, botonte një komunikatë zyrtare simbas së cilës marreveshja mbi emigrantet që do të shkonin nga Jugosllavia në Turqi ishte përfunduar. Punimet përkatëse ishin kryer prej një Komisioni turko-jugosllav që ishte mbledhur ditët e mëparëshme në Stamboll.

Të nesërmen po ajo fletore botonte një artikull me këtë titull: «Nga Jugosllavia do të vinë 250.000 emigrantë. Transportimi i tyre do të fillojë pas gjashtë muajsh. Delegasioni jugosllav u-kthye dje». Po japim këtu poshtë përkthimin e artikullit në fjalë:

«Bisedimet që vazhdonin qysh prej një muaji midis Qeveris s'onë dhe Jugosllavis për marrjen në atdhè të bashkëkombasvet t'onë të ndodhur në Jugosllavi u-përfunduan në një mënyrë të kënaqëshme për të dy Qeverit dhe delegatët jugosllavë Milan A. Ristiç dhe Voislof dje mbrëmë u-kthyen me ekspres në atdheun e tyre.

Anëtaret e delegatës jugosllave para se të nisen i bënë korespondentit t'onë këto deklarata:

Nuk përfytyrojmë një çështje që të mos mund të shkoqitet me Turqin midis nesh. Kthehemi në atdhén t'onë duke pasur me vetëhe Konventën që u përket emigrantëve. Këtë konventë të cilën e parafuam së bashku me të ndershmin diplomatin t'uaj Hasan Saka, jemi të sigurtë se Qeveria e jonë do ta pranojë sikur që është. Sasia e emigrantëvet që do të vinë nga vëndi i jonë në Turqi do të jetë më se 250 mijë. Këta janë bujq, punëtore dhe elemente të dobishëm. Mund të theksojmë se në konvente egzistojnë shënime të kjarta për mos dëmtimin me asnjë mënyre të tyre. Çmimi i tokavet dhe i pasunive që do të lënë emigrantët në vendin t'onë u është çmuar e caktuar. Këto të holla do t'i paguhen Shtetit. Transportimi i emigrantëvet shpresojmë se do të fillojë në mbarim të vitit ose në fillim të vitit 1939. Çështja e transportimit nga Jugosllavia e emigrantëvet dhe të instalimit të tyre këtu do të sigurohet nga Qeveria e juaj. Për këtë qysh tash janë duke u-bërë pregatitjet. Drejtori i përgjithshëm i instalimit Dr. Xhevdet i cili kish marrë pjesë në Komisionin me ekspresin e djeshëm u-nis për Ankara. Edhe deputeti i Trabizonit, Hasan Saka, pas disa ditëve do të vejë në kryeqytet».

arritur qëllimin e vetë, Jugosllavia ka bërë haptazi mistifikime në statistikat e popullsis.

Në qoftë se kanë egzistuar dhe egzistojnë ende disa mijëra Turq në tokën e ish-Jugosllavis, këta dallohen lehtazi nga bashkëfetarët e tyre Shqiptarët muslimanë, si nga gjuha ashtu dhe nga zakonet, traditat e nga veshja, dhe gjënden të vendosur në disa zona të vogëla dhe të izoluara midis Manastirit dhe kufirit bullgaro-jugosllav. Mund të numërohen dhe në krahinën e Manastirit disa katunde turq midis katundeve shqiptare. Gjithashtu dhe në krahinën e Shkupit kemi parë se gjënden tre katunde turq (1). Mund të themi pa drojtje se si elementi sllav, ashtu dhe elementi turk janë si ishuj të vegjil në mes të detit shqiptar.

---

(1) Po japim këtu poshtë emrat e gjashtë katundevet turq që ndodhen në rethin e Manastirit: Kenallì, Kanatllar, Nasçitllì, Musà Oba, Budakllar, Elekler.

Katundet turke të ndodhura në rethet e Shkupit quhen Gureler ose Konjare e Madhe e Konjare e Vogël dhe Kojlice.

PJESA

PJESA E IV

KOLONIZIMI JUGOSLLAV NË KOSOVË

Siç dihet botërisht dhe mund të provohet fare lehtë me një kqyrje në vënd ose me statistikat e popullsis, si me ato të huajat ashtu dhe me statistikat zyrtare jugosllave vetë, Kosova etnografikisht është tokë shqiptare dhe historikisht ka qënë kurdohere e tillë.

Realiteti i gjëndjes i ka detyruar Sërbët t'a pranojnë egzistencën e elementit shqiptar në Kosove dhe shumicën e tij dërmuëse. Midis atyre dëshmivet sërbe që kanë një karakter zyrtar kemi përmëndur më sipër librin e Fiduçiarit të Reformës Agrare jugosllave G. Krstiq, me titull *Kolonizimi i Sërbisë Jugore* (1), botuar në Sarajevo më 1928 në shtypëshkronjën « Bosanska Poshta ».

Libri në fjalë është ndarë më tri pjesë: I) Zhvillimi e gjendja II) Gabimet, pengimet e vështirësirat. III) Rëndësia e sukseset. Në fund të librit është si aneks dhe një hart'e kolonizimit.

Realitetin e gjëndjes etnografike të Kosovës e ka pohuar me një shprehje shumë të gjallë vetë autorit në fjalë. Elementi sërb që jetonte midis elementit shqiptar konsiderohej prej vetë Sërbëvet « si rob në detin shqiptar ». « Të gjithë këtë e ndjejnë në shpirtin e nuk e fshehin ». Me gjithë përpjekjet e tyre të shumëta, Sërbët e kuptuan më në fund se nuk ishte e mundur t'a fshihnin realitetin. Kjo gjëndje e pengonte deri diku zbatimin e përpikshëm të urdhëravet foshnjarake të Qeveris jugosllave që me ligjë e regullore përpiqesh t'a çkombësonte Kosovën nga elementi autokton shqiptar.

Në studimin e tij, i lartpërmënduri Krstiq bën përshkrimin e krahinavet të ndryshme të Kosovës simbas rastit. Po paraqesim disa shëmbuj:

« Në rejonin e kolonivet kosovare është edhe ajo e Gjilanit. Kjo është një prej nënëprefekturavet më të mëdha si në sipërfaqe ashtu

(1) Përkthyer në shqip prej Z. Rrok Maloki.

dhe popullsi. Është e banuar më të shumën prej Shqiptarësh. Sërbë vëndas ka fare pak, dhe këta nga pikëpamja shoqërore të nënështruem... » (faqe 10).

Në faqen 37 këndohet: « Duhet ditur se në nënëprefekturat e Gorës dhe Hasit ka gjithësejt shtatëqind frymë sërbë, në nënëprefekturën e Podrimës, me qëndër Orahovacin (Rahova) nga 4.500 shtëpi ka vetëm 500 sërbë, e në nënëprefekturën e Podgorës mbi 14.000 frymë kanë qënë sërbë më 1920 gjithësejt 1.900. Vetëm në nënëprefekturën e Shardagut — me përjashtim të Komunës së Prizrenit që ka 4.650 frymë sërbë — nga 17.127 kanë qënë sërbë 6.268 ».

Këto shifra sa do të favorëshme që mund të duken për elementin shqiptar, prapë nuk janë objektive.

Në faqen 78, autori jep një pasqyrë të popullsis në Kosovë dhe e nxjer si vijon: « për gjëndjen e elementit t'onë kam data të sakta vetëm për krahinën e Kosovës. Nga 25.407 shtëpi në krahinën e Kosovës nga viti 1919 kanë qënë sërbë vetëm 6.311 dhe këto 5.601 ortodoksë, 710 katolikë dhe 330 jevgj ortodoksë. Turq, Shqiptarë, muhaxhirë e e jevgj muslimanë atë vit kanë qënë 18.544 shtëpi. Emigrantë kanë qënë vetëm 42 shtëpi e 50 kanë qënë nga ata që e kanë blerë tokën. Në përqindje atë vit kanë qënë 24 % Sërbë, 72% Muslimanë (Shiqptarë, mbassi në Kosovë nuk ka Turq), 3,5% Jevgj dhe 0,5% Çifutë.

Më poshtë thuhet: « Në Kaçanik, në mes të cilit kalon hekurudha nga Shkupi për në Kosovë sidhe e vetëmia rrugë që bashkon këto të dy krahina t'ona në Sërbinë Jugore, është një gjëndje edhe më e pakënaqëshme. Mbas statistikës së vitit 1921 kanë qënë në këtë krahinë vetëm 2,33% Sërbë dhe kusuri të gjithë Shqiptarë ».

« Gjëndjen e elementit t'onë në krahinën e Prizrenit e kemi përmëndur në pjesën e parë. Në përqindje kanë qënë më 1921 në këtë krahinë Sërbë vetëm 17%, nga të cilët në qarkun e Podrimës 14%, të Gorës 5,5%, të Hasit 0%. Vetëm në atë të Shardagut (Prizrenit) kanë qënë 33% ».

« Po kjo gjëndje është dhe në Metohi (Fusha e Pejës dhe e Jakovës). Edhe atjé kanë qënë vetëm 17% Sërbë, por në një pozitë shumë më të vështire sepse Shqiptarët kanë qënë më agresivë. Sërbët këtu edhe në veshje janë përnjisuar me Shqiptarët sa që nuk jemi në gjëndje t'i njohim. Të gjithë dinë shqip e sërbishten e flasin me aksent shqiptar; të përbashkëta kanë qënë edhe shumë zakone martese. Për

tezën t'onë është me rëndësi të shënojmë që nga 17% të përmendur, i takojnë nënëprefekturës së Jakovës vetëm 3%, kurse kusurin e kanë përbërë 16% Shqiptarë katolikë dhe 80% muslimanë ».

Këtu vëlen të vihet në dukje një pikë me rëndësi. Thotë autori i ynë me lart së të gjithë Sërbët e Metohis dinë shqip e sërbishten e flasin me aksent shqiptar; të përbashkëta kanë qënë edhe shumë zakone martese. Ky është një konstatim shum'i çmueshëm dhe nuk mund t'a kalojmë në heshtje; sepse ata Sërbë që e flasin sërbishten me aksent shqiptar dhe kanë zakone si të Shqiptareve, nuk janë tjatër veçse Shqiptarë të sllavizuar nga propaganda sërbe dhe nga influenca panslave e Rusis cariste, nga politika prepotente e konsujvet rusë e sërbë, nga kisha dhe shkollat sërbe, të cilavet Qeveria otomane u kish pas lënë dorë të lirë në Turqin e Evropës. Sikur ata sërbë të kishin qënë sërbë-gjysme-të-shqiptarizuar, siç don të insinuojë autori në fjalë, do të flisnin shqip me aksent sërbisht dhe jo sërbisht me aksentin e shqipes.

Prandaj shumë Shqiptarë ortodoksë figurojnë në statistikat sërbe si sërbë dhe zbriten kështu nga numëri i vërtetë i Shqiptarëvet. Po për këtë arësye duhet t'a konsiderojmë numërin e Sërbevet, që autori në fjalë tregon në shifrat e cituara më sipër, tepër t'egzazheruar sepse në sasin e Sërbëvet përfshin dhe Shqiptarët ortodoksë, katolikët shqiptarë, Malazestë, Shqiptarët muslimanë të sllavizuar.

Nga ana tjatër, duhet vrejtuar se Sërbët vëndës, do më thënë ata që ndodheshin në vënd para vitit 1912, kanë jetuar kurdoherë në harmoni me Shqiptarët dhe shumë herë janë bashkuar më 'ta për të lëftuar kolonistat sërbë që vendoseshin pas vitit 1912 e pas vitit 1920. Por autori, me qëllim që të zhvillojë ndjenjat jugosllave dhe sërbizimin e elementit sërb vëndës, thotë se sa më tepër kolonista të ketë, aq më teper do të forcohet ndjenja e sërbëvet të vëndit, dhe do t'i çlirojë ata nga influenca e Shqiptarëvet.

Më poshtë autori sërb shkruan: « Statistika e jonë në Kosovë refen se né në pikëpamje kombëtare kemi pas rezultate të mëdhà. Kjo është prapë gjithënjë e vogël, pse në fund të vitit 1927, elementi kombëtar i jonë në krahinen e Kosovës ka mundur të shtohet nga 24% të vitit 1919 vetëm në 37% të popullsis së përgjithëshme. Nga 24.444 shtëpi ka sërbë 10.286, muslimanë 59%, Jevgj 3,5% e çifutë 0,50% ».

Në nënëprefekturën e Labit autori pohon se më 1913 nuk ka pasur asnjë shpirt sërbi, kurse nga ajo datë e tëhu, nga një anë emigrimi i Shqiptarëvet dhe nga ana tjatër kolonizimi sërb i kanë ndruar pamjen etnike asaj krahine.

Këto janë pohime të cilat e ilustrojne qartazi politiken e kolinizimit jugosllav dhe të çkombëtarizimit të krahinavet shqiptare të Kosovës.

Qëllimet e Kolonizimit Jugosllav. — Përpara një gjëndjeje të këtillë, që tregon se popullsia shqiptare në Kosovë e në Metohi formon shumicën dërmuëse, Qeveria sërbe filloi pas vitit 1912 t'i kolonizojë ato vise me Sërbë e Malazes, Herzegovinas, Boshnjakë e Banatas, dhe këtë program do ta zbatonte sistematikisht pas vitit 1920; për këto arësye autori i jone thotë: «...kolonizimit i kam dhënë radhën e ndërmarrjes shtetnore të klasit të parë».

Përveç qëllimit kryesor të kolonizimit, autorietet jugosllave kanë pasur ndër sy të kënaqnin me anën e kolonizimit edhe elementet sërbë e malazes që kishin punuar dhe ishin sakrifikuar në luftën botnore për krijimin e Sërbisë së madhe. Këta elemente përbëheshin sidomos prej çetnikësh, kryetarë çetash e shokët e tyre, të cilëvet u-dorëzoheshin tokat e Shqiptarëvet në bazë të ligjës së kolonizimit dhe të reformës agrare.

Kolonizimi jugosllav ka pasur sidomos për objektiv Kosovën, Metohin dhe Krahinën e Shkupit, në të cilat vise është zbatuar në shkallë të gjerë, kurse në viset e ndodhura më në Jugë, në t'ashtuquajturën Maqedhoni, gjënden fare pak kolonira jugosllave, të shpërndara në rethet e Manastirit dhe disa në rethet e Ohrit.

Kolonizimi kishte si konsekuencë të parë shpërnguljen e elementit shqiptar, mbassi asimilimi i këtij nga sërbët, ishte i pamundur dhe autori sërb vetë e sheh këtë sot për sot të parealizueshmë.

Kolonizimi jugosllav kishte gjithashtu për qëllim që të siguronte rendin publik në Kosovë e në Metohi, mbassi Shqiptaret, si do ta shohim dhe më poshtë, aratiseshin dhe i sillnin një pengim shumë të madh kolonivet sërbe dhe autoritetevet.

Midis së tjeravet ka qënë edhe qëllimi ekonomik, mbassi toka e Kosovës është shumë pjellore dhe e përshtatëshme për bujqësi e blegtori.

Si një nga parimet që duhen marrë për bazë për zhvillimin e kolonizimit jugosllav Fiduçiari i Reformës Agrare në Shkup jepte edhe këtë këshillë: «Duke ruajtur dispozitat ligjore, me rigorozitetin me të madh të kufizohen dhe të ndahen për qëllime kolonizimi gjithë komplekset për të cilat çfaqet nevoja etnografike dhe justifikimi ekonomik».

Sa e sa padrejtësira dhe vepra arbitrare u-kryen kundër elementit shqiptar në bazë të këtyre parimeve, sepse qëllimi kryesor ka qënë ekspansionizmi jugosllav, sidomos në dëm të elementit shqiptar, dhe autori sërb pohon se në Metohi (fusha e Pejës e Jakovës) dhe në Kosovë, posë aresyevet ekonomike kanë qënë gjithashtu arësye kombëtare në radhën e parë. Ky qëllim nuk mund të realizohej veçse me kolonizimin jugosllav të Kosovës dhe me çdukjen e elementit shqiptar.

Rezultatet e kolonizimit Jugosllav në Metohi e Kosovë — Një nga veprat e para të Qeveris jugosllave, ka qënë regullorja e kolonizimit të visevet jugore me datë 24-IX-1920. Çështja kishte tepër rëndësi dhe nuk mund të lihesh për më von. Në bazë të regullores në fjalë caktoheshin toka për kolonizim:

1) Tokat shtetnore të lira.

2) Tokat e lëndinat e bashkivet e katundevet, deri sa këto të kenë përmbushur nevojat e tyre për kullota.

3) Tokat e shkreta dhe tokat që pronarët i kanë braktisur për gjithëmonë.

4) Tokat, të cilat me urdhënime të mëparëshme për zbatimin e reformës agrare (paragraf. 9) dhe regullores mbi çpronësimet pjesërisht të tokave me datë 12-II-1920, mund të ndahen nga pronat private.

Me një regullore kaq gjenerike dhe elastike, kishte mundësi për autoritetet e reformës agrare që t'u grabitnin tokat Shqiptarëvet, sidomos po të merret parasysh se pronarët nuk kanë qënë të pajosur me tapi simbas zakonit të përgjithëshëm në kohën e regjimit otoman.

Me këte regullore konfiskoheshin për qëllime kolonizimi edhe tokat e t'ikurvet dhe të kaçakëvet dhe tokat e kullotat e katundevet

shqiptare: Duhet vënë në dukje sidomos shprehja toka shtetnore të lira e cila është tepër elastike.

Disa shifra: Simbas statistikës së shërbimit teknik të Besimtarit Kryesor të Reformës Agrare të Shkupit, gjer më 1-1-1928 janë kufizuar me qëllim kolonizimi 225.397 ha toka ndër 1923 komplekse. Prej kësaj toke janë rimatur 143.724 ha e janë ndarë vetëm 111.602 ha; kurse kusuri ka mbetur në kontestim.

Sipërfaqja e ndarë, prej 111.602 ha, përfshin 173 koloni e 419 troje më të vogëla dhe është ndarë kështu:

1) Kolonistëvet, vullnetarëvet dhe çetnikëvet 43.861 ha ndër 6.250 shtëpi.

2) Vëndësvet 18.173 ha ndër 5000 familje.

3) Pronarëvet në ndërrim simbas art. 27 të regullores mbi kolonizimin 1.149 ha ndër 107 familje.

4) Autoritetevet ushtarake, shkollavet dhe institutevet umanitare të ndryshme, 1.604 ha ndër 190 vënde.

5) Pronarëve të lënë po në vëndin e kufizimit 24.556 ha.

6) Për nevoja kullotje janë lënë 17.839 ha, kurse për rruga, lumenj e ndërtesa kanë mbetur 4.420 ha.

Kolonit jugosllave në Kosovë klasifikohen si më poshtë:

SASIA E KOLONIVET TË THEMELUARA GJER MË 1925

Krahina:	Koloni të mëdha:	Koloni të vogëla:
Graçanica	24	22
Labi	20	35
Vuçiterni	15	67
Gjilani	10	22
Nerodima	9	23
Shkupi	10	12
Zhegligovë	10	19
Peja	11	34
Jakova	10	17
Drenica	7	25
Fush 'e Buellit	4	3
Manastiri	1	18
Ohri	1	2

LISTA E KOLONIVET MË VITIN 1928

Krahina	Emri i kolonis	Numri i kolonëve	Kombësia dhe origjina e kolonëve
Peja	Vitomiricë	130 shtëpi	Malazes
Jakova	Lug Bunar		Herzegovinas
Istoku	Dy grupe	30 familje	Banatas
Drenica	Serbicë		Malazes e Herzegovinas
Presheva	Cakanovac	27 familje	Sërbe e Maqedhonas
Presheva	Trnasvka Reka	11 shtëpi	Malazes
Kumanova	Tabanovce		Banatas Ljugodrag
Shkupi	Ognjanci		Sërbë
»	Rzhanicani		Sërbë
»	Dushanovac		Herzegovinas
»	Lisicija e sipërme		Të ndryshëm
»	Hasanbeg		Turq'e sërbë
Kaçaniku			Herzegovinas
Tetova	Ropotovë		
»	Berveniçë	19 familje	Sërbë çetnikë
		5 «	Herzegovinas
Velesi	Otavicë	13 »	Banatas e Boshnjakë
Manastiri	Kragujevac		
»	Ribac		
»	Xhermijan		Dalmatas
Ohri		12 kolonë	
Prizreni	Kleçkoviq	37 familje	Sërbë
Suha Reka	Gjinovca		
» »	Shirokovë		
Prizreni	Ura e Shvankës		Malazes, Sërbë e Herzegovinas
Gryka e Cernalevës	Hani i Dulës		
Drenica	Krikovo		
Drenica	Stankovci		
Drenica	Sërbicë		Malazes e Herzegovinas
Prishtina	Podujevo		

Këto koloni kanë qënë themeluar gjer më 1925. Nga viti 1925 është punuar më tepër në përmbushjen e kolonivet të vjetëra.

Në Metohi është vendosur krejtësisht elementi malazes, i përbërë më shumë prej barinjsh, të cilët nuk janë bujq të mirë.

Në listën e dytë autori sërb nuk ka shënuar të gjitha kolonit. Duket ka treguar vetëm ato më të rëndësishmet dhe më të përparuarat.

Nga ana tjatër, autori i jonë shprehet në këtë mënyre mbi gjëndjen e përgjithëshme të kolonivet jugosllave:

« Prej të gjitha kolonivet kanë pasur sukses dhe kanë përparuar më tepër kolonit në Kosovë. Atje është toka shum'e mirë e veçanërisht gjatë lumit Sitnica e sidomos në Nënëprefekturën e Vuçiternit. Gjëndja klimatike e mirë. Ujët e mirë e të bollshëm. Komunikacione të mira e të mjaftueshme. E meta e vetëme është se nuk ka pyje e prandaj ernat e mëdha që sundojnë, formojne rezik për farnat. Në Kosovë është vendosur elementi më i mirë i jonë dhe jo vetëm nga një krahin 'e Shtetit por nga të gjitha anët. Ndodhen koloni omogjene si dhe koloni të përzieme. Të gjitha kolonit pothuajse qëndrojnë mirë. Kolonistat janë katundarë të vërtetë të cilët kanë ardhur të punojnë dhe i kanë ditur të gjitha mundimet që i presin. Për një kohë të shkurtër kanë arritur suksese të mira. Të pakët janë që nuk kanë ngrehë shtëpi e disa i kanë zëvëndësuar të vjetërat më të rea. Shtëpit i kanë moderne e të ndërtueme mirë pas higjienës. E kanë ndjerë po edhe nevojën e pyllëzimit, jo vetëm për drú zjarri, por edhe për mbrojtjen e bimëvet nga ernat. Tokën janë duke e punuar mjaft racionalisht e disa kanë sjellë edhe vegla të ndryshme bujqësije. Si shëmbëll të zhvillimit ekonomik e të gjëndjes do të sjell deklaratat e një fare Gavrilo Tepaçeviq nga Piva, i cili pyetjes s'ime se si shkonte m'u-pergjegj: « Ja si jam. Gjyshi im Joja Pejov Tepaçeviç bisedonte me mburje kur kishte një mijë kilogram grurë e unë në këtë vitin e thatë (1927) do të kem një vagon ».

Këto janë arësyet kryesore të cilat së bashku me qëllimin e ekspansionizmit në dëm të elementit shqiptar shkaktuan kolonizimin sistematik të Kosovës me elemente jugosllave.

Në disa koloni janë vendosur sllavë nga më të zhvilluarit e më të mësuarit si Ballancanë, Sllovenë, Banatas, Herzegovinas. Janë

shpesh të kulturuar dhe kanë sjellë me vetëhe vegla bujqësore moderne, mobla të mira dhe të holla.

Kolonit me element të perzier kanë përparuar më tepër nga kolonit me element omogjèn.

Efektet e kolonizimit jugosllav në disa krahina kanë qënë shkatërruëse për kombin shqiptar. Kështu autori sërb përgëzohet, kur konstaton: «Në Nënëprefekturën e Labit ku më 1913 nuk ka pas asnjë shpirt sërbi, kolonizimi i jonë e me këtë emigrimi privat e ka ndruar pamjen etnike të të gjithë qarkut...».

Në Metohi kolonizimi nuk ka dhënë aq fryta të mira sa ka dhënë në fushën e Kosovës për shkak të mungesës së ujit të pijshëm e për vaditje. Ishin pregatitur për këtë qëllim plane kanalizimi. Në Metohi kanë qënë vendosur sidomos Malazes, të cilët nuk u-treguan bujq të mirë dhe preferonin të kalonin kohën duke spenzuar në qytetet e afërme (Pej'e Jakovë) se sa të punonin. Me gjithë këtë, simbas mendimit të autorit sërb, Malazest bashkëjetojnë më mirë me Shqiptarët se sa elementet e tjerë, sepse merren vesh më lehtë, kanë zakone të njëjta dhe janë një racë e mësojnë shqip si Shqiptarët.

Përsa i përket krahinës së Manastirit, bilanci i kolonizimit jugosllav aty ka qënë pasiv.

Gjithënjë për sa i përket rezultatevet të kolonizimit, midis së tjeravet autori sërb thotë: «Në mes të pasojavet direkte dhe indirekte të kolonizimit t'onë është edhe zhvillimi i qytetevet. I pari pas radhës vjen Shkupi. Ky qytet diçka me anën e kolonizimit direkt (1) e diçka me zhvillimin e nevojavet e shtimin e kolonëvet t'onë përqark sidhe ndër vise më të largëta ka marrë një hov sa e ka dyfishuar popullsin e vetë dhe është bërë qëndre tregëtare kryesore për gjithë Sërbin jugore. Po këtë gjë e shohim dhe ndër qytete të tjerë, qoftë edhe në masë më të vogël. Presheva, dikur qytet thjesht turk (autori sërb gabon kur e quan turke popullsin e Preshevës sepse vetë statistika jugosllave e vitit 1921 mbi 17.673 frymë myslimanë pranon shprehimisht 15.479 Shqiptarë), sot ka gati gjysmën e shtëpivet sërbe. Kumanova diçka me kolonizim e diçka me blerje pasunish, po fillon të marrë një pamje qyteti modern e të përparuar.

---

(1) Pas prishjes së Jugosllavis Serbët e ardhur në Shkup për kolonizim janë larguar dhe shumicën e popullsis vëndëse sot në qytet e përbëjnë Shqiptarët.

Uroshevaci (Ferizaj) nuk është më qyteti shqiptar i dikurshëm; qysh sot një shumice kolonistësh herzegovinas e ka rethuar e nuk do të shkojë shumë kohë që t'a sundojë fare qytetin. Prishtina parashihet të bëhet një qytet modern e shum'i përparuar. Peja e dikurshme, ku mezi mund të shihesh ndonjë njeri i jonë, sot vëlon me kolonë. Ata i japin këtij qyteti jetë. Ata me kohë do t'ia ndryshojmë edhe karakterin. Qytetet në Maqedhoni ende s'e kanë ndjerë ndodhjen e kolonëvet pse të pakët në numër.»

Për gjashtë muajt e parë të vitit 1928 janë vendosur në Kosovë, thotë autori sërb, 938 familje nga të cilat vetëm në rejonin e Prishtinës janë instaluar 552. «Po të vërejmë se njëkohësisht në qarkun e Pejës po kryhen punimet më intensive reth kolonizimit të organizuar ndër tokat disponibile e se edhe këtu gjer më dhjetor janë vendosur nja 1.700 familje, atëhere me siguri mund të llogaritim se gjer në fund të vitit 1928 numëri i kolonëvet do të hypë më 2.500 familje. Ç'ka do të thotë më tepër se një e treta e numërit të përgjithshëm të tetë vjetvet».

Në vijat e përgjithëshme, autori sërb thotë se vepërimi kolonizues jugosllav, si mision kombëtaro-agrar, nuk ka mbërrit as gjysmën e rrugës edhe propozon një vepërim më energjik e intensiv.

Rezulltatet e kolonizimit jugosllav në Kosovë dhe në Maqedhoni janë përshkruar dhe prej autorit frances Jacques Ancel në librin e tij *La Macédoine* (Paris 1930).

Jugosllavët, çështjen e kolonizimit të krahinavet shqiptare e kishin marrë me gjithë shpirt, e kishin filluar sistematikisht që më 1921, duke përdorur kolonistë nga më të mirët, të cilët gëzonin ndihmën materiale dhe morale të plotë të autoritetevet jugosllave. Për këtë qëllim kishin shpërngulur nga Sërbija, Herzegovina dhe Banati, katundare që në realitet nuk kishin nevojë të lakmonin toka të tjera sepse kishin vënde mjaft të mira, dhe i dërgonin në Kosovë me premtime të shuma dhe duke ua përshkruar Kosovën si një parajs tokësor ku do të pasuroheshin.

Më gjithë këtë rezultati ka qënë relativ dhe nuk dhà kurrë frutat e dëshëruara sepse elementi sllav i infiltruar në këtë mënyrë në Kosovë e në Metohi mbeti si një ishull i vogël midis detit shqiptar. Elementi shqiptar, sado i shtypur, i persekutuar dhe i varfëruar nga grabitjet sistematike të autoritetevet jugosllave, ka treguar një

gjallëri të atillë sa që ka mbetur i paprekur si në sasi ashtu dhe në fuqin e tij morale.

Ky është realiteti të cilin vetë autori i librit të kolonizimit detyrohet ta njohë me këto fjalë: « Edhe pse me kolonizimin në Kosovë në pamjen e parë mund të jemi të kënaqur, edhe pse tjegulla e kuqe e shkruan tanë fushën e Kosovës, prapë është réfyer se Kosova akoma nuk ësht'e jona ».

Pengimet e takuara nga kolonizimi Jugosllav dhe reaksioni i elementit shqiptar. — Kolonizimi jugosllav, me gjithë efektet e tij shkatërronjës për elementin shqiptar në Kosovë e në Metohi dhe me gjithë që arriti ta ndryshonte deri diku fizionomin shqiptare të disa krahinave, nuk dhà kurrë perfundimet e dëshëruara prej Qeveris jugosllave dhe prej shovenëvet sërbë. Siç e pamë edhe më lart autori i librit mbi kolonizimin në vitin 1928 veprën e filluar prej Reformës Agrare e konsideron se ka arritur vetëm në mes të rrugës, dhe prandaj jep shumë këshilla e bën shumë rekomandime për përmirësimin dhe zhvillimin e metodavet të zbatimit të Reformës agrare dhe të kolonizimit.

Plani i kolonizimit dhe masat e marruna për aplikimin e tij gjenin shumë lloj pengime dhe punët nuk shkonin kurrë ashtu siç dëshërohesh prej autoritetevet. Pengimi i parë ka qënë kundërshtimi i natyrëshëm i popullsivet vëndëse që e konsideronin kolonistin si një të huaj e si një grabitës. Kundërshtimi kundër kolonistëvet vinte dhe nga ana e vëndësvet sllavë, mbassi këta ishin mësuar të bashkëjetonin me elementin shqiptar, shumë herë flisnin shqip, kishin zakone të njeta dhe jetonin në marrëvëshje të plotë me 'të; nuk e shihnin me sy te mire ardhjen e elementit te ri sllav, edhe pse ky sillte me vetëhe një mëndësi të veçantë, dhe ushqente ndjenja sllave shumë të gjalla, dhe kishte njëkohësisht për mision të ngjallte dhe të forconte ndjenjat e sërbevet vëndës. Kolonisti ishte gjithashtu për ata një rival që e punonte tokën me metoda dhe me vegla të rea, kishte përkrajen e Stetit dhe vendosesh në tokat më të mira, të lëna prej Shqiptarëvet emigrante o të arratisur, toka të cilat i lakmonin vetë vëndësit.

Pengimi më i madh vinte nga ndodhja në vënd e elementit shqiptar kompakt dhe në sasi të konsiderueshme. Qëllimi i koloni-

zimit ka qënë prandaj të shdukte sidomos «detin shqiptar» ku pothuaj mbytesh elementi sërb vëndës, e sidoqoftë synonte të krijonte një gjëndje demografike që mund të ekuilibronte proporcionin midis elementit shqiptar e elementit sllav.

Prandaj rezikun më të madh e ndjenin Shqiptarët, të cilët që në fillim e kuptuan se elementi sllav lakmonte tokën e tyre dhe bilé edhe vatrat e tyre. Me një herë filloi emigrimi sidomos nënë kërcënimin dhe ndjekjet e autoritetevet të vëndit, u-krijua një kurent emigrimi i vazhduar në drejtim të Turqis dhe kur kish mundësi edhe për në Shqipëri. Po shumë Shqiptarë, në të cilët dashuria e tokës ishte rënjosur tepër thellë treguan një shpirt sakrifice më të madh: u-aratisën nëpër malet e Kosovës, jetuan vjet me radhë nëpër bjeshkët e ftohta, duke zbritur herë mbas herë në fushë fshehurazi që të gjuanin të huajin që kishte robëruar vëndin e tyre dhe të prisnin komunikasionet. Rrugët ishin bërë të pakalueshme për Sërbët, që u-detyruan më në fund të vendosin poste gjandarmerije të shumëta dhe të dëndura. Episodet heroike të Shqiptarevet janë të panumërta dhe do t'i nxjerrim nga libri i kolonizimit të lartpërmëndur.

Krahina e Gjilanit, thotë autori sërb, «është e përmëndur në koherat e para nga vepërime kaçakësh, të cilët edhe sot gjejnë jatakë të besueshëm. E vetëmia nënëprefekturë ku çetat e kaçakëve nuk kanë mundur të çduken. Duke marrë parasysh gjerësin e kësaj nënëprefekture, mund të thuhet se gjer në kohët e fundit ka qënë e papërkitun nga kolonizimi».

Një epizod me rëndësi për të provuar shpirtin e sakrificës dhe rezistencën që kanë treguar disa shqiptarë në Kosove është dhe ky që vijon; t'ia lëmë fjalën më mirë sërbit vetë:

«Baras me kolonizimin e Metohis, po zhvillohet dhe kolonizmi i Drenicës. Kjo është krahina më e butë e jona. Drenica mbas natyrës së saj është një lloji me Krajinën e Bosnjës, prandaj Krajinasit ngasin mbas saj. Në kohën e kolonizimit t'onë në Drenicë ka sunduar më fort edhe pasiguria më e madhe. Ka qënë një kohë kur nuk egzistonte fare autoriteti shtetnor. Kaçaku i përmëndur Azem Bejta ka qënë sunduesi i vërtetë i Drenicës. Kaq popullor ka qënë në mes të Shqiptarëvet sa që — për turpin e autoritetevet shtetnore të atëherëshme — populli ka qënë i shtrënguar t'i ndërtonte kullën me angari.

Ndër të tilla rethana është zbatuar kolonizimi në Drenicë. Vetëm mbas vrasjes së Azem Bejtes më 1924, kur ka intervenuar dhe ushtëri me top, ka filluar një koh'e ré për kolonizimin dhe për jetën e emigrantëvet ».

« Pasigurimi në Drenicë ka shkaktuarë edhe ndërtimin e kolonis Sërbicë ». Më von Sërbët emërin Sërbicë i a ngjiten të gjithë krahinës së Drenicës.

Më poshtë këndojmë: « Interesat e rendit publik kanë imponuar që t'i jepet më tepër kujdes edhe asaj pjesë se Drenicës, e cila shtrihet gjatë rrugës kryesore Mitrovic'e Kosovës-Pejë. Kjo pjes'e rrugës është fare e shkretë dhe e pasigurtë, pse aty janë shtegjet kryesorë të kaçakëvet ». Ministria e Reformës Agrare kishte vendosur që t'u jepte falas emigrantëvet kolonistë që do të vendoseshin aty shtëpira të forta prej guri, puse të çelur dhe një ndihmë prej 5.000 dinarësh.

« Në krahinën e Prizrenit nuk duhet lënë mbas dore edhe fakti që rendi publik është mjaft i cenuar. Këtë e provojnë postet e shpeshta të gjandarmëris e rrojet gjatë gjithë rrugës së lartpërmëndur ». Udha për të cilën bëhet fjalë është ajo që lidh Stimljen me Prizrenin dhe nga njera dhe tjetra anë e rrugës gjer te Ura e Shvankës, ku ndodhet një koloni Malazesësh, rrinë komplekse të mëdha të pafrytëzuara.

« Këto janë kalara të vërteta, vazhdon të thotë autori sërb, për postet e gjandarmëris. Tanë janë rethuar me llogore e janë pajosur me podrume të thellë ».

Një epizod tjatër i përgjakshëm është « Kryengritja e Labit » që ndodhi më 1920 dhe u-shtyp prej Nënkolonelit Radovan Radoviq « në mënyrë që në Prapashticë, që ishte çerdhja e kryengritjes, nuk mbeti asnjë shtëpi e shëndoshë dhe e padëmtuar. Mbas intervenimit të Ministris së Brëndëshme e mbas urdhërit të Ministris së Reformës Agrare, autoritetet agrare në vëndet e familjevet të prishura e të ikura vendosnë 22 familje prej Jablanice (Malazes) të cilet nënë rezikun personal më të madh e vazhdimisht me pushkë në dorë kanë jetuar dhe e kanë mbajtur atë krahinë gjer më 1923, gjer sa u-shtyp edhe mendimi më i fundit për kryengritje ».

Me rezistëncën e tyre të vazhduar dhe me ngjarjet e përgjakë-

shme në të cilat ranë viktima, shqiptarët e Kosovës kanë shkruar një kapitull të ri të historis së Shqipëris, sepse e bënë të dështojë programin e kolonizimit jugosllav në Kosovë, program i cili ka qënë një veprë kundër çdo parimi njerëzor dhe kundër qytetërimit të shekullit të XX.

ANEKSE

Shumica e anekseve që vijojnë janë tekste të nxjerra nga autorë të huaj dhe për mos cenuar vlerën e tyre i botoj më në gjuhën origjinale dhe pa komente të gjata

LUMO SKENDO

ALBANAIS ET SLAVES

Lausanne, 1919

Page 4. — Et là où ils ont découvert un seul Slave, un seul village, si infime qu'il fut, ils n'ont point hésité à déclarer slave toute la région.

Et pour donner plus de poids à leur politique — car de fait il ne s'agissait que d'une préparation pour le grand slavisme — on a inventé un terme géographique, celui de *Stara Serbia* (vieille Serbie) pour désigner une bonne partie de l'Albanie Septentrionale. Nous disons inventé, car ce nouveau terme ne figure pour la première fois qu'en 1845, dans la « Carte de la principauté de Serbie » par Jean Bukarsky, imprimée en cette année-là à Belgrade, et où la région de Bielopolje, au sud ouest de la Serbie est designés sous le nom « Ancienne Serbie, ou Albanie actuelle», tandis que dans la géographie de Vouk Karadjitch, imprimée également à Belgrade, en 1827, un pareil terme ne figure point (1).

Et les autres cartographes et géographes de suivre machinalement cet exemple!...

Page 15. — Les auteurs slaves ont recours à un truc trop connu par ceux qui ont étudié les rouages de la propagande nationaliste dans les Balkans et surtout employé avec une égale indiscréption par les Grecs, à savoir de vouloir faire passer pour *Turcs* les Albanais musulmans et de la sorte vouloir diminuer leur nombre. Or quoique dans les grands chefs lieux tels que Prishtina, Uskub, Monastir, les Albanais entendent ausssi le turc — comme les Bulgares eux-mêmes d'ailleurs — il n'y a aucun doute sur leur véritable nationalité qui est l'albanaise. Le même Jordan Ivanoff convient de cela et recon-

---

(1) Voir Ichirkoff, « Prinos kem etnografiata na Makedonskite Slavini » (en bulgare), Sofia 1907, page 9.

nait que la population musulmane de Bitolja (Monastir), Ohrida, Struga, Uskub, etc., est principalement composée d'Albanais (1).

Page 19. — L'Echo de Bulgarie de Sofia, dans une étude qu'il consacrait à Dibra, dans l'un de ses premiers numeros de la première année de sa publication (1913), reconnaissait que « sous l'influence de la propagande active des Bulgares, non seulement les Slaves de Dibra, mais aussi les Albanais chrétiens ont commencé à se dire bulgares ». L'auteur bulgare Jordan Ivanoff dit que « à Gostivar la population albanaise chrétienne s'est bulgarisée à côté de la minorité bulgare ».

Nous reproduisons plus loin, page 32, le passage de *l'Echo de Bulgarie.*

Page 32. — L'organisation religieuse des Slaves leur a fort souvent donné un avantage vis à vis des Albanais, semblable à celui qu'ont eu les Grecs jusque vers la fin du XIX siècle: les Albanais orthodoxes ayant été obligés de fréquenter les églises et les écoles slaves — serbes ou bulgares — ont très souvent passé pour tels et leur nombre a servi à augmenter celui des Slaves. C'est là, ainsi que nous l'avons indiqué plus haut un processus inverse de celui que les savants slaves ont voulu appeler « l'albanisation des Serbes ». Cela explique pourquoi les voyageurs et ethnographes n'ont pas voulu voir dans le nord et l'est de l'Albanie que des Albanais musulmans et catholiques, les orthodoxes étant confondus avec les Slaves. Les Slaves eux-mêmes reconnaissent qu'ils ont fait une propagande acharnée par leurs écoles et leurs Eglises, tendant à donner une illusion fausse de l'état ethnographique, sinon à en changer le caractère. Voici ce qu'on lit dans le journal *Echo de Bulgarie* de Sofia, première année (1913) N. 4, page 2, à propos de Dibra:

« Bien que seule pépinière de lettrés bulgares dans la contrée, le monastère de Saint-Jean Bigor, est parvenu non seulement à maintenir la langue et le service religieux bulgare dans les villages bulgares purs en leur envoyant des maîtres d'écoles, des curés, des chantres, des iconographes, mais il est arrivé même à exercer une influence sur la population albanaise pure de cette région, de sorte que les Albanais orthodoxes de la région de Gorna Réka (Réka su-

(1) Jordan Ivanoff: « Bigarite v'Makedoniya » (en bulgare), Sofia 1915 p. LXIII.

perieure) se servaient dans le passé et se servent encore aujourd'huj du slavo-bulgare dans leurs églises et même, il y a 40 ou 50 ans, parlaient bulgare entre eux ».

Page 34. — Voici à présent ce que dit le célèbre et si consciencieux voyageur, Ami Boué, sur le Pays qu'habitent les Albanais, pays qui comprend non seulement les régions couvertes par les vilayets de Janina, Shkodra, Monastir et Uskub, mais encore des parties qui ont été données au Royaume serbe à la suite de la guerre turco-russe (1877) par le Congrès de Berlin et malgré les protestations des Albanais. Laissons parler Ami Boué lui-même:

« Les Shkiptars (habitants des Rochers) ou Albanais sont estimés par les statisticiens à 1.600.000 âmes, estimation raisonnable et plutôt au-dessous qu'au dessus de la réalité quand on pense qu'ils s'étendent depuis l'Epire jusque dans la partie occidentale de la Moesie supérieure, où ils se mêlent avec les Serbes, dans la plaine entre Prizren et Ipek, entre Vrania et Mitrovitza, tandis qu'ils occupent presque à seuls, sous le nom d'Arnaoutes, le pays aux sources de Lepenatz, les environs de Tzernoleva-Rieka, le bord sud ouest de la plaine de Prishtina, la contrée entre Vrania, Novo-Brdo, Prishtina, Kratovo, Kourchoumli, Prekoplje et Medoka. D'autre part ils se mêlent aux Bosniaques dans les montagnes entre l'Albanie et la Bosnie, comme à Kolashin, sur la Tora, à Goussinié, à Plava, sur les bords supérieurs de l'Ibar près de Rojai, dans le district Souodol, et ils s'avancent même jusque sur les plateaux à l'ouest et au sud-ouest de Novi-Bazar. Dans le district de Zeta, le long de la Moratcha et dans celui de Clementi, sur le Zem, ils se mélangent aux Monténégrins (1) ».

Page 35. — ...revenons à présent aux auteurs étrangers qui ont étudié les régions qui nous interessent. Voici un autre savant, Georg von Hahn, celui qu'on considère généralement comme une autorité sur les choses albanaises.

La carte qui accompagne ses *Albanesische Studien* (Jena 1854) comprend la totalité des territoires des quatre vilayets de Janina, Shkodra, Monastir et Uskub, et dans la première page de son ouvra-

(1) « La Turquie d'Europe », Ami Boué, Paris 1840, vol. II, p. 13.

ge l'auteur a soin de nous dire que l'Albanie s'étend du 39 me degré de latitude nord au 43me, ç'est à dire de Preveza à Novi-Bazar.

Nous regrettons de ne pouvoir rapporter ici la passage du livre de G.v. Hahn où il fait la description du territoire de l'Albanie, ce passage remplissant dix pages d'une écriture serrée et compacte sans compter les notes qui s'y référant à la fin du chapitre. L'auteur détermine d'abord la frontière naturelle de l'Albanie — tant géographique qu'ethnographique — qui s'étend du nord au sud, du Monténégro au golfe d'Arta, c'est à dire du nord d'Antivari à la pointe de Preveza le long de l'Adriatique; il passe ensuite à la description des territoires habités par des Albanais, territoires qu'il divise en quatre groupes. Et en finissant (page 13) il ne manque pas de nous répéter que les Albanais remplissent toute la région qui est comprise entre Moratcha (rivière du Monténégro qui se déverse au nord du lac de Scutari) et Toblitza, c'est à dire de l'extremité septentrionale du lac de Scutari à Nich.

Dans son autre ouvrage intitulé *Reise von Belgrad nach Salonik* (Vienne (1868) Hahn nous apprend que c'est le cours d'eau de la Morava qui sépare la région albanaise de celle des Slaves.

L'ouvrage tout entier a une grande valeur et peut servir de guide à ceux qui veulent étudier la question albanaise, tant au point de vue ethnographique et géographique qu'à celui de l'histoire.

Dans les pages de ce livre — que nous ne pouvons pas rapporter intégralement à cause de leur longuer, et dont nous ne voulons point diminuer la force par un résumé — G. von Hahn donne la majorité incontestable aux Albanais, tant dans la plaine de Kossovo que jusq'au bord du Vardar, à Uskub.

Puis, passant à l'histoire, l'auteur prouve que ces Albanais sont les habitants autochtones de ces parages, étant donné qu'ila sont les descendants des Illyriens, Epirotes, Macédoniens, Dardans, Antariates, Taulantes, Tribals et Desarets. (Lire son chapitre *Zur Geschichte des Morawagebieter*, pages 228-262 de son ouvrage).

Page 38. — Lui aussi (Gabriel Louis-Jaray) il reconnait que l'élément albanais occupe une grande partie du Vilayet de Monastir et tout celui de Kossovo jusque et au delà de la ville d'Uskub. Nous avons d'ailleurs eu l'occasion de citer plus d'une fois des passages du

dernier livre de Gabriel Louis-Jaray, et détachons en encore celui-ci (*Au jeune royaume d'Albanie*, page 170-171):

« La montagne Bukova est située en pays albanais; entre Kertchovo et Gostivar un seul village est bulgare, tous les autres sont albanais; autour de la montagne j'apercois quelques fermes isolées je croise quelques hommes: tous sont des Albanais; nous descendons vers la vallée de Gostivar, le sentier est abrupt et pénible, mais pittoresque; une petite rivière qui va rejoindre le Vardar à Gostivar bondit de roche en roche, forme des cascades, entretient une agréable fraîcheur; sous les arbres qui couvrent ce versant au bas de la descente quelques maisons sont construites le long du torrent; ce sont des Albanais qui nous y offrent l'hospitalité. Le chemin devient route, suit la rivière; ...sur la route se sont des Albanais que nous croisons.

Au débouché des vallées montagneuses du Vardar et de son affluent le Padalichta, Gostivar dissimule derrière des rideaux d'arbres, dans la plaine d'alluvion, ses mille maisons. Il est devenu depuis quelques années un centre important presque entièrement albanais; les neuf dixièmes des habitants sont arnaoutes, le reste bulgare, avec quelques serbes et quelques turcs ».

« La variété des types montre la diversité des nationalités qui habitent la région; mais ici aussi les Albanais ont peu à peu conquis le terrain, acquis les villages et conquis la majorité de la ville: à Kalkandelen (Tetova) sur 5.000 maisons, on en comptait à la veille des guerres 3.000 albanaises, 1.200 serbes et 800 bulgares; un club y avait été organisé sous le nom de Club International, mais il est devenu de fait albanais; d'après les renseignements recueillis ici, sur 100 villages du Kaïmakamlik ou sous préfecture de Kalkandelen, 68 sont albanais, le reste bulgare et serbe, surtout bulgare; dans la région de Gostivar sur 60 villages, 40 sont albanais, le reste bulgare et quelques uns serbes ». (Au jeune Royaume d'Albanie, page 80).

« Je veux voir les Albanais de la plaine d'Uskub à Mitrovitza, et de Mitrovitza à Prizren, de la sorte j'ai l'avantage de me rendre compte des conquêtes albanaises sur les serbes de la« Vieille Serbie » et de la vie des Albanais des villes; à Uskub, Prishtina et Mitrovitza ils sont déjà nombreux; ils sont les maitres incontestés à Ja-

kova, Prizrend et Ipek ». (Gabriel Louis-Jaray, *L'Albanie inconnue*, p. XXI).

« D'après de bons observateurs locaux Uskub compterait environ 45.000 âmes; sur ce nombre on peut évaluer les musulmans, presque tous Albanais, à 25.000, les Bulgares à 10.000 ou 15.000, les Serbes à 3.000, les Juifs à 2.000 ». (Id., ibid., p. 9). Plus haut page XIV (introduction) il avait dit: « Uskub est à la fois une de leurs citadelles avancées et une de leurs métropoles (des Albanais) ».

« Si l'on visite les villages de la plaine d'Uskub et qu'on interroge les habitants, on trouvera les vérités les plus curieuses, propres à détruire les idées toutes faites: voici un village chrétien; il parle un dialecte albanais; son pope est orthodoxe et dépend de l'exarque; si on demande aux gens de ce village ce qu'ils sont, ils répondent: nous sommes bulgares. Voici un autre village: les paysans sont musulmans; leur langue est le slave-bulgare; le type physique est albanais et ils se disent albanais ». (Id., ibid., page 10).

« Ipek est ajourd'hui la ville albanaise par excellence... (Id., ibid., p. 52). Ipek est la grande ville albanaise du nord... Constituant un centre populeux et une agglomération riche, elle est le séjour des plus riches beys du nord; c'est ici que résident ou résidaient une trentaines de familles nobles, chefs héréditaires des grandes tribus de l'intérieur ». (Id., Ibid. p. 56).

« Les relations à Diakova entre Albanais catholiques et Albanais musulmans sont excellentes... Quant aux rapports avec les Serbes il est inutile d'en parler: à Diakova sur les 3.000 maisons de la ville, on compte à peine une douzaine de maisons de pauvres serbes et pas une aux environs. Le pays est done purement albanais ». (Id., ibid., p. 71).

De Diakova à Prizrend, il faut six heures. C'est jour de grand marché et pendant les deux dernières heures de mon voyage je croise sur la route au moins trois ou quatre cents paysans, presque tous Albanais ». (Id., ibid., p. 72).

Page 41. — Nous ne pouvons pas résister à la tentation de reproduire ici quelques données statistiques qui sont dues à un représentant officiel de la Grèce, à Epaminondas Mavromatis, consul hellénique de 1876-1881 à Scutari. Il a publié son étude dans le journal

Akropolis d'Athènes, d'où elle a été rapportée dans Pettermans Mitteilungen 1884, vol. 30.

Mavromatis — dont l'opionion ne peut pas être suspectée d'albanophilie — dit que l'Albanie ethnographiquemet comprend cinq régions:

1) Albanie du sud s'étendant jusqu'à Parga; 2) Albanie centrale entre Shkumbi et Mat; 3) Haute-Albanie, entre Mat et Monténégro; 4) région du nord-est; 5) Macédoine occidentale.

La région nord-est comprend également les parties cédées à la Serbie per le traité de Berlin, ainsi que Prizrend, Iakova, Ipek, Kalkandelen (Tetova), Luma, Prichtina, Guilan, Vouchitrin, Mitrovitza, Novi-Bazar, Vrania, Uskub, Kumanova.

La Macédoine occidentale albanaise comprend, selon l'auteur grec, Bitolia, Prilep, Ohrida, Kastoria, Florina, Kertchovo, Kolonia, Kortcha, avec une populaiton totale de 220.000 habitants, dont 140.000 musulmans et 80.000 orthodoxes.

L'Albanie géographique est composée du territoire qui s'étend du Monténégro au golfe d'Arta, et du Pinde au Schar.

Akropolis d'Athènes, d'où elle a été rapportée dans Pettermans Mitteilungen 1884, vol. 30.

Mavromatis — dont l'opionion ne peut pas être suspectée d'albanophilie — dit que l'Albanie ethnographiquemet comprend cinq régions:

1) Albanie du sud s'étendant jusqu'à Parga; *2*) Albanie centrale entre Shkumbi et Mat; *3*) Haute-Albanie, entre Mat et Monténégro; *4*) région du nord-est; *5*) Macédoine occidentale.

La région nord-est comprend également les parties cédées à la Serbie per le traité de Berlin, ainsi que Prizrend, Iakova, Ipek, Kalkandelen (Tetova), Luma, Prichtina, Guilan, Vouchitrin, Mitrovitza, Novi-Bazar, Vrania, Uskub, Kumanova.

La Macédoine occidentale albanaise comprend, selon l'auteur grec, Bitolia, Prilep, Ohrida, Kastoria, Florina, Kertchovo, Kolonia, Kortcha, avec une populaiton totale de 220.000 habitants, dont 140.000 musulmans et 80.000 orthodoxes.

L'Albanie géographique est composée du territoire qui s'étend du Monténégro au golfe d'Arta, et du Pinde au Schar.

LJUBA POPA D. KUJUNXHIQ

FJALOR SERBISHT-SHQIP

Prej 138 faqesh, shtypur në Belgrad më 1902 me gërma qirilike-sllovisht

E pamë të arësyëshme t'i çpallim opinionit publik shqiptar, tue nxjerre disa të thânuna të autorit në parathënëjen që ka bâ mbi fjalorin në fjalë, me qënë se e ka bâ me qëllim që t'i shërbejë çështjes së vetë sërbe. Autori thote: tuk me qënë se Sërbet janë fqinj me Shqiptarët, na duhet doemos të dimë dhe gjuhën shqipe, se në këtë mënyrë, tue mësue gjuhën, kemi me ardhë në kontakt mâ afër, mâ shpejt, mâ sinqerisht me popullin shqiptar. Asht një fakt se kjo gjuhë duhet mësue prej gjithë intelektualëve sërbë, mbassi jo vetëm populli po dhe një pjes'e madhe e Maqedhonisë, dhe sidomos e Kosovës flet gjuhën shqipe. Prandaj shumë gabojnë udhëheqësit t'onë që merren me propagandën sërbe që nuk detyrojnë trupin t'onë arësimuer që nëpër shkollat t'ona në Turqi, të mësojnë shqipen dhe jo turqishten Se në këto vënde mâ shume pi ujë shqipeja se turqishteja që âsht gjuha zyrtare.

Ashtë një gjuhë politike, morale e teritoriale plot me interes për relacionet t'ona me Shqiptarët fqinjë. Asnjë veprë sot nuk kryhet ashtu si duhet në Maqedhoni e në Kosovë, dhe kjo pra vjen sepse rrojmë me 'ta, dhe gjuhën e zakonet e tyre nuk u-a mësojmë.

Autori shton: me anën e mësimit të gjuhës shqipe kena me mësue edhe jetën shoqërore e morale të popullit shqiptar, se kjo gjuhë e kjo frymë dominon qysh prej Gusinje deri në Jeni-Pazar, Maqedhoni dhe Epir.

Autori vazhdon: unë jam Gjakovas; që në foshnjëri e kam xânë këtë gjuhë e zakonet e tyre, sepse s'dite ketë gjuhë në Kosovë e tjera vënde, as s'mund të blesh, as s'mund të shesësh.

Jashar Erebara

ANTONIO BALDACCI

L'ALBANIA

Roma, 1929

Faqe 157. — La Conferenza degli Ambasciatori di Parigi e le tre Commissioni di delimitazione dei confini sul terreno dell'Albania, assegnarono al nuovo Stato frontiere che rappresentano soltanto una soluzione di compromesso tra le aspirazioni albanesi sostenute nel 1913 dall'Italia, dall'Austria e dalla Germania, e le pretese di conquista dell'Albania sostenute dai Montenegrini, dai Serbi e dai Greci, col mezzo del patrocinio franco-russo.

Faqe 159. — I confini attuali del Regno d'Albania sono i più inconsulti ed arbitrari che si possono avere. Per tutto il loro percorso, tanto in territorio greco, quanto in territorio serbo, essi non seguono alcun concetto geografico ed etnografico...

Giacova, Ipek, Prishtina sono tutti centri di attività albanese, che si estende non solo nei dintorni del territorio montenegrino, ma anche in quello della Serbia; tanto contro quest'ultimo, quanto contro il primo, la popolazione albanese ha avuto intenzione di esprimere i suoi giudizi negli avvenimenti recenti. Il « vilayet » di Cossovo, ad eccezione di un piccolo territorio serbo che si estende ad E. a partire da Mitrovizza, può essere chiamato albanese.

Faqe 161. — Gli Albanesi o Shqypetari, come essi sono orgogliosi di chiamarsi, discendono probabilmente da popoli pre-romani e forse pre-greci della Balcania. Essi hanno mantenuto per millenni il loro linguaggio e la loro indipendenza virtuale.

Faqe 177. — Sono imponenti contro ogni computo governativo le statistiche dell'irredentismo albanese nella Jugoslavia. Esse si aggirano, per rilevamenti basati sui fatti, a non meno di 700.000 anime, quasi tutte musulmane, che restano in balia della tracotante popolazione slava e rappresentano la maggior massa di Albanesi fuori dei confini del Regno. Tutta la regione del Cossovo (dal passo di Kacianik fino a Mitrovizza e ai confini del Sangiaccato di Novibazar con le alte montagne del Nord albanese orientale), la quale è in maggioranza albanese e che i Serbi si compiacciono di qulificare per « Stara Serbija », « Vecchia Serbia », venne dai trattati data alla Jugoslavia. Gli

Albanesi che gemono sotto il giogo di Belgrado non sono frammenti dispersi di una nazione, ma una massa compatta che popola il Cossovo e il Montenegro meridionale. Anche nella Macedonia serba essi formano una parte importante della popolazione.

Le città di Scoplje, Calcandelen, Gostivar, Struga, Ohrida e Dibra sono fortissimi centri albanesi e la stessa città di Bitolja ha una numerosa colonia albanese. Nei confini del soppresso regno del Montenegro, Giacova e Ipek non sono che centri albanesi e i circondari di Gussigne e Plava e le città di Podgoriza, Dulcigno e Antivari coi loro dintorni contengono forti agglomerazioni albanesi. Con le tribù delle montagne montenegrine, come Hoti, Gruda, Triepshi la popolazione albanese dell'antico Montenegro non conta meno di 150.000 persone. Le stesse statistiche jugoslave (1921) dànno per il Montenegro attuale (ridotto a meno della metà di quello che era col Trattatto di Berlino, e quindi senza il territorio conquistato in seguito alla guerra balcanica) 16.826 albanofoni sopra una popolazione totale di 199.857 abitanti. Questi albanofoni si trovano in prevalenza in Antivari (11.283), Podgorizza (4.764,, Dulcigno (3.344), Andrievizza (771), Cettigne (217).

Questa massa di Albanesi sudditi jugoslavi non possiede una sola scuola nella propria lingua nazionale. Non solo non si possono aprire colà scuole pubbliche, ma sono vietate anche quelle private di carattere albanese. Per le autorità jugoslave, la lingua albanese non esiste, essendo escluso in ogni atto pubblico. Molti agiati albanesi musulmani del Dibrano sottomesso ai Serbi sono costretti in mancanza dell'insegnamento della lingua materna nei loro paesi, a venire a frequentare le scuole del giovane Regno.

Il paese viene continuamente snazionalizzato. I proprietari albanesi del suolo nel Cossovo e nella Macedonia (in quest'ultima regione anche i Macedoni subiscono la medesima sorte) sono spogliati delle loro terre senza alcuna indennità, e queste sono regalate a coloni serbi e montenegrini.

Faqe 178. — In conclusione io computo, in seguito ai miei accertamenti, che gli albanofoni (compresi per ciò i Serbi musulmani Arnauti, che parlano indifferentemente in famiglia il serbo e l'albanese) superano in Jugoslavia il milione di individui. Di questi, affermo, 700.000 sono albanesi purissimi.

EDMOND DEMOLINS

COMMENT LA ROUTE CRÉE LE TYPE SOCIAL

Faqe 385, Vol. II. — Quand plus tard, dans les derniers temps de l'Empire romain, les invasions des peuples du Nord eurent enfin réussi à franchir le rempart des Balkans et des Alpes Dinariques, les populations de la Péninsule, trouvèrent, ici comme partout, un refuge dans la montagne. C'est ce qui explique comment le type a pu se conserver jusqu'à nos jours dans sa pureté. Le type albanais s'est alors étendu dans toute cette région montagneuse et s'est même prolongé au Nord, le long de l'Adriatique, dans l'Illyrie. Mais depuis il a été refoulé du côté du Nord, par les diverses invasions slaves, et, du côté du Sud, par les Grecs modernes des vallées et des ports, ou par des infiltrations de Slaves et de Valaques, qui en longeant et en contournant le Pinde venaient établir leurs troupeaux dans la partie la plus ouverte et la plus féconde de ces montagnes, qu'on appelle aujourd'hui encore le nome (ou district) d'Acarnanie ou Etolie.

L'Albanie est donc resserrée entre la rivière et le golfe d'Arta (autrefois d'Ambracie), dont les eaux decendent du Pinde, la chaine du Pinde avec sa continuation vers le Nord qui reçoit quelque fois le nom d'Alpes helléniques, le Massif du Monténégro, et enfin l'Adriatique.

JUSTIN GODART

L' ALBANIE EN 1921

Préface de M. d'Estournelles de Constant, Sénateur

Paris, 1922

Page 2 (Préface). — En Albanie pour la première fois j'ai senti qu'il y avait, non seulement des êtres, mais des peuples qu'on ne pouvait abandonner, sans honte, à leur faiblesse.

J'ai eu l'heureuse fortune d'être nommé, au printemps de 1879, secrétaire de la Commission de délimitation des frontières de la Haute-Albanie et du Monténégro. J'arrivai à Scutari, puis je rayonnai de là avec mes collègues, autour du pays, fier d'occuper mon premier poste, ne soupçonnant pas à vrai dire la besogne dont était chargée la Commission.

Au fond, nous venions mutiler, rogner le territoire albanais au profit du Monténégro. Et l'Albanie était sans défense..., ses habitants en outre étaient doux, quoi qu'on en dise, ne demandant qu'à travailler, fiers et dignes. Et ils supportaient tout sans se plaindre, sans même avoir un avocat. Car l'Albanie n'existait pas et ne devait pas exister pour la diplomatie.

Page 9 (Préface). — Il (le traité de Berlin) laissa pourtant Podgoritza aux Monténégrins avec la moitié du lac seulement et Scutari aux Albanais. Le territoire monténégrin fut ainsi ramené d'un tiers à la superficie de 8.655 kilomètres, soit encore le double de ce qu'il était avant le traité de San Stefano. Mais il s'étendait par la ville ci devant albanaise d'Antivari, jusqu'à la mer. Il avait un port! Pauvre Antivari, bombardée, vidée par l'artillerie qui la dominait, je n'en ai connu que les ruines.

Page 12 (Préface). — Tandis que nous discutions sur la carte, à Scutari, ou parmi les ruines de Podgoritza pillée et occupée par les troupes du prince Nicolas, les limites des territoires attribués au

Monténégro, voilà que les Albanais se refusaient obstinément et violemment à nous obéir. Et nous n'avions aucun moyen, et personne n'avait aucun moyen d'aller les contraindre dans leurs repaires. La ligue albanaise, ligue nationale entre toutes, s'était formée et se soulevait. Elle était inaccessible, irréductible et insaisissable, jusques et y compris Prizrend. L'un des plénipotentiaires ottoman au Congès de Berlin, Mehmed Ali, reçut l'ingrate mission d'aller parlementer, dans les districts cédés de Goussigné et de Plava, à Ypek ou à Djakovo. Mal lui en prit. Sa maison fut cernée, assiégée, pendant vingt-quatre heures, puis finalement brûlée. et lui avec.

Jamais les Albanais n'ont voulu passer sous le joug des Serbes ou des Monténégrins, pas plus que des Turcs ou des Grecs. Peu leur importait que la domination changeât de nom; ils ont supporté celle des Turcs, parce qu'elle ne s'exerçait que par intermittences, — mais ils se sont fait massacrer — et ils continueront à se faire massacrer aussi longtemps qu'il leur restera un combattant, homme, vieillard ou enfant, ou femme pour résister contre les Serbes et les Monténégrins au nord. contre les Italiens à l'ouest, contre les Grecs au sud.

I'er mungese vendi nuk kemi mundur te japim veçse pak pjese te kesaj parathêneje prej 26 faqesh, e cila eshte nje nga shkrimet më te bukura qe ka dalë nga pënda e një burrë shteti të huaj per mbrojtjen e te drejtave te Shqiperis.

Page 30. — Libérée de la Turquie par son sang et par ses armes, l'Albanie est devenue une proie pour les Grandes Puissances. Au lieu des combats loyaux, face à face, vie pour vie, elle a dû faire front à la lutte diplomatique sournoise. Elle a été l'enjeu de tractations secrètes, de marchandages grossiers.

Page 33. — La lecture du livre « les Albanais et les Grandes Puissances », du Dr. Vladan Georgevitch. ancien président du Conseil des Ministres du Royaume de Serbie, traduit de l'allemand par le prince Alexis Kara-Georgevitch, est à recommander comme exemple d'une laborieuse démonstration de l'inexistence de la race albanaise. L'intéressant est que, pour essayer d'y arriver, l'auteur a dû faire état de l'abondante bibliographie qui établit le contraire.

Page 40. — Epire ou Albanie ont de tout temps été pris comme

synonyme par la plupart des auteurs. Il n'est pas douteux qu'ethniquement et historiquement toute l'Epire est albanaise.

Page 116. — En opposition avec la conduite sauvage des troupes turques dans l'Albanie du Nord, montrons d'après M. Jean Brunhes, les Albanais vainqueurs dans Uskub.

« Nous supposons les hommes des Balkans ou meilleurs ou pires qu'ils ne sont. Nous supposons par exemple les Albanais incapables d'organisation. Or voici ces Albanais descendant de leurs montagnes au mois d'août dernier (1912) et entrant dans la ville d'Uskub (Skoplje) au nombre de 16.000; ils demandaient que les Turcs retirassent leurs troupes de Kossovo et de la Metokia; ils se promenaient en maîtres terrifiants dans la ville d'Uskub, littéralement armés jusqu'aux dents. Eh bien ces hommes étaient si bien disciplinés, ils obéissaient si bien à leurs chefs, qu'on n'a pas pu citer un seul acte de pillage, ni un seul excès. Ils faisaient eux-mêmes leur police, accompagnant les gendarmes turcs, et l'ordre n'a jamais été troublé.

Page 221. — A lire les documents que contient ce chapitre (Le partage de l'Albanie par les Grandes Puissances), à voir la facilité avec laquelle gouvernements et plénipotentiaires s'engagent et se dégagent, à suivre le jeu des traités secrets, on ne peut que demeurer stupéfaits de la légèreté et du manque de scrupules avec lesquels sont conduites les affaires des peuples.

Page 222. — Premièrement, la Serbie à l'égard des populations albanaises de Kossovo, a une politique de brutalité qui retentit douloureusement dans les coeurs albanais. Nous donnerons, sur ce sujet, des documents dans le chapitre « les terres irrédentes albanaises ».

En second lieu la Serbie a envahi, en août 1920, les provinces de l'Albanie du Nord. Elle les a tenues sous sa domination et a essaye d'étendre une occupation accompagnée de meurtres cruels et de devastations méthodiques jusqu'à ce que la Société des Nations soit intervenue.

Page 321. — Il y a donc des terres albanaises irrédentes. Elles n'ont pas seulement à souffrir de la séparation, elles subissent les pires méthodes de colonisation de la part des peuples qui les possèdent. Nous avons à ce sujet recueuilli les documents établis par le comité « la défense nationale de Kossovo ». Ils sont confirmés par le Gouvernement albanais qui a porté à la connaissance de la Société

des Nations (Mémoire à la Société des Nations du 26 avril 1921) les sévices commis à l'encontre des Albanais annexés à la Serbie:

« Les difficultés de l'Albanie, écrit la délégation albanaise dans son mémoire du 26 avril 1921, sont encore rendues plus graves du fait que les autorités serbes sévissent, avec une rigueur non motivée, contre l'élement albanais soumis à la Serbie depuis 1912. Des exécutions sommaires, des pillages, des viols ont journellement lieu dans les districts de Prishtina, Mitrovitza, Ipek, Jakova, Prizrend; pendant ces derniers trois mois seulement, plus de deux mille albanais y ont perdu la vie d'une façon violente. Les fonctionnaires et les détachements serbes se comportent envers l'élement albanais de Kossovo comme en véritable pays ennemi et ils lui font une guerre sans pitié.

« Pour sauver leur vie, beaucoup d'Albanais se réfugient dans le territoire de l'Albanie indépendante, venant ainsi augmenter les difficultés et l'embarras du Gouvernment albanais.

« Dernièrement le Gouvernement serbe a commencé à procéder à l'internement de familles albanaises dont quelques membres se trouvent réfugiés ou établis en Albanie ».

La dénonciation publique de ces faits n'a point arrêté les persécutions. Encore le 15 juillet 1921, le Gouvernement albanais télégraphiait:

« Le Comité serbe dit « Tzerna Ruka » (La Main Noire), aidé par l'Armée jougoslave, a incendié dernièrement, dans les districts d'Ipek et de Jakova 300 maisons albanaises; 350 hommes, femmes et enfants viennent d'être massacrés; plus de 900 maisons ont été pillées et 12.000 têtes de bétail enlevées ».

Page 322. — Si nous regardons du côté grec, nous voyons qu'une partie de l'Epire a été enlevée à la nation albanaise, alors que de tout temps, Epire et Albanie n'ont été qu'une même expression ethnique et géographique et que l'Epire est albanaise.

La Grèce s'efforce, notamment dans la région de Tchameria d'effacer par tous les moyens, le caractère albanais du pays. Le Gouvernement albanais a dû saisir, le 18 mai 1921, la Société des Nations, de faits intolérables commis à l'encontre des Albanais.

Page 326. — L'histoire a montré que les Albanais préfèrent la mort à la domination étrangère. C'est pourquoi nous rapportons, comme un avertissement, les protestations que nous avons recueillies,

des Nations (Mémoire à la Société des Nations du 26 avril 1921) les sévices commis à l'encontre des Albanais annexés à la Serbie:

« Les difficultés de l'Albanie, écrit la délégation albanaise dans son mémoire du 26 avril 1921, sont encore rendues plus graves du fait que les autorités serbes sévissent, avec une rigueur non motivée, contre l'élement albanais soumis à la Serbie depuis 1912. Des exécutions sommaires, des pillages, des viols ont journellement lieu dans les districts de Prishtina, Mitrovitza, Ipek, Jakova, Prizrend; pendant ces derniers trois mois seulement, plus de deux mille albanais y ont perdu la vie d'une façon violente. Les fonctionnaires et les détachements serbes se comportent envers l'élement albanais de Kossovo comme en véritable pays ennemi et ils lui font une guerre sans pitié.

« Pour sauver leur vie, beaucoup d'Albanais se réfugient dans le territoire de l'Albanie indépendante, venant ainsi augmenter les difficultés et l'embarras du Gouvernment albanais.

« Dernièrement le Gouvernement serbe a commencé à procéder à l'internement de familles albanaises dont quelques membres se trouvent réfugiés ou établis en Albanie ».

La dénonciation publique de ces faits n'a point arrêté les persecutions. Encore le 15 juillet 1921, le Gouvernement albanais télégraphiait:

« Le Comité serbe dit « Tzerna Ruka » (La Main Noire), aidé par l'Armée jougoslave, a incendié dernièrement, dans les districts d'Ipek et de Jakova 300 maisons albanaises; 350 hommes, femmes et enfants viennent d'être massacrés; plus de 900 maisons ont été pillées et 12.000 têtes de bétail enlevées ».

Page 322. — Si nous regardons du côté grec, nous voyons qu'une partie de l'Epire a été enlevée à la nation albanaise, alors que de tout temps, Epire et Albanie n'ont été qu'une même expression ethnique et géographique et que l'Epire est albanaise.

La Grèce s'efforce, notamment dans la région de Tchameria d'effacer par tous les moyens, le caractère albanais du pays. Le Gouvernement albanais a dû saisir, le 18 mai 1921, la Société des Nations, de faits intolérables commis à l'encontre des Albanais.

Page 326. — L'histoire a montré que les Albanais préfèrent la mort à la domination étrangère. C'est pourquoi nous rapportons, comme un avertissement, les protestations que nous avons recueillies,

notamment des réfugiés de Kossovo. Nous les avons vus souvent, sur notre route, groupés sous un drapeau noir, et dans les fleurs sauvages qu'ils nous remettaient en hommage pour la France, toujours un rameau de cyprès disait l'amertume de leur exil et le deuil de leurs terres perdues. Nous avons senti leur irréductible attachement à leur sol enlevé. Aussi nous demandons justice pour eux.

Page 333. — Terminons ces pages par un appel aux Grandes Puissances; mieux informées sur l'Albanie, elles ont le devoir de l'aider.

Nous l'avons parcourue. Tout au long de notre route nous avons vu des ruines. Qui a fait cela, avons-nous demandé? Ici, on nous a dit, c'est la Grèce; là c'est l'Italie; là c'est l'Autriche; là c'est la Serbie.

Nous avons vu des troupeaux misérables d'hommes et de femmes sans foyer, d'enfants ayant faim et froid. D'où viennent-ils, avons nous demandé? De leurs villages que les Serbes ont pillés et détruits.

... Mais en vérité, c'est à l'Albanie à se porter accusatrice, à dire aux grandes nations: « Vous m'avez opprimée, vous m'avez ravagée, vous m'avez partagée, vous vous êtes disputés des lambeaux de mon sol et c'est vous qui osez m'adresser des reproches! ».

A l'égard de l'Albanie les grandes nations ont à accomplir une œuvre loyale de réparation. Elles sont moralement ses débitrices.

Autori i këtyre fjalëve kaqë të thekëshme për mjerimet e Shqipëris, Justin Godart, i cili është një burrë shteti frances nga më të shquarit, ka riprodhuar në librin e tij hartat etnografike të G. Lejean, te C. Sax, te J. J. Kettler, sidhe pamjen e qytetit të Tivarit krejt të rënuar nga bombardimet e Malazesve, e të pikturuar në akuarel prej d'Estournelles de Constant.

CARLO TAGLIAVINI

LE PARLATE ALBANESI DI TIPO GHEGO ORIENTALE (DARDANIA E MACEDONIA NORD-OCCIDENTALE)

Reale Accademia d'Italia, Centro Studi per l'Albania:
LE TERRE ALBANESI REDENTE, I. KOSSOVO

Roma, 1942

Pagina 8. — Nella zona compresa, grosso modo, fra Novi-Pazar a Nord, Leskovac e Kumanovo a Est, nel Kossovo, nella Metohija, nei dintorni di Scopia, poi in una regione omogenea che da Prizren e Tetova scende fino a Struga, sulle sponde del lago di Ohrida, abbiamo densi stanziamenti albanesi, i quali sono tanto più frequenti e importanti, quanto più ci si volge verso occidente. Naturalmente anche in questa zona, accanto a moltissimi villaggi esclusivamente albanesi, ne abbiamo parecchi bilingui (albano-slavi) (1) e nei grandi centri lo slavo ha guadagnato terreno in questi ultimi anni, nei quali gli Albanesi di queste regioni, che già molto avevano sofferto durante la guerra europea, dovettero terribilmente patire sotto la dominazione straniera.

Pagina 12. — Le più autorevoli ricerche sulla patria primitiva degli Albanesi portano a ritenere che il luogo di formazione della lingua albanese sia stato in un territorio dove si incrociano il trace e l'illirico, certamente vicino alla patria primitiva dei Rumeni. N. Jokl ha creduto di identificare il luogo di formazione della lingua albanese nella Dardania, nelle vicinanze di Nish (la cui provenienza dal toponimo latino *Naissus* è conforme alle leggi fonetiche albanesi); egli giunse così alla conclusione «che prima degli Slavi nella regione di Naissus (che anche oggi non è troppo lontano dai lembi del dominio linguistico albanese) era stanziata una popolazione affine agli Albanesi».

---

(1) V. le indicazioni abbastanza dettagliate di G. Weigand, «Ethnographie von Makedonien», 87 sgg. e di St Mladenov, «Bemerkungen über die Albaner und das Albanische in Nordmakedonien und Altserbien in Balkanarchiv», I (1925) 43-70. Fra i lavori precedenti cfr. W. Kancov, «Makedonia. ethnografia i statistika», Sofia 1900 e J. Ivanov «Bigarit von Makedonia», Sofia 1915.

Un'altra prova data dalla toponomastica è il nome della città di Scopia; il nome latino di questa città era, all'epoca romana, *Scupi* (1), la cui diretta continuazione, secondo le legge fonetiche dell'albanese, è l'alb. *Shkup*. Che poi gli Albanesi della Dardania, alla venuta degli Slavi, si siano ritirati su una linea Kruja-Prizren, come ammette lo Skok, quasi preoccupato delle conseguenze che si potrebbero trarre dell'autoctonia del toponimo *Shkup*, sarebbe confermato solo da « argumenta a silentio » che quindi non sono realmente probativi.

Incontrovertibili documentazioni storiche ci mostrano gli Albanesi come frequentatori del mercato del monastero di S. Giorgio presso Scopia già sullo scorcio del XIII secolo, e durante il secolo XIV essi sono attestati, insieme ai Valacchi, presso il Monastero di Tetova.

E' dunque fuor di dubbio che stanziamenti albanesi in Serbia, nel Kossovo e nella Macedonia si ebbero almeno fino dal secolo XIV e che si fecero sempre più frequenti nei secoli successivi durante il dominio turco (talchè la Macedonia era chiamata in turco *Arnavutluk* cioè « Albania » e gli abitanti indipendentemente dall'origine etnica *Arnavutlar*!). Ma bisogna notare che nelle regioni da noi studiate, non vi sono solo Albanesi musulmani (per quanto questi formino certamente la maggioranza), ma anche albanesi cattolici (e, per lo meno fino a qualche decennio fà, parecchi criptocattolici in alb. *laramana*), per cui non è possibile ammettere una migrazione favorita dal governo turco. Non solo ma parecchi Albanesi musulmani erano originariamente cattolici, che si sono islamizzati in epoca relativamente recente. Inoltre se è vero che ci sono degli « Arnauti », cioè dei serbi ortodossi albanizzati e islamizzati, che fanno aumentare il numero degli Albanesi, non bisogna dimenticare che ci sono, in queste regioni, anche molti Albanesi turcizzati nella lingua che, nelle statistiche, passano per Turchi, come vi sono ancora, per esempio nella regione di Kumanovo, degli Albanesi che usano ugualmente (anche nei canti popolari) l'albanese e il turco.

Dobbiamo dunque ammettere, come hanno fatto parecchi studiosi slavi, che gli Albanesi autoctoni in Dardania, si siano ritirati completamente all'arrivo degli Slavi per poi ritornarvi nel XIII-XIV secolo e quindi di nuovo emigrare o venire assimilati dai Serbi e poi final-

mente tornarvi ancora, sotto la protezione dell'Islam, nei secoli XVII e XVIII?

La cosa, pur non essendo del tutto impossibile, è ben poco verosimile e tale pare anche ai ricercatori imparziali, come G. Stadtmüller. Anche in questo punto io credo abbia visto giusto G. von Hahn quando, circa 80 anni fa, — in un'epoca in cui per questa regione non erano ancora accese mire politiche che potessero turbare l'obbiettività del ragionamento, — ammetteva l'esistenza latente di una continuità dell'elemento illirico-albanese nella Dardania, specialmente nelle regioni montuose, in ininterrotto contatto con gli Albanesi dell'Albania e riconosceva che la posteriore immigrazione degli Albanesi si spiegava assai meglio ammettendo la presenza di un nucleo albanese preesistente che negandone l'esistenza.

HAROLD NICOLSON

QUAND ON FAISAIT LA PAIX...

Préface d'André Maurois

Paris, 1936

Page XXII. (Préface). — Cette idée de fatigue revient, dans le récit de Nicolson comme le thème central de la symphonie de la Conférence: « Nous étions épuisés et surchargés de travail. Nous continuions à murmurer nos vieilles formules, dans l'espoir qu'elles avaient encore quelques rapports avec nos actions. Il y avait de courts moments où nous disions à nous mêmes: « Ceci est injuste... ». Il y avait de longs moments où nous nous disions à nous mêmes: « Plutôt un mauvais traité aujourd'hui qu' un bon traité dans quatre mois... »

(Lettre du 23 janvier, à mon père)

Page 43. — « On fait beaucoup de travail désordonné, et je me demande ce qui en restera. On sent que les problèmes seront tranchés en hâte par les Hauts Personnages et que nos projets et nos plans ne seront même pas examinés ».

Quand on faisait la Paix.... *është shkruar prej njerit nga misat e dërgatës britanike në Konferencën e Paqës në Versailles, Harold Nicolson, i cili kishte mbajtur shënime në ditarin e tij mbi punimet e Konferencës. Përshtypja që del nga këndimi i këtij botimi është se Konferenca punojti në një atmosferë lodhjeje, pa i marrë punët me sinqeritet dhe seriozitet dhe pa u-frymëzuar aspak nga parimet e drejtësis që duhesh të regullonin fatin e popujve. Shumë punime u-kryen nga ekspertët dhe nga delegatët, por planet e tyre as që u-shqyrtuan, sepse pas shumë bisedimesh fuqit e mbëdha i muarrën vendimet e tyre me ngutësi pa i marrë parasysh fare planet e studimet që ishin bërë mbi problemet etnike, territoriale dhe ekonomike. Del në shesh nga ana tjatër se si disa nga shtetet e vegjël punonin prapa perdhés dhe, mbassi ishin të favorizuar, influencuan vendimet e marruna, në*

përfitim të tyre, dhe në dëm të shteteve që kishin mbetur pa përkrahje. Me rastin e një mbledhjeje të Keshillit të Dhjete Fuqivet për shqyrtimin e çështjes shqiptare, kur kryetari i Dërgatës Shqiptare, Turhan Pasha, zhvillonte tezën shqiptare përpara Këshillit, përfaqësuesit e të dhjetë Fuqivet, në vënd që t'i vinin veshin fjalëve të tij, bënin muhabet dhe qeshnin, dhe kur mbledhja mori funt, çështjen shqiptare i a ngarkuan një Komiteti.

Del në dritë gjithashtu nga libri në fjalë se gjatë bisedimeve, që u-zhvilluan nëpër këshilla e komitete, ishin bërë projekte të ndryshme për copëtimin e Shqipëris. Herë Shkodra, herë Korça ose Gjirokastra liheshin jashtë kufivet të Shqipëris, Shkodra për t'i dhënë mundësin Jugosllavis të ndërtonte hekurudhën Nish-Shëngjin, Korça ose Gjirokastra per t'i dhënë Greqis kufi strategjike. Në të tjera projekte parashikohesh një Shqipëri me Pejën e Jakoven brënda ose me Jakovën vetëm. Por më në funt puna mbaroi me konfirmimin e kufivet të vitit 1913.

LA YOUGOSLAVIE D'AUJOURD'HUI

Publié par la Section de la Presse au Ministère des Affaires Etrangères

Belgrade, 1935

Page 75. — Dans les régions méridionales de la Yougoslavie l'on rencontre des élémentis albanais et turcs, les premiers occupant surtout les régions montagneuses voisines de la frontière albanaise et les seconds principalement les plaines. Forts rares sont les localités où ils constituent des groupes homogènes. Favorisés sous la domination ottomane, ils s'étaient installés dans les villages slaves qui possédaient des terres fertiles et offraient des conditions propices à leur existence, de sorte qu'ils sont le plus souvent mélangés à la population slave. Ils sont concentrés principalement dans les banovines du Vardar, de la Morava et de la Zeta.

Page 77. — La politique scolaire de la Yougoslavie est pénétrée d'un esprit libéral. Elle ne comporte aucun élément qui soit contraire aux dispositions du traité sur les minorités ou au principe des nationalités. En ce qui concerne l'enseignement dans les écoles publiques, les collèges et les écoles normales, elle dépasse même le cadre des obligations internationales. Les minorités peuvent donc sauvegarder leur caractère particulier, assurer leur développement intellectuel, tout en gardant leur langue maternelle.

L'ouverture de sections minoritaires dans les écoles primaires s'effectue sur la base des dispositions légales... L'enseignement y est conféré dans la langue maternelle des élèves, tandis que la langue officielle n'y est enseignée qu'à titre de matière spéciale, et seulement à partir de la troisième année. L'enseignement dans la premjère et la deuxième classe des écoles primaires supérieures est également conféré dans la langue maternelle des élèves... Nul cas n'a été enregistré jusqu'ici où les autorités auraient refusé de satisfaire aux demandes de minorités concernant l'ouverture d'écoles, si les conditions exigées par la loi étaient remplies.

Page 85. — D'aprés le recensement du 31 Mars 1931, il y a en Yougoslavie 342.000 Albanais. Leur nombre diminue constamment, car ils ont commencé depuis longtemps à émigrer en nombre limité.

Conformément aux données statistiques de mai 1932, le nombre des classes des écoles primaires supérieures s'élevait à 79, fréquentées par 11.240 élèves de nationalité albanaise. Le corps enseignant de ces écoles comprenait 53 instituteurs albanais et 26 de nationalité turque. Les minorités albanaises possèdent aussi des écoles confessionnelles privées, appelées « Sibijan Mektebi », dont l'ouverture est autorisée à la demande des familles musulmanes sous certaines conditions. Le corps enseignant comprend 113 instituteurs, chargés de l'enseignement religieux dans ces écoles et dans les écoles primaires fréquentées par les enfants albanais.

L'enseignement est toujours conféré dans la langue maternelle des élèves.

Page 86. — Les Albanais n'ont ni journaux ni revues en leur langue, mais les journaux paraissant en Albanie ou à l'étranger sont vendus par des dépositaires en Yougoslavie.

Page 86. — Le recensement du 31 Mars 1931 signale en Yougoslavie 132.000 habitants qui ont déclaré la langue turque comme langue maternelle. D'année en année le nombre des Turcs est devenu plus faible par suite de l'émigration vers l'Asie mineure.

Page 204. — Le nombre des fidèles des divers cultes (confomément aux données statistiques du 31 Mars 1931) répartis par banovines est présenté par le tableau de la page 205:

Page 205. — Banovine de la Morava . 58.802 Musulmans
Banovine du Vardar . . 499.362 Musulmans
Banovine de la Zeta . . 315.677 Musulmans

La Yougoslavie d'Ajourd'hui, *një libër prej 434 faqesh, botuar prej Ministris së Punëve të Jashtme të Mbretëris Jugosllave, shpreh mendimet e ambienteve zyrtare të Beligradit dhe jep informata të çdo lloji mbi Jugosllavin e vitit 1935, informata të cilat, mbassi dalin nga një burim zyrtar, duhet të konfirmoheshin dhe nga faktet e nga dokumentat e tjera. Në realitet këto informata mbi çështjen e minoriteteve etnike të Jugosllavis përgënjeshtrohen nga faktet dhe nga dokumentat e tjera të botuara nga autoritetet dhe zyrtarët jugosllavë.*

La Yougoslavie d'Aujourd'hui *është një nga botimet tipike që imperializmi sërb ka nxjerrë në dritë për të mashtruar opinionin e përbotshëm dhe sidomos shanselerit e Fuqive të Mëdha sidhe Lidhjen e Kombeve mbi gjendjen e minoriteteve kombëtare të ndodhura në Jugosllavi, kurse nga ana tjatër e hoqi nga qarkullimi dhe nga bibliotekat, librin e statistikave të vitit 1921, të cilat statistika e pranonin eksistencen e elementit shqiptar dhe shumicën e tij në proporcione që deri diku i afrohen realitetit.*

Ta shqyrtojmë pra tekstin në fjalë për së afërmi:

Faqe 75. — *Informatat që jep Ministrja e Punëve të Jashtme jugosllave mbi sasin dhe pozitën e elementit shqiptar në Jugosllavin jugore përgënjeshtrohen nga statistikat jugosllave të vitit 1921 dhe nga libri i Besimtarit të Reformës Agrare jugosllave G. Krstiq që kemi analizuar më sipër. Simbas këtyre dokumentave dhe simbas realitetit vetë rezulton se elementi shqiptar është i vendosur jo vetëm në malësit por dhe në fushat; në fushën e Vardarit, në fushat e Kumanoves e Preshevës, dhe sidomos në sasi të madhe në fushat e Tetovës e Gostivarit, në fushën e Kosovës (Prishtinë, Ferizaj, Gjilan) ne fushen e Dukagjinit (Metohi), në Podrimë, Drenicë, dhe në të gjitha këto krahina e në malësira formon shumicën e popullsis siahe paraqitet në grupe kompakte e homogjene në të gjithë Kosovën, gjer sa i përmënduri G. Krstiq vetë ka thënë se popullsija sërbe e pakë është si « rob në detin shqiptar ». Popullsija shqiptare nuk gjëndët vetëm afër kufirit shqiptaro-jugosllav, por dhe në krahina më te largëta si në Mitrovicë, Podujevo, Preshevë, Kumanovë, Shkup, Prishtine, Pejë, ku ndodhet në shumicë kompakte.*

Në kundërshtim me sa ka thënë më parë, libri i Ministris së Jashtme Jugosllave detyrohet t'a pranoje këtë gjë kur thotë se Shqiptarët janë të përqëndruar dhe në banovinën (1) e Moravës, e cila është mjaft larg nga kufiri shqiptaro-jugosllav. Libri në fjalë e tregon elementin shqiptar sikur është i shpërndarë andej këndej sepse thotë se ky element është i përqëndruar në banovinet e Moravës, Zetës dhe Vardarit. Mirëpo këto banovina kanë qenë fqinje me njera jatrën dhe kufit e tyre piqeshin në zëmër të Kosovës afër Prishtinës; nga ana tjatër sa do që këto tri banovina e ndanin elementin shqiptar në

(1) Ndarje administrative në tipin e « vilajetit » të perandoris otomane.

tri pjesë, gravitonin që të trija reth Kosovës, e cila ndahesh kështu në tri copë dhe varesh nga tri banovina të ndryshme.

Sa vër elemetin turk ky fillon të duket në jugë-lindje të Velesit dhe shtrihet në sasira të vogëla në krahinat e Maqedonis lindore. ndërsa në Kosovë nuk qiëndet as në fusha as në male. dhe në qoftë se nëpër qytete ka mbetur pak influencë turke, këtë e kanë trashëguar jo vetëm shqiptarët por dhe kombet e tjerë ballkanikë.

Sa vër « katundet sllave ku janë vendosur Shqiptarët e favorizuar prej sundimit otoman » dihet se Shqiptarët janë popullsi autoktone kanë gjurma historike më të vjetëra nga Sërbët të cilët kanë ardhur më von, janë infiltruar me cdo mjet dhe janë përpjekur të kolonizojnë Kosovën.

Faqe 77. — *Për sa i përket çështjes shkollore, me gjithë detyrimet e marruna nga Qeverija jugosllave në traktatin e minoriteteve, të gjitha dispozitat e këtij traktati mbeten në letrë dhe nuk u-zbatuan, të paktën për sa i përket grupit etnik shqiptar, sepse dispozitat e këtij traktati u-zbatuan vetëm në favor të minoriteteve gjermane dhe ungareze. Të gjitha shkollat shqipe që sundimi jugosllav i gjeti në fillim në Kosovë, u-mbyllën dhe mësuesit u-persekutuan. Në asnjë rast dhe në asnjë shkollë nuk u-lejua më mësimi në gjuhën shqipe; ky ka qënë realiteti me gjithë se nga librat e propagandës jugosllave rezultonte e kundërta. Kur ligjet e komplikuara e lejonin çeljen e ndonje shkolle minoritare, ose refuzohesh autorizimi për shkak të ndonjë mungese në konditat e parashikuara prej ligjës, ose me anë kërcënimesh dhe masash policore të çdo lloj, iniciatorët e çeljes së shkollës minoritare detyroheshin të hiqnin dorë nga kërkesa e tyre. Pratikisht asnjë shkollë minoritare nuk mund të çelesh. Traktatet dhe ligjet në favor të minoriteteve shërbenin vetëm për të bërë propagandë jashtë.*

Për këto çeshtje dhe për gjëndjen e minoritetit shqiptar në Jugosllavi, ndodhen hollësira në dokumentin « La situation de la Minorité albanaise en Yougoslavie » (1930).

Faqe 85. — *Statistika jugosllave e vitit 1931 e zvogëlon numërin e Shqiptarëve të paktën gjysmë për gjysmë, dhe kur thotë se Shqiptarët emigrojnë në sasi të kufizuar, nuk guxon të tregojë vëndin ku detyroheshin të shkonin. Dihet se autoritetet jugosllave i*

shtrëngonin Shqiptarët të shpërnguleshin dhe të shkonin në Turqi që t'ua linin tokat e tyre kolonëve sërbë, malazes dhe maqedhonas.

Për sa i përket shkollave fillore epërore ku shkonin në shumicë nxënës shqiptare, në realitet në asnjë rast nuk ishte i lejuar mësimi në gjuhën shqipe. Nga ana tjatër nxënësit shqiptarë që dëshëronin të vazhdonin studimet e tyre në shkollat e mesme dhe në universitet, diskriminoheshin dal-nga-dal dhe shtrëngoheshin ta linin shkollën. Ky sistem zbatohesh sistematikisht me qëllim që elementi shqiptar të mbetesh në një nivel shoqëror e kulturor të ulët. Për këtë arësye autoritetet përkrahnin zhvillimin e shkollave fetare në gjuhë arabisht. Nga ana tjatër Shqiptarët e Jugosllavis nuk kishin as fletore, as rivista në gjuhën e tyre dhe autoritetet policore jugosllavë e konsideronin si një delikt mbajtjen e botimeve e fletoreve në gjuhën shqipe.

Faqe 86. — *Statistika jugosllave e vitit 1931 tregon 132.000 Turq në Jugosllavi. Ky numër është i egzazhruar dhe bije në kundërshtim me shifrat e tjera të dhëna nga autoritetet jugosllave. Statistika jugoslave e mëparëshme, ajo e vitit 1921, nuk e përfill fare numërin e Turqve sepse tepër i vogël, dhe për këte arësye e vë në kategorin « gjuhë të tjera ». Kur libri* la Yougoslavie d'aujourd'hui *thotë se numëri i Turqve pakësohet çdo vit për shkak të emigrimit për në Turqi, përpiqet të na mbushë mënden se numëri i Turqve në Jugosllavi ka qënë edhe më i madh në fillim të sundimit jugosllav. Me fjalë të tjera numërin e tyre e egzazheron edhe më shumë. Në realitet numëri i Turqve në Jugosllavi arrinte afrò 60.000 frymë.*

Por ambientet zyrtare jugosllave arritin kulmin e kundërshtimeve në thënjet e tyre, kur çpallën projektin për dërgimin e 250.000 Turqve të Jugosllavis në Turqi, në baze të konventës turko-jugosllave të vitit 1938. Nga do të dilnin gjithë këta Turq kurse, simbas statistikës zyrtare gjëndeshin në Jugosllavi vetëm 132.000 Turq? Pa tjatër nga popullsija shqiptare e Kosovës, viktim' e sa e sa dalla verave.

Urdhëri që vijon është dhënë prej Ministrisë së Drejtësisë jugosllave me qëllim që të ndalohet lëshimi i tapive Shqiptarëve:

MINISTRIJA E DREJTËSISË
Nr. 56865, datë 4 Qershor 1938
në Belgrad

Kryesis së Gjyqit të Apelit. - Shkup.

Zoti Minister i Bujqësis i drejtoi Zotit Ministër të Drejtësis aktin Nr. 40443-VI datë 20 Maj 1938 me këtë përmbajtje:

« Disa gjyqe të Paqit në juridiksionin e Gjyqit të Apelit në Shkup dhe Gjyqit të Lartë në Podgorice. edhe kundër urdhërit të paragrafit 36 të ligjës mbi dhënëjen e tapive, vërtetojnë tapi pa u-siguruar me informata prej gjyqeve agrare dhe përgjithërisht prej autoriteteve agrare dhe vërtetojnë që toka në fjalë nuk është e penguarë nga reforma agrare. Një sjellje e tillë e gjyqeve jo vetëm që është e kundraligjëshme, por edhe është në kundërshtim me interesat e vepërimin e autoriteteve agrare për të bërë kolonizimin simbas ligjës mbi kolonizimet e vëndeve të Jugut. Gjithashtu komplikon punën duke u dhënë tapi për toka që duhen marrë prej reformës agrare dhe duke u dhënë tapi atyre që nuk kanë të drejtë.

« Që të mund të evitohet kjo, lutet Z. Minister i Drejtësis, që t'u japë urdhër gjyqeve kompetentë, të mos vërtetojnë asnjë tapi gjer sa mos të informohen nga ana e autoriteteve agrare, të cilat të konfirmojnë nëse ajo tokë gjëndet e lirë ose nënë barrën e reformës agrare ».

Lutet ajo Kryesi që të marrë në dijeni sa më sipër dhe t'u urdhërojë gjyqeve në fjalë mos vërtetimin e tapive dhe të veprojnë ashtu si urdhëron paragrafi 36 i ligjës mbi dhënëjen e tapive në juridiksionin e gjyqit të Diktimit në Beligrad dhe Gjyqit të Lartë në Podgoricë.

Me urdhër të Ministrit të Drejtësis
Drejtori
(Nënëshkrimi)

PIERRE LOTI

TURQUIE AGONISANTE (40° édition)

PARIS ; Calmann-Lévy Editeurs

(Emanant du Consulat austro-hongrois sur l'entrée des Serbes à Prizrend le 5 Novembre 1912).

Page 220. — Peu après que les troupes serbes eurent pénétré en ville, nous entendîmes la fusillade de l'infanterie dans les rues. Monsieur Prochaska me dit alors avec indignation: « C'est une trahison. Les Serbes sont en train de tirer sur les habitants qui ne leur font rien ».

Dans le Consulat se trouvaient en plus du Consul, son secrétaire, deux cavas, un marchand italien, un sujet allemand et deux voyageurs autrichiens. En outre il s'y trouvait également vingt-deux blessés, dix-huit familles de la ville, plusieurs dames qui se chargaient de prendre soin des blessés et un assez grand nombre d'enfants.

Une section de soldats serbes conduite par un officier à cheval apparut alors devant le consulat. L'officier demanda à parler au Consul. M. Prochaska vint alors à la porte. Le chef lui renouvela l'ordre d'ouvrir le consulat afin d'y placer les soldats serbes blessés et afin de permettre la recherche des traitres turcs qui auraient pu s'y réfugier.

M. Prochaska répondit, avec politesse mais avec fermeté, que l'hôpital était déjà plein de blessés. L'officier repartit: « Oui il est plein de misérables Albanais, et ceux-là, nous les jetterons dehors ».

Le consul riposta: « Messieurs, je vous ferai remarquer que le terrain sur lequel se trouve le consulat est un terrain neutre, et qu'il jouit de la protection de la monarchie que je représente. *Vous voyez flotter sur ces murs le drapeau autrichien, et en outre le signe de la Croix Rouge Internationale* ».

Le Serbe lui répliqua: « Ce sont là des mots inutiles. Je vous ordonne d'ouvrir ».

M. Prochaska ne fit à ces paroles aucune réponse et rentra dans son bureau. L'officier serbe donna l'ordre à ses soldats de pénétrer de force dans le consulat. Avec des bravos et des cris insultants pour l'Autriche-Hongrie, les soldats arrachèrent le drapeau austro-hongrois et le traînèrent dans la boue. La porte fut ouverte avec violence, les soldats escaladèrent le mur de l'entrée et pénétrèrent dans le bâtiment. *Les familles des Albanais qui s'y étaient réfugiées furent tuées sans merci. Il en fut de même des blessés qui furent massacrés dans leur lit. Les femmes et les enfants furent tués.*

Il y eut des Serbes qui *allèrent jusqu'à souiller des cadavres.*

Le consul protesta solennellement. Les Serbes lui répondirent par des ricanements.

(Communiqué par M. J. Odelin, de « l'Oeuvre »).

LA SITUATION DE LA MINORITE ALBANAISE EN YOUGOSLAVIE

PROTECTION LA VIE

« L'Etat S.C.S. s'engage à accorder à tous les habitants pleine et entière protection de leur vie et de leur liberté, sans distinction de naissance, de nationalité, de langage, de race ou de religion ».

(Art. 2 du « Traité des Minorités).

I - *Le début de la domination serbe.*

Pour ce qui concerne la protection de la vie et de la liberté des populations albanaises vivant dans les limites du Royaume de Yougoslavie, il y aurait de quoi remplir des volumes, si on voulait citer tous les cas où cette protection a fait défaut, de propos délibéré.

Le calvaire de notre peuple commence avec l'entrée des armées serbes « libératrices », en 1912, dans les régions habitées, en majorité, par les Albanais. Voici la suite de la conquête de ces contrées dans la conclusion effrayante à laquelle est arrivée la Commission d'enquête instituée par la Dotation Carnégie:

« Incendie de maisons et de villages, meurtres en masse des populations désarmées et innocentes, violence inouie, pillages et brutalités de toutes sortes; voilà les moyens dont les troupes serbo-monténégrines se sont servies et se servent encore dans le but de transformer entièrement la physionomie éthnique des régions exclusivement habitées par les Albanais ».

II - *Exterminations en masse.*

Arrivées après la signature du Traité tion des Minorités.

1). - Localités lugubres. Prichtina, Mitrovitza, Iounik, Chtima et Vréla sont des noms de localités qui rappellent à la mémoire des faits sanglants, des massacres en mase, pérpétrés pour des motifs futiles, sur la population innocente qui avait le grand tort d'appartenir à la nationalité albanaise.

2.) - Massacre de Doubnitza. A Doubnitza, district de Voutchitern, le 10 février 1924, sur les ordres du Préfet Loukitch et du commandant Pétrovitch, le village a été cerné et ensuite incendié, afin que tous les habitants soient brûlés vifs. La faute de ceux-ci, la voilà: les gendarmes voulaient mettre la main sur un brigand, Mehmet Konio, sans y réussir. Le bandit s'étant échappé, les autorités rendirent responsables, non seulement les parents de Mehmet Konio, qui furent massacrés tous, mais le village tout entier. Dans cet incendie trouvèrent la mort 25 personnes, dont 10 femmes, 8 enfants au-dessous de 8 ans, six hommes agés de plus de 50 ans. Personne n'a été puni pour ce crime.

III - *Crimes et délits attribués aux agents de l'autorité.*

Page 13. — Le nombre des crimes commis sporadiquement par ceux qui sont préposés à défendre et à garantir la vie des citoyens, est beaucoup plus important que celui résultant des massacrés perpétrés en masse. Pour pouvoir se faire un idée de ce nombre, nous donnons plus bas le tableau relatif à une seule sous-préfecture, celle de Iéka, district de Dibra (Debar), et pour une période de six mois (1).

IV - *L'assassinat du Père Franciscain Ghetchov.*

Le Père franciscain Etienne Ghetchov Kryeziu a été assassiné le 14 octobre 1929, dans des circonstances qui laissent peu de doute sur le mobile du crime.

Le Père Etienne Ghetchov n'est pas malheureusement, le pre-

(1) Vijon lista me emrat e nënde viktimave shqiptarë, me emrat e agjentëve të autoritetit që kanë bërë vrasjet, dhe me datat e rethanat në të cilat kanë ndodhur këto ngjarje tragjike.

mier franciscain albanais qui tombe martyr de ses sentiments nationaux ou de sa foi. Le premier ce fut Pater Louis Palitch qui, sommé par les soldats obéissants aux ordres d'un bandit camouflé en prêtre orthodoxe d'abjurer publiquement sa foi catholique en faveur de l'orthodoxie orientale, refusa energiquement; il fut alors estropié à coup de crosse par la soldatesque et achevé par la baionette. Le fait est arrivé à Ghakovo, le 7 mars 1913.

A son tour le Père Ghetchov fut tué à cause de ses sentiments de bon chrétien et en homme passioné de la justice et du savoir.

La situation de la minorité albanaise en Yougoslavie *është një përmëndore që i u-paraqit Lidhjes së Kombeve më 5 Maj 1930 prej trè priftërinjve shqiptare, shokë të të ndyerit Atit françeskan Gjeçov, të cilët u-larguan nga Jugosllavia me një herë pas vrasjes së At Gjeçovit për të shpëtuar nga persekutimet e agjentëve të autoritetëve jugosllavë. Kemi nxjerrë më sipër shkurtimisht disa nga faktet që përshkruhen gjer'e gjatë në përmëndoren në fjalë, e cila jep shumë hollësira mbi gjëndjen shumë të vështirë të grupit etnik shqiptar në Jugosllavi dhe mbi moszabtimin nga ana e Jugosllavis të dispozitave të traktatit të Minoriteteve të nënëshkruar solemnisht nga ana e Jugosllavis, në Saint-Germain-en-Laye me 10 Shtator 1919. Të tjera fakte të paraqitura në atë përmëndore tregojnë se si të drejtat më elementare u ishin mohuar Shqiptarëve të Jugosllavis. Si pasoje e mungesës së mbrojtjes së jetës dhe liris së tyre, Shqiptarët kishin rënë viktimë të shumë masave arbitrare:*

Kërcënimet dhe persekutimet kundër intelektualëve, fetarëve dhe paris shqiptare ishin puna e zakonëshme e gjandarmëris jugosllave e cila ose i egzekutonte viktimat e saj pa gjyq, ose i detyronte të largoheshin fshehurazi nga toka jugosllave për të shpëtuar jeten e tyre, duke lënë të afërmit dhe pasurit e tyre. Çdo qytet shqiptar, çdo katund shqiptar duhesh të bente fli herë mbas herë disa nga bijt' e saj sepse ashtu e donte imperializmi serbo-malazes.

Në krah të ketyre ngjarjeve sporadike por të shpeshta zbatoheshin dhe masa të tjera me karakter kolektiv si për shëmbëll emigrimi i detyruar, që fillonte me persekutime të çdo lloji kundër shqiptarëve, të kryera nga ana e gjandarmëris, e ushtëris dhe e organizatave shoviniste, të cilat i shtrëngonin kështu Shqiptarët

të mirrnin rrugën e mërgimit për në Turqi dhe kur kish mundësi për Shqipëri, passi linin në dorën e autoritetevet pasurit e tyre, dhe passi paguanin ryshvete dhe spenzime të çdo lloji. Tokat e tyre mandej ju dorëzoheshin kolonëve sërbë ose malazes.

Një regjim terorizmi i vazhduar rëndonte mbi kryet e Shqiptarëve, sepse në çdo moment mund të arestoheshin pa shkak, banesat e tyre përdhunoheshin, plaçkat dhe kafshët e tyre rekuizisionoheshin prej autoriteteve, të cilat ndërhynin edhe në mënyrën e veshjes së Shqiptarëve, u kufizonin ose u ndalonin të drejtën e qarkullimit dhe i detyronin të punonin angari. Në disa krahina autoritetet i ndalonin Shqiptarët të mbanin qeleshen e bardhë karakteristike.

Të drejtat civile dhe politike të Shqiptarëvet të Jugosllavis kanë qënë fare të kufizuara. Ndërsa mësimi i gjuhës shqipe ka qënë krejt i ndaluar si në shkollat laike ashtu dhe në shkollat fetare, shpesh here autoritetet përpiqeshin të ndalonin dhe të futurit e shqipes. Ay shqiptar që guxonte të punonte për përhapjen e mësimit të gjuhës shqipe, ose që mbante botime shqipe, shpejt a von bëhesh viktim i policis, e cila gjente kurdoherë një shkak akuze të kotë per t'a arestuar.

Institutet bamirësije, shoqatat kulturale dhe intelektuale dhe shkollat private shqiptare u-mbyllën me një herë pas krijimit të Jugosllavis. Përmëndorja në fjalë jep në faqen 37 listën e shkollave private shqipe që u-mbyllën me atë rast; këto shkolla ndodheshin në Ferizaj, Zymbi, Jakovë (840 nxënës shqiptarë), Mitrovicë, Prishtinë, Vuçitern, Pejë, ku ndodheshin katër shkolla me afro 700 nxënës, Gurakoc (Pejë), Baran (Pejë), Zlokuçan (Pejë) Strellci (Pejë), Istok (Pejë), Prizren, Plavë, Gusi, Shkup dhe në dymbedhjetë lokulitete të tjera të vogëla.

Një pjesë e pronave të komuniteteve fetare muslimane dhe katolike shqiptare u-konfiskuan.

Përmëndorja në fjalë i paraqiti Lidhjes së Kombeve mjaft fakte dhe data, por këto jepeshin si shëmbuj të vargut të pafundshëm të padrejtësive që pësuan Shqiptarët e Jugosllavis.

NJË FLETË PROPAGANDE E DJALËRIS KOSOVARE

Këtu-poshtë japim tekstin e një flete propagande përhapur në Jugosllavi nga fundi i vitit 1938 prej rinis studenteske shqiptare, e cila, tepër e impresionuar prej persekutimevet dhe vuajtjevet që ishin duke hequr katundaret shqiptare të Jugoslavise, ka çfaqur me këtë rast urrejtjen dhe pakënaqësin e saje kundër padrejtësive të kryera prej autoriteteve jugosllave. Kjo fletë bën fjalë nga rrahjet e kërkimet e pushkëvet ashtu dhe nga grabitja e tokavet.

Në qarqet t'ona qysh prej një kohe të afërme kanë filluar përsëri teroret e autoritetevet kundra popullit musliman. Mundimet që janë duke pësuar, në kohën e fundit, vëllezerit t'onë, sidomos Shqiptarët, janë të pa-duruesheme.

Disa kohë më parë, Qeveria e Jugosllavis ka lidhur një marrëveshje me Republikën turke, simbas së cilës prej këtyre qarqeve dhe këtij Shteti do të shpërngulen afrò një milion muslimane për t'u vendosur nëpër shkretinat e Anadollit.

Qeveria ka marrë masat e duhura që t'u përgjigjet detyrimevet që rjedhin nga ky traktat. Në këtë mënyrë është përhapur një lajm rrenacak nëpër qarqet t'ona se gjoja Shqiptarët janë duke pregatitur kryengritje, dhe me pretekstin e ashtu-quajtures «kryengritje» janë duke kërkuar «pushkë» nga populli i qete i qarqevet t'ona, dhe nëpër katunde ky kërkim bëhet me një egërsi të madhe. Qëllimi i tyre është që populli musliman të mërzitet nga ndenja në vatrat e tij dhe të detyrohet të shkojë, qoftë edhe në shkretinat e Anadollit. Në një varg Nënprefekturash (Gjilan, Kosovë, Mitrovicë, Prishtinë dhe të tjera) autoritetet kanë përdorur një rrahje massive dhe çpifje kundra popullit shqiptar. Në spitalet e Gjilanit, të Prishtinës dhe të Mitrovicës vijnë shumë karoca me njerëz të rrahur nga gjandarmët, të cilët nuk kane mundur te plotësojnë dëshirën e autoritetevet për t'i sjellë as një kobure të shekullit të kaluar. Mullah Rahman Hoxha nga

qarku i Gjilanit, nga dëshpërimi që nuk mundi te sillte nonjë armë, varri vehten në ditën e Kurban Bajramit. Në qarkun e Mitrovicës kanë ngjarë dy ngjarje të tilla.

Njëkohësisht me këtë terror te mbledhjes së «pushkëve», autoritetet janë duke vazhduar në mënyra më të forta, për t'i marrë edhe pëllëmbën e fundit të tokës katundarit t'onë. Kështu që autoritetet agrare nuk marrin parasysh as ligjet në fuqi mbi kolonizimin, të cilat drejtohen kundra katundarit t'onë. Në N/ Prefekturën e Podrimës, në katundin Landovica, familjes Sinan Uka, që numëron 35 veta, i është marrë gjithë toka, duke i lënë vetëm 4 hektarë. Në katundin Shaposhnik po t'asaj Nënprefekture, familjes Misim Zeqir, e cila numëron 22 veta, prej 19 hektare që ka pasë i është marrë 17 hektarë. *«Per 22 antarë të kësaj familjeje u është lënë vetëm 2 Hektare toke».* Këjo është shkelja minimale e ligjës qe është duke u zbatuar ne Metohi dhe Kosovë.

Shënojme se gjith lajmet mbi lëvizjen kryengritëse të popullit shqiptar janë vetëm pretekste të turpshme që të mundin të vazhdojnë dhe të shqetësojnë qarqet t'one. Katundari i jonë me qëndrimin e daritashëm të tij ka dëshmuar se dëshëron të bashkëjetojë me vëllan e tij katundarin sërb. Në luftërat e mëdha të kohës së kaluar Shqiptarët krah më krah me Sërbët kanë mbrojtur këtë dhé.

Shqiptarë, vëllezër dhe baballarë!

Ju heronj që kini mbrojtur Smederevën dhe Belgradin, Juve punëtore dhe loyalë, juve që nuk u shtëmëngeni detyrimeve ndaj Shtetit t'uaj, në të cilin besoni, Juve që shërbeni në gardën Mbretnore, ju konsiderojnë si të pa-dëshiruarshëm dhe anti shtetas. Jo, neve nuk jemi anti-shtetas siç dëshirojnë disa të na paraqisin.

Neve adhurojmë këtë Shtet dhe tokën e tij të lagur me gjak e djersë, këjo është toka e prindërve t'anë, këjo është toka e jonë, dhe *Kurkush nuk ka të drejtë të na zbojë, kundra dëshirës s'onë të na zbojë nga ky shtet dhe nga toka pjellore e jonë për në Turqi, në shkretinat e anadollit.*

Neve, vëllezerit dhe djelmt t'uaj, të çqetësuar nga ngjarjet e fundit dhe nga jetesa e rënde e sotshme, i shofim me urrejtje gjithë ato që bëhen mbi juve, se mundimet e juaja janë edhe mundimet t'ona. Prandaj ju këshillojme që të jini në bashkëpunim me vëndësit dhe

me kolonistat, të vazhdoni jetesën në tokën e juaj sepse vuajtjet kanë edhe fund!

I drejtohemi botës së ndershme të Jugoslavisë që të mos bëhet e shurdhër në ulërimën e katundarit t'onë dhe t'a ndihmojë dhe t'i japë mundësi që të jetojë në bashkimin shoqëror të Shtetit që të punojë tokën e tij.

Larg duart nga dheu i jonë!

Larg duart nga jeta e prindërve dhe vellezërve t'onë!

Poshtë marrëveshja mbi largimin e detyruarshëm!

Rinia e studentave muslimane
të Kosovës, Metohisë dhe Maqedhonisë

NJË NGJARJE TRAGJIKE NË PEJË

Sadoqë masakrimet e Shqiptarëvet nga ana e autoritetevet jugosllave, ose nga ana e elementeve të papërgjegjshëm te shtypi, kanë ndodhur në shkallë të gjerë sidomos gjer në vitin 1933, edhe pas kësaj date gjënden fakte tragjike në dëm të elementit shqiptar. Një shëmbëll të këtillë e kemi dhe në vjetët e fundit të sundimit sërbo-malazes: ngjarja tragjike e Pejes që përshkruhet këtu-poshtë.

Më 21 shkurt 1937, ditën e parë të bajramit, në katundin e krahinës se Pejës të quajtur Lugu i Beranit, ka ngjarë një tragjedi e tmershme midis katundarëve shqiptarë dhe gjandarmëris jugoslave me viktima 6 shqiptarë të vdekur dhe 26 te plagosur.

Duke qënë se zgjedhjet komunale të Bashkis Sedlar të Pejës, (e cila përfshin tre katunde të quajtura Lugu i Beranit, Vranofca dhe një tjetër), të bëra disa muaj më pare, ishin anuluar për arësye të paditura, përsëritja e zgjedhjeve ishte caktuar ne datën 21 shkurt 1937.

Katundet e mësiperme përbëhen, në pjesën e tyre më të madhe, prej Shqiptarësh me një pakicë emigrantë malazez.

Kandidati i Shqiptarëvet ka qënë Ali Bajraktar Vranofci i cili kishte një influencë të madhe n'atë qark. Kandidati sërb ishte i partis qeveritare (Bashkimi radikal jugoslav) dhe kandidati shqiptar i partis opozitare (demokrate).

Shqiptarët e tre katundeve të lart-përmëndura si duallën nga xhamitë shkuan në vëndin e votimit dhe votuan qe te gjithë për Ali Bajraktar Vranofcin i cili duke pasur shumicën zgjidhesh kështu si Kryetar i Bashkis.

Atëhere gjandarmëria e atjeshme bashkë me malazest, duke dashur të ndryshojë me përdhuni rezultatin e zgjedhjevet në favor të kandidatit sërb, përdori armët kundra Shqiptarëvet duke vrarë gjashte veta ne vënd dhe duke plagosur 25 të tjerë.

EDITH DURHAM

VENTI ANNI DI GROVIGLIO BALCANICO

tradotto da Stefania Pelli-Bossi

Felice le Monnier, Firenze, 1923

Pagina 5. — Da Cettigne andai un giorno a Podgoritza, e per la prima volta vidi gente albanese. Podgoritza n'era piena e tutti vestivano alla foggia nazionale, poichè il Montenegro non aveva pensato ancora che fosse suo interesse vietarla.

Pagina 9. — Poi si aggiunse il Brda, che spontaneamente si aggregò col Montenegro nel XVIII secolo, durante una guerra col turco. Quella gente del Brda era albanese; in religione era cattolica; passando al Montenegro si faceva ortodossa, e fu così completamente trasformata, che, fra gli oppositori montenegrini al nazionalismo egemonico dei Serbi, è la più irreducibile.

Una terza aggiunta si ebbe il Montenegro nel 1878, quando il Congresso di Berlino gli allargava i confini verso la pianura, maggior parte della quale era ancora una volta albanese. Non è meraviglia che, a dispetto di ogni sforzo del Governo montenegrino, gli abitanti di queste pianure siano refrattari ad ogni permeazione slava.

Pagina 88. — Nel 1903 l'Occidente europeo non sospettava da quale barbarie affatto primitiva gli slavi del sud cominciavano a liberarsi con grande fatica. Distinti scienziati che corsero allor da esplorare quei paesi, ebbero a rinfrescare le notizie loro intorno a certi capi cacciatori della Nuova Guinea. Ma il canto del Gran Voivoda Mirko, padre di re Nicola, non si scandalizzava per tali stragi e nelle famose ballate descrive le lunghe file di capi mozzi portate a casa come trofei a ornare, orribili festoni, le vie dei villaggi, e specifica quali migliori offerte s'aspettasse in Cettigne per l'onomastico da Nicola, e s'indugia nello schernire e nel descrivere la strage miseranda dei nemici uccisi... Tali bellezze non sono semplice poesia, danno la

viva pittura d'una civiltà assai più prossima a quella di Dahomey che non a quella dell'Europa nel 1860.

Pagina 91. — Dopo Berani mi avanzai nel territorio albanese. I Serbi chiamano «Stara Serbia» cioè vecchia Serbia quella regione, ma in realtà i punti di contatto fra i due paesi sono pochissimi e i serbi hanno torto a volerli esagerare. I serbi, o meglio i loro antenati, erano scesi in orde barbariche nella penisola nei secoli VI e VII, sopraffacendo le antiche genti. Tentarono anche di sterminarle, ma essendo impossibile far *tabula rasa* degli abitanti d'un paese vinto, i serbi non vi riescirono. Conservando i loro costumi, gli albanesi si rifugiarono nelle più profonde gole delle inaccessibili loro montagne; fu come se si fossero trovati con le spalle al muro e, respingendo ogni sforzo nemico, poterono conservarsi fedeli al proprio linguaggio e alla loro Chiesa, la Cattolica-Romana. La Serbia toccò i fastigi della sua gloria sotto lo zar Stefano Dushan. Ma questi dopo 20 anni di regno, dopo aver accozzato un vasto impero, senza riescire ad aver una fusione omogenea, moriva nel 1356, e non fu chi potesse prendere degnamente il suo posto. I capi tribù insorsero l'uno contro l'altro e l'impero andò infranto.

L'Albania fu la prima ad affermarsi autonoma, costituendosi in principato con a capo la famiglia dei Balsha. Da allora la Serbia non potè più riprendere il completo dominio sull'Albania, finchè la conquista turca travolse l'una e l'altra. Senza entrare in particolari, noto che nel 1679 a Kossovo i Serbi non seppero resistere nè ai turchi nè agli albanesi, e finirono con abbandonare completamente quel paese. Condotti dal loro patriarca Arsenio, mille famiglie serbe dovettero anzi emigrare in Austria per salvare il nome della Serbia; frattanto l'Albania si riadagiava ne' suoi primitivi confini.

Pagina 93. — In una lotta durata più che due secoli e mezzo gli Albanesi erano riesciti a riprendersi a poco per volta tutta la terra dei loro antenati illirici, sloggiandone i serbi; poi dall'epoca del trattato di Berlino avevano avuto sempre di mira il conseguimento della autonomia di fronte ai turchi, fino a farsi riconoscere costituiti a nazione. E questo distretto di Ipek era stato incluso nello Stato albanese proposto e delimitato da Lord Goschen e lord Fitzmaurice nel 1880. Ipek, Jakova, e anche Prizren erano centri di nuclei albanesi.

Il rapporto del 1880 al governo britannico attribuiva una grande maggioranza di albanesi a questi distretti.

Nella convinzione che la maggior parte della Balcania appartenga per diritto originario alla Serbia (la quale invece arrivò in quel paese solo nel IV secolo d. C.) i serbi infierirono sempre con odiosa brutalità contro gli altri popoli della penisola; annessioni violente nel 1878, e massacri sempre, ed espulsioni, e cacce ai loro notabili, si che gran numero ne morì per maltrattamenti e per fame.

Naturalmente questi sistemi parvero fatti apposta per tener vivo l'odio, e anche accrescerlo, fra serbi e albanesi. Questi per generazioni e generazioni lottarono a conservare le terre loro rimaste e a riprendere le perdute. Se i progetti di Lord Fitzmaurice fossero stati accolti, forse ai Balcani e all'Europa si sarebbe risparmiato molto sangue.

Pagina 100. — Il primo scontro fu presso Uskub (Shkup), i cui abitanti, essendo slavi, erano riconosciuti per bulgari. Ora discutono intorno al possesso di Uskub serbi e bulgari; in realtà Uskub è albanese. Su quel terreno turco i serbi, i bulgari, e i greci accampano pretese inconciliabili, e si appoggiano in ciò all'opera dei vari vescovi.

Pagina 106. — Grecia e Serbia organizzavano a gara, bande e comitagi che si rovesciarono in Macedonia per ben altro scopo che per «liberare le pecorelle cristiane». Badavano a ben altro, ed erano in combutta col turco nel sopprimere quei christiani che non potevano essere nè greci nè serbi.

Pagina 113. — Lo studio della situazione macedone mi aveva convinta che l'Albania contasse tra i principali fattori nella questione d'oriente, e che molte delle difficoltà annesse a tal problema derivasse costantemente dal non aver mai presa l'Albania in adeguata considerazione.

Pagina 276. — Giungevano rapporti dai distretti conquistati: le popolazioni albanesi erano trattate in modo addirittura odioso. Si calpestava ogni loro diritto. Un ufficiale serbo cinicamente rideva raccontandomi come i suoi uomini infilzavano donne e bambini albanesi a Ljuma. E un Petrovitch mi assicurava che per due anni «nei paesi conquistati nessuno avrebbe più ardito parlare la lingua albanese!». Ai musulmani era posto il dilemma: «O il battesimo o la morte», chi non voleva il battesimo era ucciso all'istante. Le donne musul-

mane si vedevano strappare il velo dal viso, poi erano sospinte coi bambini alle chiese pel battesimo.

« *In una generazione tutto sarà accomodato* » dicevasi. Ed ebbi la prova della veracità di tali racconti.

I Turchi non fecero mai tanto contro i cattolici armeni. Stanko Markovitch, il Governatore di Podgoritza, proibì soccorsi di viveri nei villaggi devastati, e ridendo mi diceva che quella gente bisognava morisse di fame. Podgoritza commentava che Markovitch era pazzo, ma solo perchè mi raccontava queste prodezze.

— Ci si denuncerà all'Inghilterra e all'America, ora! — I crimini non erano negati. Giunse da Gjakova un'altra notizia; il padre Palitch, fervente francescano, era stato ucciso a baionettate per essersi rifiutato di fare il segno di croce alla maniera ortodossa. Il Montenegro smentiva; ma cattolici e musulmani albanesi erano d'accordo nell'affermare. L'Austria volle vederci chiaro, poichè come cattolico il francescano era sua protetto. Si esumò la povera salma; furono constatate le ferite d'arma di punta, nessuna di fuoco. La versione montenegrina che il frate fosse rimasto ucciso da palla mentre fuggiva era smentita. Nuova indignazione; nuovo adattamenta austriaco: una scusa, e basta. Pur disperando dell'intervento russo, Montenegro e Serbia non cessavano dal grido « Morte all'Albania! » Italia e Austria lasciavano fare!

L'organo della « Mano Nera » il famigerato « Piemont » giungeva a sostenere l'eccidio di tutta Scutari, rea di aver cercato di resistere. La guerra, come sempre, aveva rimescolato le peggiori passioni di quella malcivilizzata razza.

Fortunatamente le potenze si decisero a intervenire; non ostante la Russia, il Montenegro dovette lasciare Scutari, la Serbia evacuare Durazzo. Occorse però una nota collettiva, una dimostrazione navale, e l'ordine dello zar che imponeva di sottomettersi.

Pagina 281. — Il dottore dalmata che mi aveva curata nel 1919 era avversissimo ai serbo-montenegrini pur essendo slavo. Li chiamava selvaggi ai quali non dovevasi permettere di molestare l'Albania. La cosa era tanto più notevole in quanto il buon dottore non era mai stato molto tenero per gli Albanesi.

Scoppiata la guerra (gli Albanesi) avevano deciso di non aiutare i Turchi, e di dichiararsi indipendenti. Si volevano così evitare

complicazioni, e i dolori della guerra. Quando l'avanguardia serba sopraggiunse, giudicarono di non correre alcun pericolo, poichè nel loro distretto non ci sono serbi. E' doloroso rilevare la ingenuità con che gli Albanesi credettero alle dichiarazioni serbo-montenegrine di far la guerra solo per « liberare i loro fratelli ». Per questo non sospettarono che un distretto esclusivamente abitato da Albanesi dovesse occuparsi dai Serbi, pei quali vegliarono intiere notti, onde avessero pane, ed ai quali furono sempre ospitali come ad amici. Invece dovettero risvegliarsi da questo ingenuo sogno, e vedersi trattare come gente e mandre conquistate. Senza processo si imprigionava e si impiccava.

Pagina 288. — L'agonia albanese divenne angosciosa. Greci e Serbi erano pieni di boria e assettati di sangue albanese. Le potenze ancora non si decidevano a creare un Principe albanese. Sul finire di agosto feci una escursione nelle montagne del Shala, dove i profughi del distretto di Gusinje conquistato dai Montenegrini, soffrivano nella più orribile miseria, miseri avanzi di massacri fatti in nome della cristianità!

E io vidi! E io fui testimone! Quattro battaglioni montenegrini regnavano colà terrorizzando. Nessuno scampo ai musulmani, se non il battesimo. Guai se si fossero permessi di pregare il loro Dio! Subito venivano trucidati, i bambini loro battezzati, le loro donne anche, se pure venivano poi rispettate.

Pagina 290. — Raccontavano cose orribili, che una lettera di un serbo ha confermato (si veda il rapporto Carnegie). « Caro amico. Pare che le cose procedano. Ma io non ho terrore... Non posso dire di più, ma dico che Ljume (una tribù albanese) è finita. Non vi sono che ceneri e scheletri ». Molti cadaveri di bimbi uccisi a colpi di baionetta furono visti da un francescano venuto di colà. Villaggi che contavano cento, duecento case più non contano un uomo. « Lì abbiamo gli uomini riuniti a gruppi di quaranta o cinquanta — dice la lettera del soldato serbo — e li abbiamo passati a fil di spada ». Particolari orribili che non si possono pubblicare, tanto offendono.

Pagina 291. — Nuove miserie. « Ottobre 21, 1912 - Migliaia di profughi giungono da Djakova. Vittime del Montenegro questi. La mia posizione è penosissima. Non ho più fondi e le mie donne mi invocano piangendo. C'è chi mi scongiura fino a dirmi: « Se non avete

da darci nulla per le nostre creature, pigliatele voi. Buttatele voi nel fiume. Noi non abbiamo cuore di farlo, e non vogliamo vederle morir di fame! ».

Decisi di tornare in Inghilterra, dopo un'assenza di tre anni e mezzo, e provarmi a raccogliere danaro. Addio, Scutari magnifica e desolatissima (1). Arrivederci, tu che per tanto tempo mi ospitasti gentile e buona.

A Londra cominciai col rimandare a re Nicola la medaglia d'oro che m'aveva offerta. Dichiaro di doverlo fare dal momento che avevo sempre giudicato male chi teneva decorazioni da Abdul Hamid e ora trovavo i Montenegrini assai peggiori del turco. E cominciai l'atto mio alla stampa inglese e all'austriaca.

Ora attendevo un'occasione per fare altrettanto con le decorazioni serbe. L'attesa non fu lunga.

Pagina 294. — Durante l'inverno 1913-14 io raccoglievo fondi per l'Albania, e i missionari americani vettovagliavano i profughi di Gostivar e Dibra. Il generale Phillips fece il possibile perchg i fondi recassero un qualche giovamento ai profughi, ma nelle montagne di Gashi morivano di fame un 20 persone al giorno. Mr. Willard Howard prese cinematografie di villaggi in rovina su popolazioni scheletrite e morenti d'inedia. Sperava provocare un sentimento di rivolta europea contro i metodi serbi, e forse arrestare costoro nell'odiosa loro via. Io fui all'ufficio degli esteri a chiedere protezione pei mussulmani balcanici, finchè i governi laggiù non fossero diventati più onesti, e le capitolazioni fossero in vigore. Mi si disse che realmente i rapporti consolari di Uskub erano pessimi, e che pure non era bene dar loro pubblicità. Veramente eravamo legati con la Russia cosi da non poter far nulla contro i protetti suoi, neanche quando le malefatte di costoro furono denunciate dai rapporti di Carnegie. Basterebbero le leggi sancite nell'ottobre 1913 da re Pietro, contro le religioni ammesse, per fare condannare la Serbia. Vedano quelle leggi nei rapporti di Carnegie coloro che s'interessano dei Balcani. Fu pure dimostrato da Carnegie che le infamie serbo- greco-montenegrine erano un portato di deliberazioni prese, sotto gli auspici della

(1) Pak kchë më parë Malazest para se të lëshonin Shkodrën kishin plaçkitur dhe shkatëruar një pjesë të tregut.

famigerata Mano Nera con Damiano Popovitch a capo. Costui e i *leaders* dei regicidi di Belgrado dirigevano infatti anche i massacri del popolo di Kossovo.

Fagina 295. — Il mio corrispondente, ex-dragomanno, anche lui mi diceva: « Non può dirsi quanto sia orribile l'esser governati da simile genia. Unica preoccupazione loro imporre tasse e minacciare con gendarmi che girano di casa in casa per obbligarci di iscrivere i nostri bambini alla scuola serba. Birra e vino a fiumi! ubbriachezza abituale e continua! e si canta: « *Bozhe bozhe bez vino ne se mozhe* » (1). La corruzione è connaturata essenzialmente ad ogni ramo dell'Amministrazione statale serba ». Questa vivace pittura pienamente suffragata dai rapporti Carnegie, coincide anche con gli apprezzamenti di Carnegie sul « governo nel governo » ed è interessantissima in quanto rivela che lo scrittore già in principio del 1914 intuiva « *il colpo mortale da dare all'imperatore d'Austria* ». Probabilmente si allude alle bombe di Sarajevo, preparate pel vecchio imperatore, e poi toccate al suo erede.

Ma i Serbi erano così sicuri dell'appoggio dell'Intesa che se la ridevano dei rapporti stessi che i consoli facevano a loro carico.

Historija tragjike e ngjarjeve të Shqipëris nuk mund të shkruhej më mirë nga ç'e ka bërë Edith Durham, e cila me sensibilitetin e saj prej gruaje dhe me vezhgimet në vënd, që ka bërë personalisht ose me lajmet që ka mbledhur nga burime të kontrolluara, i ka dhënë opinionit të përbotshëm një pasqyrë besnike të mjerimeve që goditën Shqipërin në fillim të këtij shekulli, dhe që ishin shkaktuar ne veri nga imperializmi serbo-malazes dhe në jugë nga partizanët e Idés së Madhe. *Libri i Edith Durham-it është një dokument shum'i vlefshëm për né Shqiptarët, si nga pikëpamja historike dhe etnike, ashtu dhe nga pikëpamja e veprës së çkombëtarëzimit të pamëshirëshmë të kryer prej shteteve ballkanike kundër elementit shqiptar. Kemi pxjerrë më lart vetem disa episode të asaj periudhe aq të trubullt të historis tragjike të Ballkanit në këtë shekull. Çdo faqe është frymëzuar nga dhëmbja e thellë që ndjen autorja e librit përpara padrejtësive që kanë pësuar popujt e vegjël e të pambrojtur dhe të*

(1) O Zot o Zot pa verë nuk rrojmë dot.

lënë në mëshirën e fqinjve që kurdisnin intriga dhe bënin luftë për qëllime imperialiste në Ballkan. Disa nga fuqit e mëdha i përkrahnin aq shumë shtetet ballkanike në ndërmarrjet e tyre luftarake sa që guximi i këtyre nuk kishte më kufi; vullkani i ndezur prej tyre zien-te dhe më në funt plasi duke përmbysur nënë vrullin e valëve dhe të flakëve të tij gjithë Evropën për katër vjet resht. Edith Durham-i lën të kuptohet haptazi se një nga shkaqet kryesore të luftës së ma-dhe (1914-1918) ishte politika ngatërestare dhe lakmija e pakufi-shme e shteteve ballkanike Nga ana tjatër regullimin e Ballkanit nuk e sheh si një gjë definitive për shkak se eshte bërë pa asnjë kri-ter drejtesije. Prandaj nuk e shkruan fjalen «Funt» ne mbarim të veprës së saj sepse, thote ajo, «çështja ballkanike ende nuk është zgjidhur». Profecia e saj u-vërtetua nga zhvillimi i ngjarjeve të lu-ftës së tashme dhe dita e rishikimit të llogarive ardhi. Varet tash nga mënçurija dhe nga urtësija e popujvet ballkanikë ardhmënija e tyre. Vullneti i mirë dhe parimet e drejtësis vetëm munt t'i pregatitin këtij Gadishulli fatzi dhe kaqë herë të përgjakosur në luftëra të kota imperialiste e megallomane, një fat të sigurtë dhe një pozitë të pacenueshme nga lakmit e fuqive ekstra-ballkanike.

BIBLIOTEKA KOMBËTARE E UNIVERSITARE E KOSOVËS • BIBLIOTEKA KOMBËTARE E UNIVERSITARE E KOSOVËS

BIBLIOGRAFI

Lumo Skëndo, *Albanais et Slaves*, Lausanne 1919.

Lumo Skëndo, *Les revendications albanaises*, Lausanne 1919.

Shqipnia përpara Konferencës së Paqës, Romë 1919.

Antonio Baldacci, *L'Albania*, Romë 1929.

Angelo Pernice, *Origine ed evoluzione storica delle nazioni balcaniche*. Hoepli, Milano 1915.

J. J. Kettler, *Volkerkarte der Balkanalbinsel*, Berlin 1919.

Edmond Demolins, *Comment la route crée le type social*.

Harold Nicolson, *Quand on faisait la paix*, Paris, Plon 1936.

Edith Durham, *Venti anni di groviglio balcanico*, Firenze 1923.

Louis L. Thomson: *La retraite de Serbie*, Paris, Hachette 1916.

Rod. Medenica e Dr. A Smaus, *Prilozi proncevanje narodne poezie*, Belgrad, 1934-1935.

Milan Sufflay, *Sërbë e Shqiptarë*, përktyer prej Zef Fekeçi e Karl Gurakuqi, Tirane 1925.

Hofrat Dr. Karl Patsch, *Ilirët*, përkthyer prej Karl Gurakuqit, Tiranë, 1923.

Mehdi Frashëri, *Liga e Prizrenit dhe efektet diplomatike të saj*, Tiranë 1927.

Xhafer Belegu, *Lidhja e Prizrenit*, Tiranë 1939.

Numërat e posaçme të rivistës *Leka*, Shkodër.

Comité Uni des Albanais irrédents: *Les droits de l'Albanie à ses frontières naturelles*.

J. Swire, *The rise of a Kingdom*.

Justin Godart, *L'Albanie en 1921*, Paris, les Presses Universitaires de France 1922.

Don Jean Bisak, Don Etienne Kurti et Don Louis Gashi: *La situation de la minorité albanaise en Yougoslavie*, 1930.

Enquête dans les Balcans. Rapport de la Commision d'enquête de

la Dotation Carnégie pour la Paix internationale. Paris 1914.

Albanians Golgotha. Anklageakten gegen die Vernichter des Albanervolkes. Gesamt und Herausgegeben von Leo Freundlich. Wien 1913.

Edith Durham, *The Struggle of Scutari.*

Lumo Skëndo, Kalendari Kombiar, Tiranë 1926.

Lumo Skëndo, Kalendari Kombiar, Tiranë 1928.

Jacques Ancel: *La Macédoine,* Paris 1930.

Bernard Newmann: *Albanian Back-door,* London 1936.

Dr. Jov. Haxhi Vasilevicia: *Harta etnografike e Preshevës.*

Fan S. Noli: *Historia e Skenderbeut.* Boston 1923.

VOLKERKARTE DER BALKANHALBINSEL.

VON J. I. KETTLER

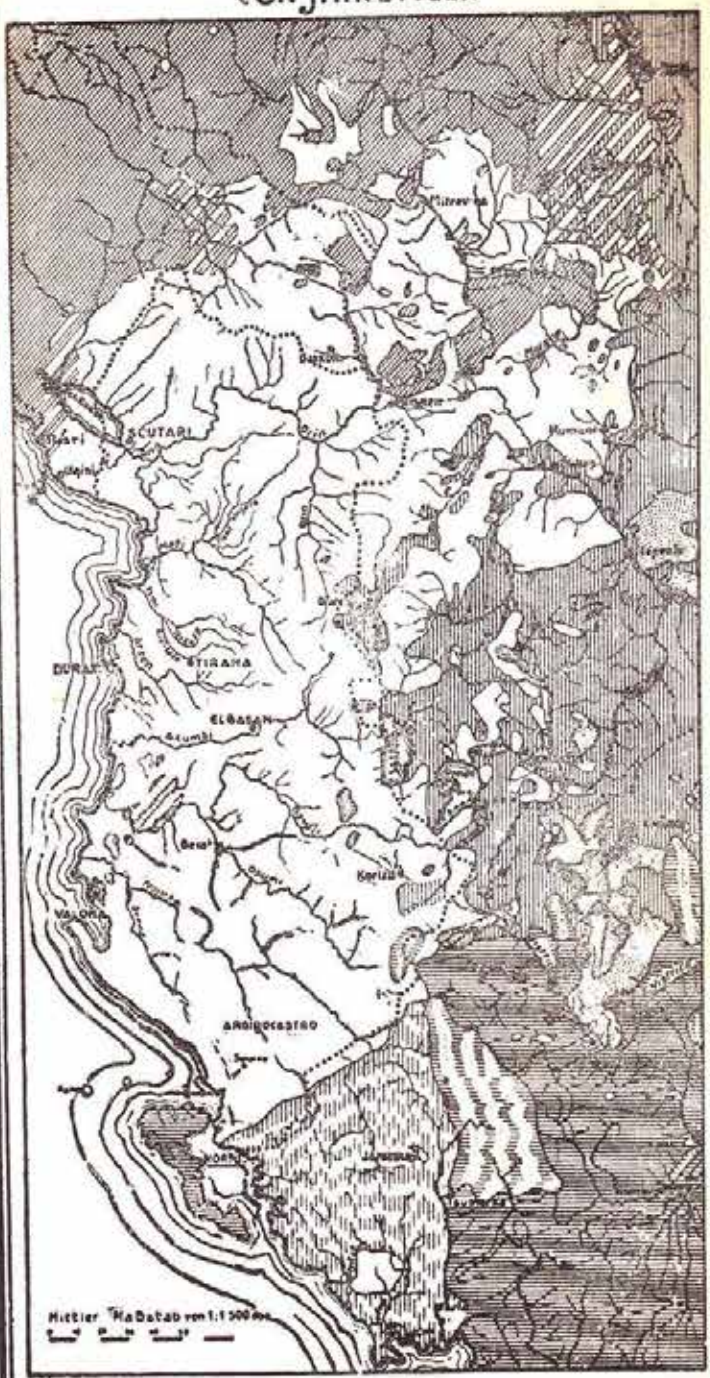

Albaner
Griechen
Aromunen und Megleniten
Türken und Tataren
Bulgaren
Griechen und Albaner
Tscherkessen
Serben

CARL FLEMMING UND C.T. WISKOTT
Aktiengesellschaft für Verlag und Kunstdruck
Berlin und Glogau.

CONFESSIONS DANS LE ROYAUME S.H.S. PAR COMMUNES

D'après le récensement du 31 janvier 1921

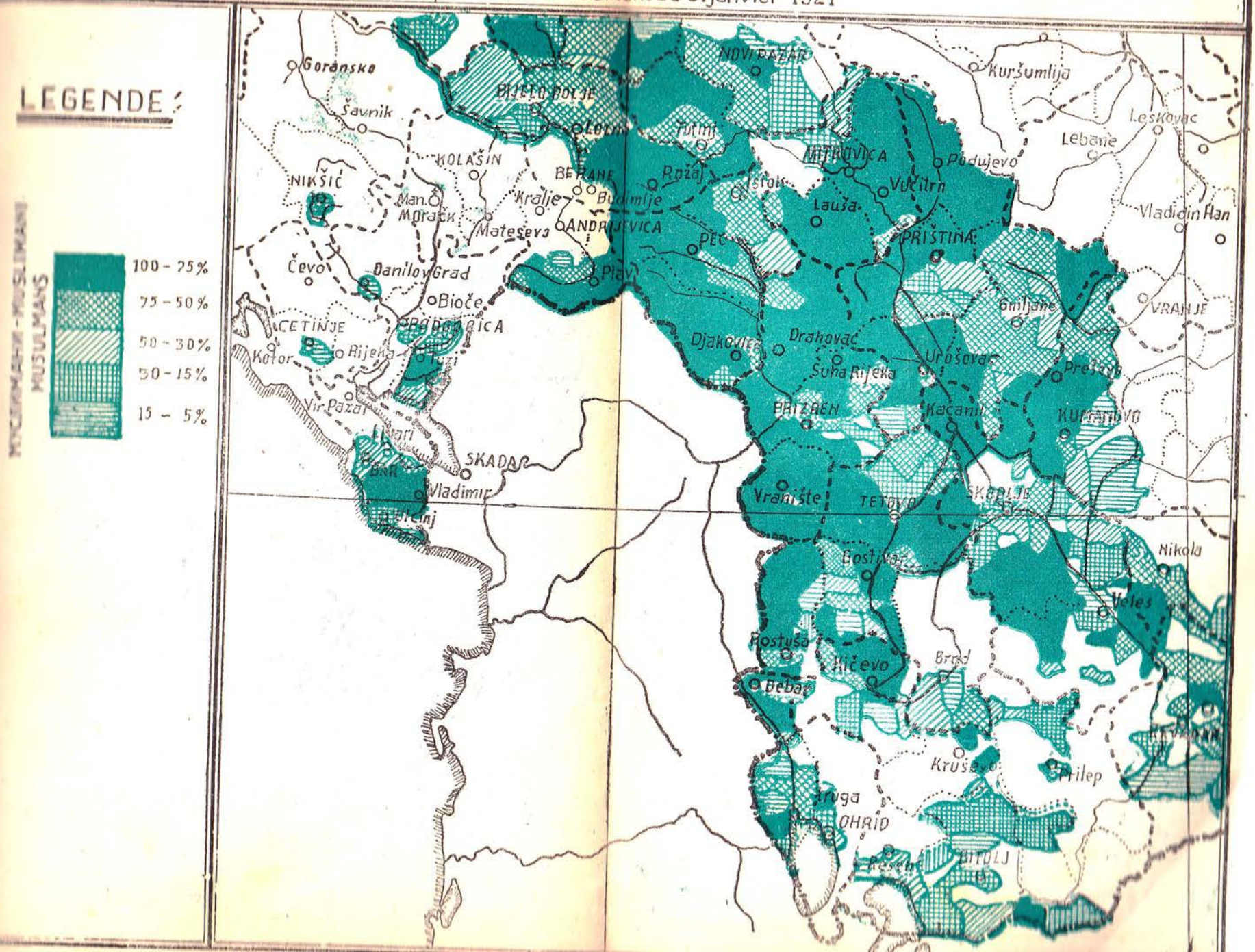

LANGUES MATERNELLES DANS LE ROYAUME S.H.S PAR COMMUNES

D'après le récensement du 31 Janvier 1921.

LEGENDE

ARBANAWKH-ASBANAŠKI-ALBANAISE.

100 – 95·1%	Bennne	Večine
95 – 75·1%	Majorité	
75 – 50·1%		
50 – 30·1%		
50 – 30·1%	Maisnne	Manjine
30 – 15·1%	Minorité	
15 – 5·1%		

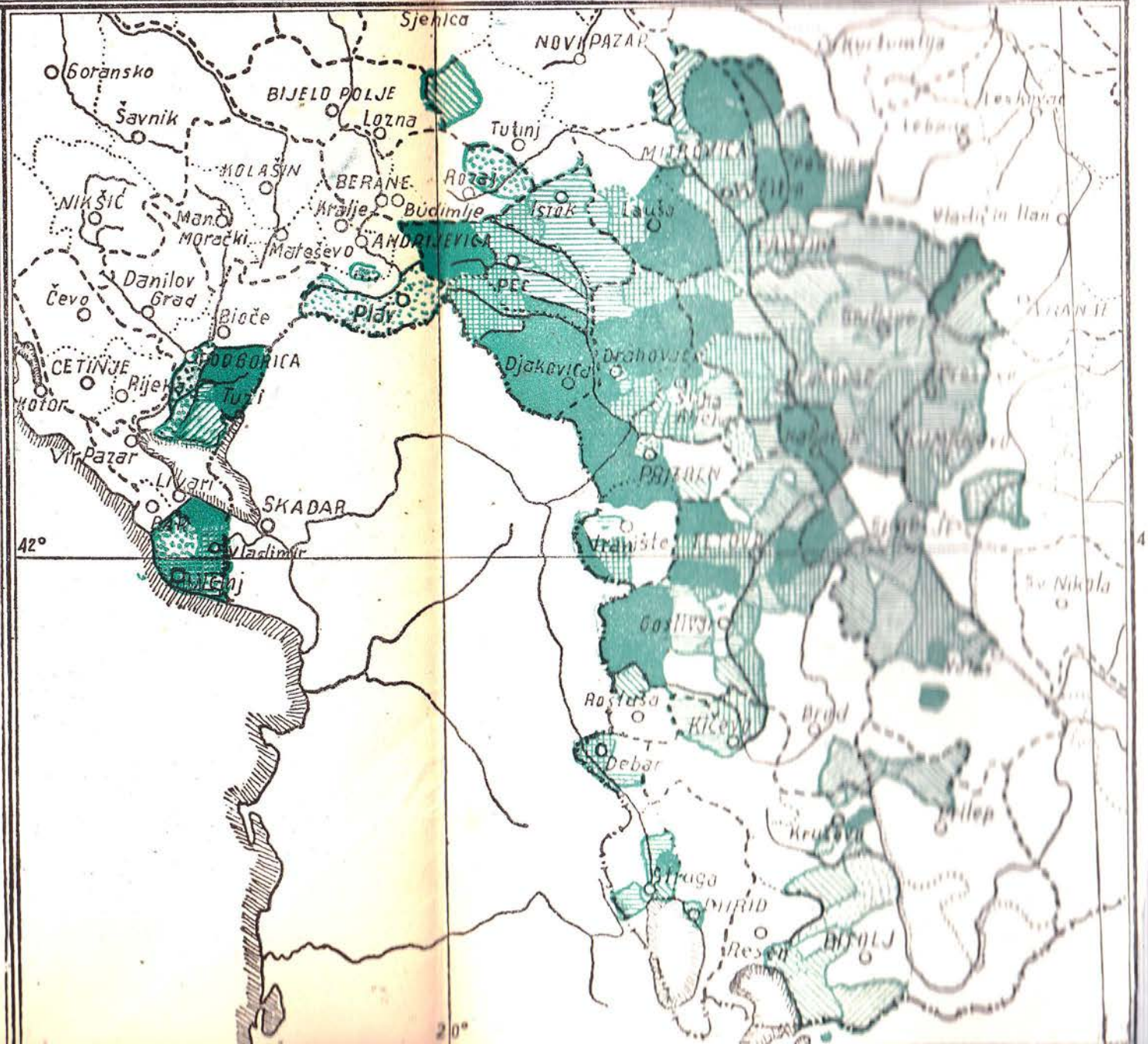

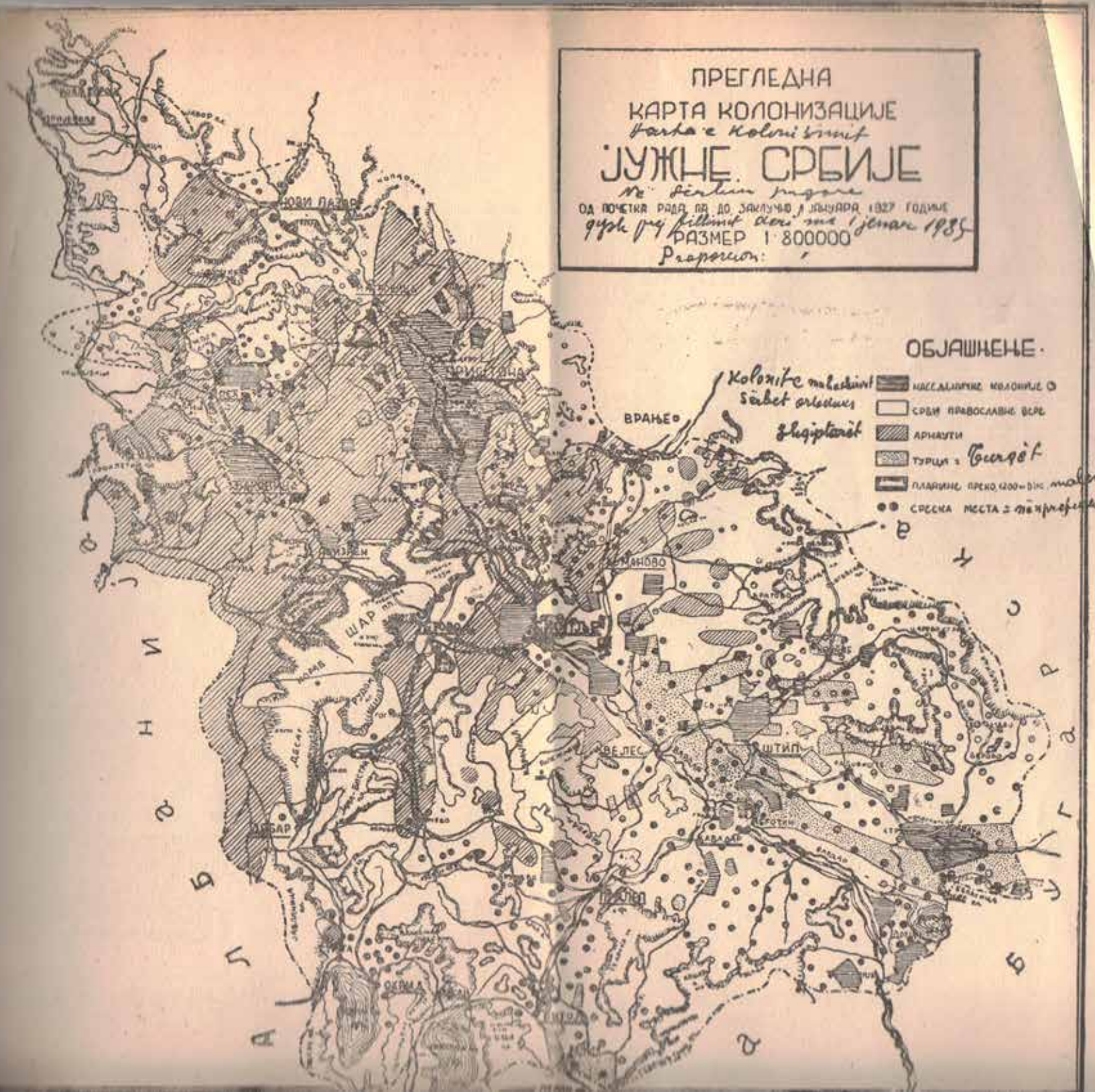
ПРЕГЛЕДНА
КАРТА КОЛОНИЗАЦИЈЕ
Harta e Kolonizimit
ЈУЖНЕ СРБИЈЕ
Në Serbin jugore
ОД ПОЧЕТКА РАДА ПА ДО ЗАКЛУЧНО 1 ЈАНУАРА 1927 ГОДИЈЕ
gjak prej fillimit deri me 1 jenar 1935
РАЗМЕР 1:800000
Proporcion:
ОБЈАШЊЕЊЕ
НАСЕЉЕНИЧКЕ КОЛОНИЈЕ
СРБИ ПРАВОСЛАВНЕ ВЕРЕ
АРНАУТИ
ТУРЦИ = Turgèt
ПЛАНИНЕ ПРЕКО 1200 m ДИС. malembi
СРЕСКА МЕСТА = nëxprefekturat
Kolonite mahadhiuvet
Sërbet ortodoksi
Shqiptarët
ВРАЊЕ
ШАР
ШТИП
ВЕЛЕС
ОХРИД
АЛБАНИЈА
БУГАРСКА

QMIMI: Fr. Shq. 4

SHTYPSHKRONJA E SHTETIT – TIRANE